تحصیلات ایرانی

ETUDES IRANIENNES

STUDIA IRANSKIE

I

Teheran 1943

Wydawnictwo

Towarzystwa Studiow Iranskich

Z zasilku Funduszu Kultury Narodowej oraz Ministerstwa Informacji i Dokumentacji.

تحصیلات ایرانی

ETUDES IRANIENNES

STUDIA IRANSKIE

I

Teheran 1943

Wydawnictwo
Towarzystwa Studiow Iranskich

Z zasilku Funduszu Kultury Narodowej oraz Ministerstwa Informacji i Dokumentacji.

SPIS RZECZY.
SOMMAIRE.

OD TOWARZYSTWA STUDIOW IRANSKICH

Wypadki wojenne sprawily, ze w latach 1942-43 dziesiatki tysiecy Polakow znalazly sie niespodzianie na ziemi Iranskiej, korzystajac tu z wielomiesiecznego niekiedy, goscinnego przytulku. Stalo sie wprost logiczna i nieodzowna koniecznoscia, by Polacy, po raz pierwszy w dziejach przebywajacy w Iranie w tak powaznej liczbie, zdobyc tu mogli pewne zasadnicze wiadomosci o Iranie, jego przeszlosci, kulturze i stanie obecnym.

W tej mysli, w scislem porozumieniu z Poselstwem Rzeczypospolitej Polskiej w Teheranie, i z inicjatywy Dra Wiktora Sukiennickiego, profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, zawiazalo sie w pazdzierniku r.1942 "Towarzystwo Studiow Iranskich„ (TSIr), ktore zgrupowalo w sobie bawiacych w stolicy Iranu—chwilowo lub przez czas dluzszy—polskich pracownikow naukowych. —Dnia 20 listopada 1942 r., po przezwyciezeniu pewnych trudnosci, rozpoczelo Towarzystwo cykl publicznych wykladow iranoznawczych oraz prace scislejsza w sekcjach.

Znajomosc Iranu i Persji w spoleczenstwie naszem naogol byla bardzo dotychczas ograniczona. To tez Rada Naukowa T.S.Ir. uznala za rzecz pozadana, by niektore ze studiow naukowo-badawczych i odczytow naukowo-popularnych, bedacych owocem pracy czlonkow Towarzystwa, oglosic drukiem. Inicjatywa ta spotkala sie z calkowitem zrozumieniem i przychylnem poparciem Pana Ministra Karola Badera, jako przedstawiciela Rzadu R.P.w Teheranie, ktore umozliwilo jej urzeczywistnienie.

Zeszyt niniejszy, pierwszy "Studiow Iranskich" zawiera niekore z wygloszonych wykladow i zapoczatkowuje publikacje dalsze, ktore maja byc nietylko dowodem zainteresowania pracownikow naukowych polskich zagadnieniami Iranu, ale i sluzyc sprawie rozpowszechnienia i po-

glebienia znajomosci Iranu w spoleczenstwie polskiem w przyszlosci.

Brak czcionek polskich w drukarniach teheranskich spowodowal niewatpliwe braki w szacie drukarskiej wydawnicwa niniejszego, utrudniajace czytelnikowi polskiemu korzystanie ze "Studiow". Ale "lepsze bywa nieraz wrogiem dobrego." W mysl tej zasady nalezalo raczej zdecydowac sie na te braki, niz prowadzic druk w innem, poza Teheranem, miejscu, co mogloby znacznie utrudnic prace korektorska, odkladanie zas rozpoczecia druku na czas pozniejszy do dalszych lepszych mozliwosci wydawniczych w dzisiejszych trudnych czasach wojny grozicby moglo udaremnieniem wydawnictwa calkowitem.—Niech ok olicznosc ta bedzie w pewnej mierze usprawiedliwieniem zarowno tego, jak innych brakow, ktore czytelnicy w "Studiach" dostrzega.

SLOWO WSTEPNE

wypowiedziane przez prezesa TSIr. prof. Stanislawa Koscialkowskiego dnia 20 listopada 1942 r. na otwarciu Towarzystwa Studiow Iranskich w Teheranie.

Rozpoczynamy w Imie Boze rzecz niewatpliwie nowa, niewatpliwie dobra i pozyteczna, ktora spotkala sie z zyczliwoscia i laskawem poparciem naszych kierowniczych czynnikow urzedowych, z panem Ministrem, Poslem Rzadu Rzeczypospolitej na czele. Doznala tez czynnej pomocy ze strony rodakow, zamieszkalych w Teheranie, a zrzeszonych w Stowarzyszeniu „Polonia". Dziekujemy serdecznie za to stanowisko przychylne i obywatelskie.—

Czy rozpoczeta sprawa bedzie wielka, powazna, doniosla w skutkach, czy tez mala i bez znaczenia: to przyszlosc pokaze. Zalezy to bowiem od roznych okolicznosci zewnetrznych, ale przedewszystkiem zalezec bedzie od tego, jak sie do sprawy ustosunkuja, z jakim uczuciem i wola ja potraktuja ci, ktorzy w tej nowej instytucji pracowac beda, badz jako prelegenci, badz tez jako sluchacze, co do niej wniosa, co jej dadza ze siebie... Bo—tak

jest najczesciej w zyciu,— ze najwazniejszy prawie zawsze jest nasz stosunek do rzeczy, do sprawy, ktora wykonywamy.—

Powiem wiecej: ustosunkowanie sie nasze do rzeczy jest niejednokrotnie wazniejsze, cenniejsze moralnie od rzeczy samej... Wiecej np. z pewnoscia jest warte zdolne do poswiecen, do ofiary, do zaparcia sie siebie umilowanie wielkiego chociazby bledu, niz malostkowe, egoistyczne wygodne i nie sklonne do wysilku, do ofiarnosci, do pokonania siebie, zgola „letnie", posiadanie wielkiej, chociazby najwiekszej, najswietszej prawdy.

Stoi oto przed nami milczaca klawiatura fortepianu... Zawiera ona w sobie jakby utajone wszystkie tony, wszystkie mozliwie dzwieki, wszystkie melodje. Ale czy z klawiatury tej wydobeda sie tony wspanialej sonaty Bethowena, lub subtelne dzwieki etiudy szopenowskiej, czy tez przykre dysonanse i falsze uszy nam rozedra, zalezne to bedzie od tego, z jakiem uczuciem, z jakim talentem, z jakiem nastawieniem muzycznem uderzy w klawisze reka czlowieka: czy bedzie to reka prawdziwego, oddanego sztuce muzyka, czy tez do fortepianu zasiadzie „czlowiek muzyki nieswiadom", co nic nie wygra „tylko uszy sfalszuje sasiadom"— bo rzeczy nie bierze powaznie, nie posiada odpowiedniej umiejetnosci, nic wygrac nie chce i nie potrafi.

Zaprawde od stosunku czlowieka do rzeczy, do sprawy, do pracy wszystko niemal zalezy...

***

Polsko—Iranski Uniwersytet Ludowy, „Piulem" popularnie zwany, stawia sobie za cel pierwszy i glowny, by w szeregu pogadanek czy wykladow dac swym sluchaczom pewne zasadnicze wiadomosci o Iranie, jego przeszlosci, jego kulturze, jego stanie obecnym.—

Nabycie tych wiadomosci przez nas, ktorzy oto w ciagu szeregu tygodni czy nawet miesiecy goscimy tutaj, jest wprost logiczna i nieodzowna koniecznoscia...

Wydaje mi sie, ze wymaga tego elementarna przyzwoitosc, bo jakzeby to wygladalo, gdybysmy, korzystajac z gosciny na tej ziemi, wsrod tego narodu, nie skorzystali z nadarzajacej sie okazji i nie usilowali go poznac blizej i glebiej?! w jakiem swietle ukazalibysmy siebie i tu wobec Persow, u ktorych znalezlismy przymusowa goscine, i jak wygladalibysmy wobec rodakow w kraju, gdybysmy wyjechali stad z takiemi wiadomosciami o Iranie, z jakiemi tu przybylismy?.—

A przy tem nalezy stwierdzic, ze przeszlosc, ze kultura Iranu i jego stan obecny jest to przedmiot, sam przez sie niezmiernie ciekawy, niezmiernie pociagajacy, pouczajacy, ktory sam przez sie, objektywnie rzecz biorac, w wysokim stopniu zasluguje na uwage. Poznanie tych rzeczy moze byc dla nas bardzo pozyteczne, moze nam sie przydac praktycznie, ulatwic nam zycie, moze duzo dac korzysci, zarowno nam osobiscie, jak w przyszlosci Polsce, jezeli bedzie ona posiadala ludzi, w zagadnienia iranoznawcze blizej wtajemniczonych...

Ale. pozytek? korzysci?! Te slowa, te wzgledy praktyczne i wyrozumowane nie zawsze nam Polakom, przemawiaja do przekonania, i nie zawsze dla nas sa argumentami rownie wystarczajacymi, jak porywy serca i odruchy uczucia.

Jakze czesto wolimy " miec serce i patrzec w serce" jakze czesto „czucie i wiara silniej mowia do nas", niz najbardziej rzeczowe wywody.

„Les Polonais font tout par enthousiasme et rien par système", powiedzial juz Napoleon.

Otoz nalezy podniesc z naciskiem, ze — obok pozytku i wyrozumowanej korzysci—rowniez pewne wzgledy uczuciowej, iracjonalnej, ze tak powiem, natury winny nas sklaniac i zachecac do poznawania kultury, przeszlosci i terazniejszosci Iranu—Jakie?

Iran, Persja, graniczy z zyznymi rowninami pieciorzecza, Pendzabu. Indu z jednej strony, — a z drugije

strony — ma za swojem pograniczem rownie urodzajna i bogata doline miedzyrzecza Mezopotamii, Jako przestrzen, te dwie „krainy dostatku i krasy“ laczaca, od wiekow z tego powodu przyciagal Iran najezdzcow, ktorzy wlasnie ze wzgledu na jego geograficzne polozenie, usilowali nim zawladnac, za wszelka cene go opanowac...

I znamy inna kraine daleka, a jednoczesnie jakze nam bliska i jakze droga, ktora tez ze wzgledu na warunki geograficzne, w toku dziejowym ustawicznie zyc musiala pod groza pozogi wojennej i ustawicznie stanowila przedmiot wrogich napasci, badz ze strony tych, ktorzy w otwartosci jej granic widzieli drzwi. przez nia prowadzace do Europy, badz tez, pod wplywem teorji o naturalnym parciu na Wschod, upatrzyli w niej dla siebie latwa do zdobycia i dogodna przestrzen zyciowa.—

I dalej. Persja nietylko byla przedmiotem najazdow, ale niekiedy im ulegala, przechodzila w historji swojej rozrywania jej na czesci, rozbiory i podzialy swego terytorium panstwowego, nie byla pania u siebie, tracila nawet swoja niepodleglosc, lecz pozniej umiala ja znowu odzyskac. Pewien historyk obliczyl, ze z 3000 lat trwajacej historji swojej Persja wlasciwie tylko niespelna czesc trzecia, okolo lat 1000, miala swoich wlasnych rodzimych dynastow. Poza tem podlegala dluzej lub krocej trwajacemu panowaniu obcych, lecz nie stracila swego oryginalnego ducha, swojej osobowosci narodowej. nie utonela w morzu wplywow postronnych, powstajac do nowego, samoistnego bytu...

I znowuz: jakze dobrze znamy i jakze kochamy pewna kraine, ktora w ciagu tysiaca lat swych dziejow, stawala sie niekiedy "kamienica zajezdna" dla zywiolow obcych i wrogich, przeszla straszliwa katastrofe rozbiorow, utracila niepodleglosc, lecz nie poddawala sie ujarzmieniu, nie przestala dazyc do odzyskania, do wywalczenia wolnosci i niezawislosci i zdolala ja istotnie odzyskac.

Oba narody, pomimo najcieszych przejsc, ziscily,

stwierdzily niejako swoja historja, madre zdanie naszego Staszyca, ze "pasc moze narod wielki, lecz zniszczec tylko nikczemny".

I jeszcze jedno... Jakze czesto Persja i jej kultura w ciagu swych dziejow podlegala oczernianiu i niepochlebnej wrogiej ocenie.

Wprawdzie istotnie w przeszlosci swojej, obok swietnych, pelnych blasku okresow dziejowych, przezywali Persowie i chwile upadkow ciezkich i zleniwienia duchowego, wprawdzie obok znakomitych wladcow, takich jak Cyrus, jak Darjusz w starozytnosci, mieli rzadcow, ktorzy smutna po sobie zostawili slawe: jednak jakze charakterystyczna jest rzecza, ze te wlasnie chwile upadku i panowania tych wlasnie zlych i okrutnych wladcow sluzyly nieraz za podstawe do niekorzystnych sadow o przeszlosci Persow, do ujemnych twierdzen o ich kulturze i roli dziejowej. Przydomek "hoj barbaroj" (barbarzyncy), nadany im przez Grekow w epoce wrogich wzajemnych stosunkow, w epoce wojen grecko - perskich, stawial ich na rowni z innymi ludami, ktore nic nowego nie wniosly do cywilizacji, i owszem powstrzymywaly, hamowaly jej postep, i przywarl w w sposob krzywdzacy do ich imienia, z zapomnieniem tego, co Persowie dla cywilizacji zdzialali...

I w dlugiej, poprzez dziesiec wiekow plynacej, powiesci naszych dziejow jakze wiele spraw wielkich, czynow bohaterskich, wysilkow i wzlotow gornych, i zaslug cywilizacyjnie tworczych naliczycby mozna! — Ale oczywiscie, byly w naszych dziejach i upadki niskie: nadewszystko byl jeden okres, z lat tysiaca zycia historycznego zaledwie lat sto obejmujacy, po straszliwem zniszczeniu, przez "ogien i miecz" szerzonem, po potopie, ktory kraj caly zalal w polowie XVII w., - okres, powtarzam to, zaledwie stuletni, w pierwszej swej polowie wprawdzie rozjasniony blyskiem szabli Sobieskiego, lecz pozniej zapadly w zastoj, zgnusnienie i letarg czasow

Saskich, kiedy to przodkowie nasi "jedli pili i popuszczali pasa", kiedy to lubili mowic, ze "Ojczyzna to matka, na ktorej lonie kazdy z nas, jak na lonie matki slodko spoczywac moze i powinien, dostatku zazywajac", lecz kiedy to o obowiazkach wzgledem tej matki nie myslano, kiedy sie troszczono jeno " o pozytki pojedynkowe", rozbrajano sie bezmyslnie, zrywano sejmy, lekkomyslnie pograzajac sie w anarchie, w coraz to wieksza zaleznosc od obcych wpadajac.

I coz widzimy? Choeiaz okres ten trwal wzglednie krotko, jakze czesto historycy i pseudohistorycy nam wrodzy, na faktach z tego wlasnie ckresu zaczerpnietych, opierali swoj sad ujemny o tysiacletnich dziejach Polski, skierowujac przeciwko nim krzywdzace caly narod zarzuty, a zlosliwie zamykajac oczy na piekne momenty dziejow naszych i na zaslugi wobec kultury, i tu starali sie znalezc argumenty, rzekomo mogace usprawiedliwic zbrodnie rozbiorow i pozniejsze przesladowania. jakim rownych nie bylo od czasow zdobywcow asyryjskich i faraonow egipskich. -

***

I moznaby snuc jeszcze dlugie pasmo porownan podobnych miedzy Persja a Polska... Wykazac one moga, pomimo oddalenia geograficznego, jakze wielkie krewienstwo, jakze wielka zbieznosc dziejow i losow narodu perskiego i narodu polskiego i moga uzasadnic specyficzne—powiedzialbym owiane pewnym cieplem serdecznym, nastawienie uczuciowe nasze do poznawania blizszego kultury perskiej, przeszlosci perskiej i losow terazniejszych.—

Oby instytucja, ktora rozpoczyna dzis swoja prace, mogla sie istotnie do poglebienia tego poznawania i do gruntownych w tym kierunku wysilkow przyczynic: tego jak najgorecej i najszczerzej z pewnoscia wszyscy zyczymy!!.

Antoni Dudryk-Darlewski

GEOGRAFIA IRANU.

Panstwo Perskie, ktorego oficjalna nazwa od roku 1935 brzmi Iran, lezy w zachodniej Azji pomiedzy 25 a 40° szerokosci geograficznej polnocnej, i pomiedzy 44° a 62° dlugosci geograficznej wschodniej.

Iran graniczy z zachodu z Turcja (okolo 500 klm granicy) i Irakiem (okolo 1100 klm granicy), z polnocy z Z S R.R. i Morzem Kaspijskim (dlugosc granicy ok. 2200 klm), od wschodu z Afganistanem (ok. 800 klm granicy) i z Beludzystanem, czescia Indii (okolo 700 klm granicy); na poludniu granice Iranu stanowi Ocean Indyjski (ok. 1800 klm), a mianowicie czesci jego, Zatoka Perska, ciesnina Ormuz i zatoka Oman.

Geopolityczne polozenie Iranu wywieralo od najdawniejszych czasow az do dni dzisiejszych wielki wplyw na jego dzieje polityczne, na rozwoj kultury i na stosunki gospodarcze. Iran zajmowal pomostowe polozenie pomiedzy najwazniejszymi centrami kultury, chinska na wschodzie i babilonsko.-asyryjska, egipska i grecko-rzymska na zachodzie od Iranu. Iran stanowil rowniez pomost dla ladowego polaczenia poludniowo wschodniej Azji, dostarczajacej plodow tropikalnych, z krajami umiarkowanego klimatu. Iran stanowil rowniez przegrode pomiedzy turanskimi i mongolskimi ludami centralnej Azji, ludami semickimi na poludniowym wschodzie od Iranu, lezal na drodze najezdzcow na Indie, idacych z krajow, lezacych na zachod od Iranu, lub z centralnej Azji.

Powierzchnia Iranu wynosi 1.643.000 klm, jest wiec przeszlo 4 razy wieksza od powierzchni Polski.

Przewazajaca czesc Iranu zajmuje wyzyna. Wyzyna ta otoczona jest gorami, skutkiem czego mozna ja porownac do nieregularnej niecki. Brzegi tej niecki, stanowia lancuchy gorskie, wybiegajace z Pamiru, najwazniejszego wezla gorskiego Azji. Z polnocy otaczaja wyzyne gory Kopet-Dag (do 3.400m, wysokie), a w przedluzeniu ich, ku zachodowi,

potezne, przeszlo 800 klm dlugie, pasmo gor Elburs z najwyzszym szczytem Iranu, wygaslym wulkanem Demawend (5.670 m). Gory Elburs biegna poludniowym wybrzezem Morza Kaspijskiego. Przedluzeniem gor Elburs sa gory Talisz, biegnace na polnocny zachod ku Kaukazowi.

Poludniowa i poludniowo - zachodnia krawedz wyzyny iranskiej tworza liczne pasma gor, ktore obejmujemy wspolna nazwa gor Zagros. Gory te, wysokie do 4.547 m., odgraniczaja wyzyne iranska od Oceanu Indyjkiego i od niziny Mezopotamii.

Przez srodek wyzyny iranskiej od polnocnego zachodu, z prowincji Azerbejdzan, ku poludniowemu wschodowi do Beludzystanu przebiega lancuch gor srodkowych.

Jest to szereg pasm gorskich, miedzy innymi Szir-Kuh (4 100 m), Kuh-i-Hazar (4.350 m), lezace na poludnie od Jezdu i Kermanu. Pasma te lacza sie w jeden lancuch o dlugosci ponad 1 280 klm.

Gory srodkowe dziela wyzyne iranska na czesc zachodnia i wschodnia. Czesc zachodnia wyzyny jest znacznie wyzsza, anizeli czesc srodkowa i wschodnia. Czesc zachodnia wyzyny iranskiej, lezaca pomiedzy gorami Zagros. a gorami srodkowymi, poprzecinana jest pasmami gorskimi, pomiedzy ktorymi leza doliny i plaskowyze o roznej wysokosci. Skutkiem tego ta czesc wyzyny przedstawia sie jako kraina tarasowa. Najwyzej wzniesiony jest plaskowyz poludniowy lezacy na wysokosci od 1500 m. do 1.900 m.. Plaskowyz ten obejmuje krainy Sziraz 1.530 m., Ispahan (1.554 m) i Hamadan (1848 m), Plaskowyz zachodni wznosi sie na wysokosc okolo (1.400 m) i obejmuje krainy Azerbejdzan (z miastem Tabriz) (1.417 m) Kazwin (1 247), m. Kermanszach (1.481),m.Plaskowyz polnocny siega 900 m. do 1.200 m, lezy na nim stolica Iranu—Teheran (1176 m) i prowincja Chorasan polnocny z miastem Meszhed (975 m). Srodkowa i wschodnia wyzyna jest znacznie nizsza; opada

tarasami od polnocy ku poludniowi — od 800 m na polnocy do 300 m. na poludniu.

Po zewnetrznej stronie wyzyny naleza do Iranu dwie niziny. Waska nizina nadkaspijska, pomiedzy polnocnymi stokami gor Elburs, a Morzem Kaspijskim i sta nowi czesc prowincji Gilan i Mazanderan. Na poludniowym zachodzie nalezy do Iranu czesc niziny Mezopotamii nad rzeka Karun: znajdujac sie pomiedzy gorami Zagros a zatoka Perska, stanowi ona czesc iranskiej prowincji Kuzistan.

Wyzyna iranska oraz gory, wznoszace sie na jej krawedzi i w srodku, stanowia ogniwo wielkiego systemu gor faldowych, powstalych w epoce trzeciorzednej. Przedluzeniem gor Iranu ku wschodowi sa gory Pamir i Himalaje, ku zachodowi Kaukaz i polozone w Europie gory Balkanskie, Karpaty i Alpy. Gory i wyzyny Iranu zbudowane sa przewaznie ze skal osadowych, piaskowcow, wapieni, poza tym, jest wiele skal pochodzenia wybuchowego, oraz popiolow wulkanicznych.

—Gleba Iranu jest przewaznie gliniasto-piaszczysta; znaczne przestrzenie pokrywa les, zolta glina osadzona przez wiatry. Glina ta pokrywa rowniez wielkie przestrzenie Azji, czesc stepow poludniowo rosyjskich i dochodzi do Polski, na Podole, Wolyn, w okolice Lwowa i Sandomierza. Nad brzegami wielu rzek znajduja sie ily. Humus wystepuje nad morzem Kaspijskim. Znaczne przestrzenie Iranu pokrywaja zwiry i piaski.

Iran lezy pomiedzy 25° a 40° szerokosci geograficznej polnocnej, znajduje sie w poludniowej strefie klimatu umiarkowanego, siegajac w strefe klimatu subtropikalnego. Polnocna czesc Iranu lezy na szerokosci geograficznej poludniowych Wloch i srodkowej Hiszpanii; poludniowa czesc Iranu lezy na szerokosci geograficznej srodkowej Sahary.

Obok szerokosci geograficznej, na klimat Iranu wywiera wplyw jego uksztaltowanie pionowe. Gory i wyzy-

ny powoduja znaczne obnizenie temperatury· Rozmieszczenie gor na krawedzi wyzyny iranskiej ogranicza wplyw morza na jej klimat. W zwiazku z pionowym uksztaltowaniem Iranu rozrozniamy odrebny klimat wyzyny i odrebny klimat obu nizow, nalezacych do Iranu. Klimat wyzyny jest cieply, kontynentalny, o znacznym kontrascie temperatury lata i zimy. Klimat ten jest suchy, o przecietnym opadzie rocznym 125 mm.

Ze wzgledu na roznice wysokosci roznych czesci wyzyny iranskiej, jej rozciaglosc z polnocy na poludnie i wplyw morz, mozemy wyroznic na niej cztery krainy klimatyczne.

Polnocno zachodnia czesc wyzyny, obejmujaca prowincje Azerbejdzan ma zime ostra i sniezna, krotka wiosne, skwarne lato i dluga jesien. Temperatura maksymalna lata dochodzi do 35°, minimalna zimy do—20°. Srednia temperatura roczna wynosi 10,5°. Opady roczne wynosza 547 mm. W krainie tej widoczny jest, zwlaszcza w ilosciach opadow, wpyw Morza Czarnego. Zachodnia, gorzysta czesc wyzyny (Kurdystan, Kermanszach. Hamadan i Lurystan) ma klimat podobny do Azerbejdzanu, jednak bardziej kontynentalny. Maximum temperatury dochodzi do 34°, minimum do—22, 7°. Srednia roczna temperatura wynosi 12°. Opady roczne wynosza 300 mm.

Srodkowo—zachodnia czesc wyzyny (Teheran, Ispahan, Sziraz) ma klimat silnie kontynentalny, cechowany przez skwarne dlugie lato, od maja do wrzesnia pozbawione opadow. Skwar lata lagodza chlodne noce, oraz suchosc powietrza. W Teheranie wilgotnosc powietrza wynosi 21%. Maksymalna temperatura dochodzi w Teheranie do 43°, minimalna do—16°. Srednia wynosi 10°, srednia lipca 29°, srednia roczna 16,5°. Opady wynosza 251m/m.

Ispahan polozony na 1554 m. nad poziomem morza, lezy wprawdzie o przeszlo 400 klm na poludnie od Teheranu (1176 m. nad poziomem morza), ale skutkiem wyzszego polozenia od Teheranu jest nieco od niego chlo-

dniejszy. Temperatura maksymalna w Ispahanie wynosi 41°, minimalna — 20°, srednia roczna 15°. Opady w Ispahanie sa znacznie mniejsze, niz w Teheranie, bo wynosza 130 m/m.

Centralny i poludniowy wschod wyzyny (poludniowy Semnan, Chorossan, Kerman, Seistan, iranski Beludzystan) maja klimat silnie kontynentalny i bardzo suchy. Temperatury maksymalne wynosza 42°, minimalne — 7°, srednia roczna wynosi 21°. Opady w Kermanie wynosza 96 m/m, w Beludzystanie 56 m/m.

W tej czesci wyzyny iranskiej znajduje sie wielka pustynia iranska, a wlasciwie szereg pustyn, ciagnacych sie od polnoco — zachodu (okolo 70 km od Teheranu) ku poludnio — wschodowi do Beludzystanu. Pustynia ta ciagnie sie na przestrzeni okolo 1000 km, szerokosc jej siega od okolo 800 km. na polnocy do okolo 400 km na poludniu. Stanowi ona trudna do przebycia przeszkode kamienistych, piaszczystych i gliniastych pustyn i slonych bagnisk, i oddziela zachodnia czesc Iranu od jego nadgranicznych wschodnich prowincji. Jak wyspy z morza, stercza nad pustynia poszarpane fantastycznie, zupelnie nagie, pasma gorskie. Dziela one cala pustynie na szereg kotlinowatych basenow, obnizajacych sie od polnocy ku poludniowi. Czesc polnocna pustyni nosi nazwe Daszt — i — Kawir (slona pustynia), czesc poludniowa Daszt—i—Lut (martwa pustynia). Kawiry sa to polozone wsrod piaskow i zwirow slone bagniska, wykwity, oraz osady soli, dochodzace miejscami do 1 m grubosci Sa to badz resztki wysychajacych slonych jezior pustynnych, badz bagniska, powstale z ginacych w piaskach pustyni wod, potokow i rzek.

Pustynia iranska stanowi ogniwo w szeregu pustyn, zalegajacych podzwrotnikowa strefe polnocnej polkuli. Sahara, pustynia Libijska, Arabia, Pustynia iranska, pustynia indyjska Sinth, pustynia Mohawe w polnocnej Ameryce stanowia czlony tego lancuha pustyn. Pustynie te, powstale przede wszystkim w skutek warunkow

klimatycznych,maja swoj odpowiednik i w podzwrotnikowej strefie pustyn poludniowej polkuli, a mianowicie pustyni Kalahari w poludniowej Afryce, wielkiej pustyni australijskiej i pustyni Atakoma w Chili.

Poludniowa czesc pustyni iranskiej, pustynia Lut, uwazana jest za jedna z najgoretszych i najbardziej bezplodnych, pozbawionych wszelkiego zycia pustyn swiata. Podroznicy i geografowie twierdza, ze najgoretsze miejsce na ziemi istnieje wlasnie na pustyni Lut. We wnetrzu tej pustyni temperatura w cieniu dochodzi do 58°. Poludniowa czesc pustyni Lut, o obszarze okolo 30,000klm² (wielkosc Belgii). przedstawia przestrzen trudno dostepna, prawie zupelnie niezbadana. Na przestrzeni 9.000 klm² ciagna sie nieprzerwanie wydmy piaszczyste, pozbawione zupelnie wilgoci i wszelkiego zycia. Poszczegolne wydmy wznosza sie na wysokosci ponad 180 m. Pustynie Lut i czesc Iranu, polozona na poludniowy wschod od pustyn, nawiedzaja gwaltowne wiatry polnocno—wschodnie. Wiatry te wieja w okresie od maja do wrzesnia i dlatego sa nazywane przez tubylcow „wiatrem stu dwudziestu dni". Szybkosc ich wynosi 115 klm na godzine, niosa one chmury pylu, piasku, i zwir przy temperaturza 45°. Obnizaja one wilgotnosc powietrza do 14%, a we wnetrzu pustyni Lut nawet do 6%

Waska nizina nad Morzem Kaspijskim, oraz przyleglosci gor Elburs (prowincja Gilan i Mazandaran) maja klimat zupelnie odmienny od klimatu wyzyny. Bliskosc morza i wiatry, wiejace od morza, lagodza skwar lata i powoduja lagodna zime i wielka obfitosc opadow. Miasto Reszt, stolica Gilanu, polozone na nizinie niedaleko morza, ma przecietna temperature wiosny 17,3°, lata 26°, jesieni 19°, a zimy 11°, srednia zas roczna wynosi 18,7°. Opadow jest okolo 1500 m/m Nizina Nadkaspijska stanowi dziwny kontrast z bezbarwnym, bezwodnym i bezlesnym sasiednim wyzem,od ktorego dziela ja gory Elburs. Obfitosc wilgoci i cieplo stwarzaja znakomite warunki dla rolnictwa,sadownictwa a stoki gor silnie

zalesione, swa bujna roslinnoscia przypominaja miejscami lasy tropikalne.

Nizina poludniowo-iranska, t. j. basen rzeki Karun i brzeg Zatoki Perskiej, posiada klimat goracy i zime bezsniezna. Sasiedztwo pustyni oddzialywa niekorzystnie, wplywajac na podniesienie temperatury i dzialajac na zmniejszenie ilosci opadow. Abadan przy ujsciu Szatt-al-Arab ma temperture maksymalna 50°, minimalna 4,2°, a srednia roczna 24°. Opady roczne wynosza w Abadanie 286 m/m. Wilgotnosc powietrza dochodzi miejscami do 90%, co czyni upal trudnym do zniesienia.

Iran ma malo rzek zarowno z powodow klimatycznych, t. j. malej ilosci opadow, jak i po czesci z powodu swej budowy pionowej. W zlewisku Morza Kaspijskiego mimo obfitych opadow nie ma wielkich rzek, bo brak miejsca do ich rozwiniecia sie w waskim pasie pomiedzy gorami a morzem. Z wazniejszych rzek mozna wymienic Araks graniczna rzeke na polnocnym-zachodzie, rzeke Sefid Rud, w dalszym biegu plynaca przez Gilan i rzeke Atrek graniczna pomiedzy Iranem, a Turkmenistanem. Na wyzynie iranskiej, w czasie pory deszczowej i tajania sniegow, splywaja z gor tysiace potokow ku wewnetrznym wkleslosciom wyzyny. Powoduja one wezbranie rzek, nie majacych ujscia do morza, lecz gubiacych sie w piaskach pustyni. Potoki te niosace i osadzajace wielkie masy kamieni i zwiru wysychaja przewaznie w goracej porze roku. Najwieksza rzeka Iranu Karun, nalezy do zlewiska oceanu Indyjskiego, plynie z poludniowo-zachodnich gor krawedziowych Iranu przez nizine Mezopotamii ku poludniowi i wpada do Szatt-al-Arab, wspolnego ujscia Eufratu i Tygrysu. Karun plynie przez rozlegla nizine (prowincja Kuzistan) i jest jedyna zeglowna rzeka Iranu, na przestrzeni okolo 300 klm. Na wschod od rzeki Karun az do Beludzystanu, z powodu braku miejsca pomiedzy krawedzia wyzyny a morzem i z powodu skapych opadow, splywaja do morza tylko nieznaczne rzeki. W polnocno—zachodniej czesci Iranu, w Azerbejdzanie, lezy jezioro Urmia (obecna naz-

wa Rezaiech). Woda tego jeziora jest slona. Na wschodzie niedaleko granicy Afganistanu lezy jezioro Hamun, do ktorego wpada rzeka Hilmend. w swym gornym biegu plynaca przez Afganistan.

Szata roslinna Iranu okreslona jest przez jego klimat oraz jego wlasciwosci gleby. Lasy znajduja sie w gorach Elburs, w gorach Kurdystanu i Lurystanu. Pola uprawne, ogrody i sady znajduja sie na nizinie nadkaspijskiej, czesciowo w kotlinie rzeki Karun, zas na wyzynie iranskiej wzdluz rzek. Pozatym ziemie uprawne znajduja sie na przestrzeniach sztucznie nawadnianych.

Olbrzymie przestrzenie stanowia stepy, pustynie oraz polpustynie. Polpustynie sa to przestrzenie, pokrywajace sie po opadach zimowych, na krotki czas, skapa rolinnoscia, a przez przewazajaca czesc roku przedstawiajace sie jako pustynie. Wsrod stepow i pustyn. gdzie jest dostateczna ilosc wody znajduja sie oazy,

Wedle szacunku uprawna przestrzen zajmuje 20%, obszaru, pustynie zajmuja 20% a 60% obszaru to gory, lasy, stepy.

Lasy Iranu posiadaja wiele cennych rodzajow drzew. Sa tam deby, buki wiazy, klony, platany, lipy, orzechy, akacje, cyprysy, jalowce i drzewa szpilkowe.

Wsrod roslin uprawnych sa znane nam rosliny srodkowo i poludniowo - europejskie, oraz niektore rosliny subtropikalne. Wazniejsze rosliny uprawne to pszenica, jeczmien, ryz, kukurydza, proso, rosliny straczkowe i jarzyny wszelkiego rodzaju.Bardzo sa rozpowszechnione kawony, melony i dynie. Z roslin technicznych wazna role odgrywa bawelna, tyton, mak opiumowy i herbata. Owoce srodkowo europejskie, poludniowo-europejskie i czesciowo podzwrotnikowe odgrywaja wazna role w produkcji roslinnej Iranu. Znajdujemy tu jablka, gruszki, sliwki, wisnie, morele, brzoskwinie, pomarancze, cytryny,mandarynki, pigwy, granaty figi, migdaly, pistacje, orzechy, kasztany, winogrona, oliwki oraz daktyle.

Swiat zwierzecy Iranu jest roznorodny. Powszechnie

hodowanymi zwierzetami sa: owca, koza, bydlo rogate, kon, mul, osiol i wielblad. Z ptactwa domowego nalezy wymienic: kury, kaczki, gesi, indyki, golebie. Dziko zyjace zwierzeta przedstawiaja zarowno gatunki europejskie, jak i wlasciwe poludniowym krajom. W gorach powszechne sa dzikie barany, kozy, nieraz w wiekszych stadach. W gorach nad Morzem Kaspijskim znajduja sie jelenie, a nawet tygrysy. W gorach Elburs i Zagros spotykane sa rowniez niedzwiedzie. Z dzikich zwierzat nalezy wymienic lamparty, dziki wilki, lisy, hieny, szakale, w slonych pustyniach centralnego Iranu dzikie osly, a na stepach stada gazel. Powszechne sa sarny i zajace. Wiele jest ptactwa lesnego i polnego, wodnego i blotnego.

Mineralne bogactwa Iranu sa roznorodne, nie sa one jednak dotychczas systematycznie zbadane, a w malej tylko czesci sa eksploatowane. Na obszarze Iranu stwierdzono w wielu miejscach obecnosc rud miedzi, zelaza, rud olowiu i srebra, cynku, niklu, manganu, antymonu, rteci a nawet zlota. Przewaznie dosc prymitywnie prowadzone kopalnie miedzi i olowiu znajduja sie w Chorosanie, Semnanie, Kermanie i Azerbejdzanie, kopalnie zelaza w Gilanie i Mazanderanie, kobaltu w Kaszanie, kopalnie wegla na polnoc i polnocny zachod od Teheranu. Kopalnia turkusow, czynna od 800 lat znajduje sie w Niszapur w Chorosanie. Obfite sa poklady soli, nadto znajduje sie saletra, siarka, grafit, marmur, gips, alabaster. Nie brak zrodel mineralnych, ktore sa najobfitsze w Azerbejdzanie. Najwazniejsza obecnie kopalina Iranu jest ropa naftowa. Znajduje sie ona w polnocnych prowincjach od Azerbejdzanu az do polnocnego Chorosanu, na przestrzeni okolo 700 klm. Wedle opinii rzeczoznawcow poklady ropy sa tu rownie obfite, jak u stop Kaukazu. Ropa naftowa w polnocnym Iranie nie jest jeszcze eksploatowana. Drugi rejon wystepowania ropy naftowej w Iranie znajduje sie na poludniowym zachodzie i poludniu (Kurdystan, Lurystan, Kuzistan), na pograniczu wyzyny iranskiej i Mezopotamii.

Zaludnienie Iranu wynosi okolo 15 milionow mieszkancow. Cyfra ta jest uzyskana na podstawie szacunku, gdyz w Iranie nie przeprowadzono dotychczas spisu ludnosci na sposob europejski. Rowniez inne dane cyfrowe dotyczace ludnnosci, oraz zjawisk zycia gospodarczego, spolecznogo itd. nie sa zawsze scisle. polegaja bowiem przewaznie na szacunku, Gestosc zaludnienia jest mala, bo zaledwie 8 mieszkancow na klm2. (W Polsce srednia przeszlo 90 na km2). Krainy urodzajne nad Morzem Kaspijskim maja gestsza ludnosc, od 30 do 40 mieszkancow na km2. Prowincja Azerbejdzan ma okolo 15 mieszkancow na km2, natomiast, przecieta pustyniami, poludniowo-wschodnia czesc Iranu ma zaledwie 2 mieszkancow na km2.

Ludnose Iranu pod wzgledem narodowosci nie jest jednolita. 55% ludnosci tworza Persowie, 20% plemiona pochodzenia turanskiego, 10% Lurowie, 8% Kuzdowie, 3,5% Arabowie, 3,5% inne narodowosci, w tym okolo 50,000 Ormian i 36,000 zydow. W Iranie znajduje sie rowniez niewielka ilosc murzynow. Sa to przewaznie pomieszani juz z tubylcami potomkowie, sprowadzanych dawniej z Afryki niewolnikow.

Religia panujaca w Iranie jest islam. Wyznaje go 95% ludnosci, z tego 75% stanowia szyici, a 20% sunnici. Obie te grupy roznia sie pewnymi dogmatami wiary i dawniej sie zwalczaly. Persowie sa szyitami, Kurdowie sunnitami. 5% ludnoci Iranu stanowia chrzescijanie, zydzi i wyznawcy religii Zoroastra. Z posrod chrzescijan najliczniejsi sa Ormianie, zamieszkali w Azerbejdzanie, gdzie w miescie Tabriz maja swoja diecezje. Druga diecezja ormianska znajduje sie w Ispahanie. Wsrod chrzescijan jest pewna liczba t. zw. chaldejczykow t. j. chrzescijan katolikow, majacych liturgie w jezyku chaldejskim; jest tez znaczna liczba chrzescijan nestorianow. Zydzi rozproszeni sa prawie po wszystkich miastach Iranu. Wieksze ich skupienia znajduja sie w miastach wiekszych, jak Teheran, Ispahan, Sziraz, Hamadan. Jezd i t d. Wyznawcow religii

Zoroastra, religii staroperskiej, wyznawanej powszechnie w Iranie przed podbojem Iranu przez islam, jest obecnie w Iranie okolo 10,000. Glownie mieszkaja oni w miastach Jezd i Kerman; mniejsze zas skupienia wyznawcow Zoroastra istnieja i w innych miatstach n. p. w Teheranie.

Jezyk Persow nalezy do wielkiej rodziny jezykow indoeuropejskich. Do rodziny tej nalezy rowniez jezyk Hindusow i przewazna czesc jezykow europejskich, a mianowicie slowianskie, romanskie, germanskie, celtvckie, grecki, albanski, ormianski i in. Jezykiem perskim i jemu pokrewnymi mowi w Iranie 75% ludnosci. Pokrewne jezykowi perskiemu sa jezyki Kurdow, Lurow. Beludzow i dialekt pasztu, ktorym mowia plemiona afganskie. Okolo 20% ludnosci mowi jezykami turanskiemi (Turcy na polnoco—wschodzie Iranu i Turkmeni, i glownie w polnocnym Chorosanie). Okolo 3,5% mowi jezykiem arabskim. Persowie pomimo tego, iz przez dlugie wieki byli pod ciaglym naciskiem ludow turanskich i mongolskich od polnocnego wschodu i ludow semickich od poludniowego zachodu i pomimo, ze w pewnych okresach ulegali podbojom tych ludow, zachowali w zupelnosci swoj jezyk.

Okolo 25% ludnosci mieszka w miastach. Z ludnosci zyjacej poza miastami 50% stanowi osiadla ludnosc rolnicza, a 25% ludnosc koczownicza. Nomadzi zajmuja sie przede wszystkim hodowla zwierzat i wraz ze stadami i calym swym dobytkiem wedruja w poszukiwaniu za pastwiskami dla trzod.

Mieszkaja w namiotach, ktore sami wyrabiaja z welny. Ten tryb ich zycia jest spowodowany po czesci tradycja i przyzwyczajeniem, glownie jednak warunkami klimatycznymi. W okolicach gorskich, po spedzeniu zimy u stop gor, w miare posuwania sie wiosny ku gorze, wedruja nomadzi coraz wyzej, by w jesieni znow zejsc na dol. Nomadzi zyja w roznych stronach Iranu i naleza do rozmaitych szczepow. Nomadzi w Azerbejdzanie to

plemiona pochodzenia turanskiego, w Kurdystanie i Lurystanie—to Kurdowie i Lurowie, w krainie Fars—to plemiona turanskie i Arabowie, w Chorosanie-to Turkmenowie, w Beludzystanie-Beludzuwie. Czesc nomadow Iranu, glownie na poludniowym zachodzie kraju nie tylko zajmuje sie hodowla owiec, koz, koni, mulow i wielbladow, ale takze uprawia role. Zanim w jesieni opuszcza wysoko polozone pastwiska, zasiewaja tam w dolinach gorskich ozima pszenice i jeczmien, oraz inne rosliny, ktore zbieraja w lecie po powrocie w gory. Po zejsciu zas w jesieni do stop gor, gdzie zima jest bezsniezna, sieja tam pozna jesienia pszenice i jeczmien, oraz inne rosliny, ktore zbieraja na wiosne, zanim odejda w gory ze swymi stadami. Kobiety koczownikow, z welny owczej, wyrabiaja dywany, ktore farbuja barwikami roslinnymi. Kozownicy dostarczaja miastom miesa, tluszczu, kozuchow, welny, zbieraja z gorskich roslin zywice i gumy, stanowiace wazny przedmiot eksportu i dostarczaja takze skor futrzanych dzikich zwierzat. W ostatnich czasach rzad iranski stara sie o czesciowe bodaj stale osiedlenie koczownikow.

Podczas gdy na poludniu Iranu panuje suchy, goracy klimat subtropikalny, w gorach srodkowego Iranu panuje surowy klimat wiecznych sniegow. Roznorodnosc klimatow wplywa na produkcje rolnicza. Glowna role w wyzywieniu ludnosci odgrywaja plody ziarnowe: pszenica, jeczmien i ryz. Pszenica (ozima) uprawiana jest glownie w prowincjach Azerbejdzan, Kermanszach, Kuzistan, polnocny Chorosan, Ispahan, i stanowi podstawowe wyzywienie najszerszych mas ludnosci. Jeczmien sluzy w znacznej czesci na karme dla zwierzat. Ryz uprawiany jest glownie w Gilanie, Mazanderanie i Kuzistanie. Kukurydza i proso uprawiane jest w nieznacznych ilosciach. W wyzywieniu ludnosci dosc znaczna role spelniaja produkty roslin straczkowych, groch, fasola, soczewica, bob, uprawiane glownie w prowincjach Azerbejdzan, Ispahan i Kerman.

Wazna role odgrywa w Iranie uprawa roslin przemyslowvch. Bawelna ma w bardzo wielu okolicach warunki sprzyjajace: cieple suche lato i sztuczne nawodnienie. Obok od dawna uprawianych gatunkow wprowadza sie uprawe odmian bawelny egipskiej i amerykanskiej. Tyton uprawia sie na polnocy w Gilanie, w Mazanderanie, nad jeziorem Urmia, na zachodzie w Kermanszach i w centralnych prowincjach Hamadan, Ispahan i Sziraz. Miedzy Kum a Ispahanem uprawia sie specjalny gatunek tytoniu„ tomboki",do fajek wodnych uzywanych na wschodzie. Tyton pokrywa zapotrzebowanie kraju, czesciowo zas jest eksportowany. Trzcina cukrowa uprawiana jest glownie nad rzeka Karun. Obecnie uprawia sie jej mniej i w prowincjach centralnych i polnocnych, wprowadza sie uprawe buraka cukrowego. – Mak opiumowy uprawiany jest w prowincjach Sziraz, Kerman, Hamadan, Kermanszach i innych miejscach.Opium, zawierajace ponad 10% morfiny, wywozone jest do Europy i sluzy do wyrobu morfiny, opium zas o zawartosci morfiny ponizej 10% wywozone jest do Chin i Japonii. Na skutek zabiegow Ligi Narodow, dazacej do usuniecia konsumpcji narkotykow, rzad Iranu stara sie obnizyc obszar zasiewu maku opiumowego.

Herbata uprawiana jest w prowincjach nad Morzem Kaspijskim. Rzad popiera bardzo uprawe tej rosliny, celem zmniejszenia znaczenia znacznego bardzo importu tego produktu, powszechnie w Iranie uzywanego.

Z plodow roslinnych Iranu zasluguja rowniez na uwage: guma tragant, zbierana z roslin gorskich, pomiedzy Kermanem a Kermanszach i wywozona za granice, assa foetida z Chorossanu i perskiego Beludzystanu i rosliny farbiarskie jak indigo z poludn.—zachodnich prowincji i henna uprawiana glownie w okolicach miasta Bam, Jezd, i Kerman, oraz szafran.

Drzewa dostarczaja lasy polnocnych stokow Elbursu w Gilanie i Mazanderanie i poza tym lasy w gorachK urdystanu i Lurystanu. Lasy wyniszczyla rabunkowa gos-

podarka i niezalesianie wyrebow. Rowniez koczownicy niszcza lasy, wypalajac je miejscami, celem rozszerzenia pastwisk.

Obecny rzad stworzyl instytucje, ktore maja sie zajac ochrona lasow i planowa gospodarke lesna. Lasy znajduja sie przewaznie blisko granic panstwa, dlatego drzewo z nich wywozilo sie do latwo dostepnych krajow sasiednich.

Warzywa, uprawiane w calym kraju, stanowia powszechne pozywienie. Rowniez powszechnie uprawiane owoce sa dostepne dla wszystkich warstw ludnosci. Owoce stanowia dosc wazny przedmiot nie tylko handlu wewnetrznego, ale-po wysuszeniu- wywozone sa poza granice kraju. Wywozi sie migdaly, pistacje, orzechy, rodzynki, suszone brzoskwinie' morele, sliwki, daktyle. Winna latorosl jest powszechnie uprawiana, glownie okolo miasta Tabriz (rozrozniaja tu 60 odmian winogron), oraz w prowincjach Sziraz, Ispahan i Chorossan. Powszechnie znane sa w Iranie wina z Szirazu, Ispahanu, Kazwinu i Tabrizu.

Hodowla zwierzat domowych stanowi, obok uprawy ziemi, najwazniejsze zajecie ludnosci poza miastami. Hodowla zajmuja sie glownie koczownicy, ludnosc osiadla zajmuje sie nia w mniejszym stopniu.

Najwazniejsze znaczenie ma hodowla owiec i koz. Baranina jest najpowszechniej spozywanym miesem, bardziej cenionym niz wolowina, (wieprzowiny w kraju, o przewazajacej ludnosci muzulmanskiej, nie spozywa sie prawie wcale.) Procz miesa, tluszczu, mleka i sera, dostarczaja owce welny, kozuchow i futerek jagniecych. Welna przerabiana jest w przemysle domowym (dywany, kilimy i inne tkaniny) a ostatnio w fabrykach krajowych, poza tem stanowi ona wraz ze skorami owiec i jagniat wazny przedmiot wywozu.

Hodowla bydla rogatego rozwinieta jest glownie wsrod osiadlych rolnikow. Woly i bawoly uzywane sa przede wszystkim, jako sila pociagowa w rolnictwie. W

okolicach miast odgrywa pewna role dostarczenie miastom mleka i masla.

Konie i muly, osly i wielblady sa hodowane powszechnie i sa uzywane do transportu. Do niedawna caly transport w Iranie odbywal sie za pomoca tych zwierzat. W miare wprowadzania do komunikacji samochodow i kolei rola ich maleje, ale drogi automobilowe nie wszedzie dochodza, rowniez koleje buduje sie powoli. Zwierzete te spelniaja wiec i spelniac beda w przyszlosci powazna role w transporcie Iranu. Konie iranskie naleza do trzech typow. Na poludnio-zachodzie Iranu wystepuje kon arabski, na polnocnym wschodzie kon turkmenski, a w srodku kraju przewaza rasa, powstala ze skrzyzowania rasy arabskiej i turkmenskiej. Konie Iranu slyna ze swej wielkiej wytrzymalosci, szybkosci i niewybrednosci w odzywieniu. Konie byly i sa w Iranie uzywane przede wszystkim jako wierzchowce, a mniej jako zwierzeta pociagowe. Ilosc koni ostatnio znacznie spadla, tak wskutek zmotoryzowania komunikacji, chorob epidemicznych, jak i wskutek ograniczenia uzywania konia w wojsku.

Muly Iranu slyna z zalet, jako zwierzeta juczne, zwlaszcza na niebezpiecznych drogach gorskich. Osly sa bardzo rozpowszechnione i uzywane do transportu na mniejsze odleglosci. Do przebywania dalekich niegorzystych przestrzeni uzywany jest wielblad, ktory w strefie pustynnej jest nie do zastapienia przez inne zwierzeta.

Rybolowstwem na Morzu Kaspijskim zajmuje sie rosyjsko-iranskie Towarzystwo rybackie; wywozi ono znaczne ilosci ryb i kawioru. Wsrod ryb najwazniejsze sa jesiotrowate i lososiowate. Rybolowstwo nad Zatoka Perska ma mniejsze znaczenie.

Zwierzeta dostarczaja futer, ktorych czesc wywozi sie za granice (futra kun, lisow, szakali, tygrysow).

Wsrod produktow hodowlanych wazna role odgrywa produkcja jedwabiu. Jest to stara produkcja Iranu,

glownie rozwinieta w prowincji Gilan, ktora dostarcza 5/6 surowca jedwabiu; rowniez w wielu innych okolicach Iranu sa odpowiednie warunki do hodowli jedwabnikow.

Wazniejszymi galeziami iranskiego rzemiosla byl i jest wyrob tkanin i dywanow, przedmiotow metalowych, ceramicznych i skorzanych.

Przy wyrobie tkanin uzywane sa surowce krajowe: welna, bawelna, jedwab. Wyrabiane sa tkaniny welniane, bawelniane oraz jedwabne (glowne centrum stanowia prowincje Jezd, Kaszan i Chorossan). Tkaniny barwione sa wzorzyscie i czesto posiadaja wartosci artystyczne. Wyrabiane sa glownie w Kermanie. W niektorych okolicach, glownie Ispahanie, drukuje sie, wzory na bawelnianych tkaninach. Takie tkaniny (draperie, pokrywy, zaslony) nosza nazwe „galamkar". Ozdabia sie tez tkaniny arystycznymi haftami. Dawniej wyrabiano tez brokaty t. j. tkaniny wzorzyste, przetykane nicmi srebrnymi. Znaczne podobienstwo do tych tkanin wykazuja wyrabiane dawniej w Polsce pasy sluckie i makaty buczackie, co dowodzi wplywu przywozonych dawniej do Polski tkanin perskich.

Dywany perskie sa znane od dawna w calym swiecie. Dywany wyrabiano w Persji przede wszystkim dla wlasnego uzytku. Uzywano ich powszechnie, zascielano nimi tak ziemie w namiotach nomadow, jak i podloge w domach osiadlych mieszkancow (Persowie bowiem siadaja wprost na ziemi, oraz jedza i spia na niej). Dywany wyrabiaja przewaznie kobiety i dzieci, gdyz te drobnymi palcami latwiej wiaza skomplikowane wzory dywanow. Wyrabiaja je zarowno nomadzi, jak i ludnosc osiadla. Do wyrobu dywanow uzywa sie wlasnych surowcow przewaznie welny, bawelny, rzadko jedwabiu. Barwiono dawniej welne wylacznie barwikami, krajowego pochodzenia.

Ze wzgledu na swe zalety i solidnosc wykonania byly dywany perskie od dawna pozadanym towarem, daleko poza granicami Persji. Dywany dostawaly sie w dawnych wiekach w znacznej ilosci do Polski. y Wzor

ich oraz dobor barw wywieral wplyw na ozdobne tkaniny, wyrabiane w Polsce.

Rzemioslo, zajmujace sie obrobka metali dostarcza naczyn, samowarow i t. p., wyrabianych z miedzi i mosiadzu. Naczynia narzedzia, oraz przedmioty codziennego uzytku wyrabiane sa rowniez z zelaza i ze stali. Wyroby ze srebra i innych metali odznaczaja sie nieraz wysokim poziomem artystycznym, sa pokrywane ornamentami, cyzelowane i emaliowane. Szczegolnie slynie z tego rodzaju produkcji miasto Sziraz.

Wysokim poziomem artystycznym odznaczaja sie miniatury malowane na kosci sloniowej, lub masie perlowej. Slynne sa perskie inkrustacje koscia sloniowa, masa perlowa, metalem, lub roznobarwnym drzewem, roznych przedmiotow lub drzwi. Glownym centrum tej galezi produkcji artystycznej jest rowniez Sziraz.

Wyroby ceramiczne, naczynia fajansowe, majoliki i mozaiki, odznaczaja sie czesto wysokim poziomem artystycznym.

Garbarstwo (slynie z niego miasto Hamadan) dostarcza skor dla wysoko rozwinietej produkcji obuwia i innych wyrobow skorzanych.

Handel Iranu byl dawniej i jest obecnie silnie rozwiniety. Zajmuje sie nim wiecej osob, anizeli rzemioslem i przemyslem, razem wzietymi.

Przywoz produktow fabrycznych z zagranicy jest znaczny. Iran importuje cale zapotrzebowanie zelaza, stali, maszyn, automobilow i ich czesci, broni i amunicji, obrabiarek i narzedzi, wiele wyrobow chemicznych, kauczuk, instrumenty naukowe, zegary. Pozatem uzupelnia importem, niezaspokojone jeszcze wyrobami wlasnych, fabryk, zapotrzebowanie przedzy, tkanin bawelnianych, welnianych, jedwabnych, cukru, cementu, zapalek i herbaty.

Iran wywozi welne, bawelne, dywany, jedwab surowy, ryz, owoce suszone, opium, skory futrzane i zwykle, pozatem rope naftowa i produkty jej destylacji.

Drogi ladowe w Iranie, kraju prawie ze pozba-

wionym rzek, posiadaja w komunikacji decydujace znaczenie. Juz w odleglej starozytnosci, pareset lat przed Chrystusem, wladcy perscy (szczegolnie Dariusz z dynastii Achemenidow) na przestrzeni swego panstwa, siegajacego od Morza Srodziemnego do granic Indii, budowali drogi i schroniska dla ludzi i zwierzat, wzdluz tych drog. Drogi te sluzyly przede wszystkim dla administracji panstwa i do przemarszu wojsk, ale korzystali z nich takze kupcy. Rowniez i pozniej wybitni wladcy z dynastii Safawidow dbali o komunikacje, budowali mosty i karawansaraje przy drogach i starali sie o utrzymanie bezpieczenstwa. Drogi te mialy do pokonania znaczne odleglosci, pustynie i trudne do przebycia pasma gorskie. W Iranie owczesnym drogi prawie wylacznie dostepne byly tylko dla zwierzat jucznych, a tylko nieznaczne przestrzenie i to jedynie w niektorych porach roku nadawaly sie do ruchu kolowego.

Taki stan komunikacji z nieznacznymi zmianami przetrwal do poczatku XX w. Przewrot w transporcie Iranu spowodowalo dopiero wprowadzenie aut. Budowa drog dostepnych dla aut postepowala szybko, zwlaszcza od okresu wielkich reform po roku 1921. Do roku 1921 bylo co najwyzej 3000 km drog dostepnych dla aut. Dzis dlugosc takich drog wynosi okolo 24.000 km. Komunikacja automobilowa, w porownaniu z poprzednia komunikacja, za pomoca zwierzat jucznych, jest o wiele szybsza, tansza i bezpieczniejsza, np. droga karawanowa z Teheranu do Buszir (port nad Zatoka Perska) na przestrzeni .180 klm trwa od 60 do 90 dni, droga samochodem trwa zas tylko 5 do 8 dni i kosztuje znacznie taniej. Towar przy transporcie karawana ulegal ponadto uszkodzeniom skutkiem wplywow atmosferycznych i z powodu wielokrotnego zladowywania podczas karmienia zwierzat. Przewrot w komunikacji mial doniosle znaczenie dla handlu, przyspieszal bowiem obrot towarami i kapitalami i umozliwial handel wielu nowymi produktami, ktorymi przedtem handel nie kalkulowal sie (n.p. wskutek psucia sie towarow w czasie dlugortwalej drogi).

Omowimy teraz szlaki komunikacyjne Iranu i glowne miasta na nich lezace. Glowne drogi Iranu zatrzymaly swe odwieczne kierunki. Wszystkie wazniejsze szlaki komunikacyjne Iranu, zdazajace ku jego granicom, krzyzuja sie w obecnej stolicy Iranu Teheranie.

Droga Teheran—Kazwin—Pahlevi /o dlugosci 370 km./ zbudowana zostala przez Rosjan i oddana do uzytku w 1899 r. Laczy ona Morze Kaspijskie oraz najzyzniejsze prowincje Iranu, Gilan i Mazanderan, z wnetrzem Iranu. Droga stanowi jeden z glownych dostepow do Iranu nie tylko z Rosji, ale i Europy zachodniej / kolej Paryz—Berlin—Warszawa—Szepetowka—Kijow—Baku i stad morzem do Pahlewi/. Droge te wybudowali Rosjanie w celu ulatwienia zbytu swych wyrobow fabrycznych w Iranie, a takze, celem ulatwienia w razie potrzeby transportow swego wojska.

Teheran jest stolica Persji dopiero od 1787 r., polozony jest 1176 m nad poziomem morza. W r. 1940 szacowano jego ludnosc na 540,000 mieszkancow, z poczatkiem 1943 r. przy wydawaniu kart zywnosciowych mieszkancom, liczbe ludnosci oszacowano na 835,000, liczac zapewne takze znaczna ilosc przedstawicieli innych narodowosci, przebywajacych czasowo wTeheranie,w zwiazku z toczaca sie wojna. Miasto zbudowane jest na zwirowiskach u stop gor Elburs. Czesc znaczniejsza budynkow pochodzi z XIX wieku. Wielkie nowoczesne budowle powstaly po 1926 r. Sa to budynki administracji panstwowej i miejskiej, muzea, biblioteki, instytuty naukowe, szkoly, palace Szacha i zamoznych Persow. Jako stolica jest Teheran centrum administracji i osrodkiem kultury/ Uniwersytet i wyzsze zaklady naukowe, biblioteki, muzea/. W okolicach Teheranu znajduja sie ruiny starego miasta Rey, w ktorym w czasie podboju Persji przebywal Aleksander Wielki. Za panowania dynastii Arsacydow (Partow) Rey (Rhages) byl przez pewien czas stolica Persji. Za czasow panowania Arabow w Iranie

miasto to bylo wielkim centrum handlowym. Zburzone zostalo przez Mongolow.

Jednym z najstarszych miast Iranu jest Kazwin (60.000 mieszkancow). Zbiegaja sie w nim drogi od Morza Kaspijskiego, Morza Czarnego, Morza Srodziemnepo i Mezopotamii. Dostarcza wina, owocow suszonych, pistacji.

Reszt (okolo 121.000 mieszk) niedaleko Morza Kaspijskiego, jest stolica urodzajnej prowincji Gilan. Posiada wielka tkalnie juty.

Pahlewi (okolo 37.000 mieszk), otrzymalo swoja nazwe na czesc szacha Reza Pahlewi (dawna nazwa Enzeli). Jest to glowny port Iranu nad Morzem Kapijskim i glowne miejsce obrotu towarami z Z. S. R. R. Okolica Pahlewi jak i calego iranskiego pobrzeza Morza Kaspijskiego jest wilgotna, niezdrowa. malaryczna. Wazna arteria komunikacyjna jest droga Teheran—Kazwin-Tabriz. (617 km). Droga, ta stanowiaca czesc dawnej drogi z Indii ku zachodowi, rozwidla sie w miescie Tabriz na trzy odnogi. Jedna odnoga z Tabriz prowadzi Przez Dzulfe do zakaukazkich republik ZSRR, druga prowadzi przez Makan do Turcji. Przedluzenie tej drogi konczy sie w Trapezuncie nad Morzem Czarnym. Trzecia odnoga prowadzi do granicy Iraku, do Mosulu i stad ku Morzu Srodziemnemu. Droga przez Tabriz do Trapezuntu szly w wiekach srednich towary z Indii i Iranu do Europy. Z Trapezuntu szly towary wschodnie morzem na Krym do Genuenskiej kolonii handlowej Tana, a stad droga ladowa do Lwowa i dalej na zachod. Posrednikami w tym handlu byli glownie lwowscy Ormianie, ktorzy przez dlugi czas utrzymywali kontakt z krajem swego pochodzenia — Armenia. Droga ta szly do Polski tkaniny wschodnie, jedwabie, brokaty, dywany i kilimy, bron ozdobna, perly, drogie kamienie, pachnidla i korzenie z wysp Sundajskich.

Tabriz (okolo 220.000 mieszk.), stolica bogatego perskiego Azerbejdzanu, jest drugim co do wielkosci mias-

tem Iranu. Nawiedzane jest trzesieniami ziemi, skutkiem tego brak starych budowli (w r. 1880 mialo byc jeszcze 318 meczetow). Do niedawna byl Tabriz pierwszym handlowym miastem Iranu; jest tez waznym centrum przemyslu, posiada przedzalnie, fabryki zapalek, mydla, perfumerii, dostarcza wielu wyrobow ze skory i ze srebra. Jest waznym centrum produkcji i handlu dywanami i ma rozwinieta produkcje wina.

Niedaleko na zachod od Tabrizu lezy, najwieksze jezioro Iranu, Urmia (Rezaiech). W poblizu niego na zachod lezy miasto Urmia (Rezaiech) (50.000 mieszk.). Okolice jeziora sa urodzajne i obfituja w zrodla mineralne. Kraina, lezaca na polnocno-wschod od jeziora Urmia, stanowi osrodek plemienia Kurdow.

Droga Teheran—Kazwin—Hamadan—Kermanszach prowadzi do granicy Iraku i posiada dlugosc 776 km. Dalej, juz na terytorium irackim idzie przedluzenie tej drogi przez Kanekin do Bagdadu. Jest to starozytna droga, laczaca Iran z Mezopotamia, a dalej z Syria, Palestyna i Egiptem.

Hamadan (okolo 103.000 mieszk.) jest miastem powstalym w odleglej storozytnosci. Pod nazwa Ekbatana bylo ono stolica panstwa Medow. Nastepnie sluzylo za letnia rezydencje krolow perskich, gdyz polozone na wysokosci 1868 m. ma lata chlodniejtze, anizeli inne stolice. Miasto to zamieszkuja w znacznej ilosci Turcy, Ormianie i Zydzi. Hamadan jest centrum handlu dywanami, opium, guma tragant, owocami suszonymi i skorami, oraz posiada rozwiniety przemysl garbarski. Niedaleko Hamadanu w miejscowosci Bissotum znajduja sie wyryte w skale plaskorzezby i napisy pismem klinowym z czasow Dariusza Wielkiego (VI w. przed Chr.)

Kermanszach jest mniejszy od Hamadanu (około 88.000 mieszkancow). W miescie i okolicy mieszkaja przewaznie Kurdowie. Znajduje sie w nim wielka rafineria nafty, zaopatrujaca swymi produktami zachodni i polnocny Iran.

Droga Teheran-Kum-Soltanabad-Achwaz-Korram Szar (1131 km) laczy Teheran z Zatoka Perska i Irakiem. W odleglosci 40 km od Korram Szar lezy Basra, glowny port Iraku i koncowa stacja kolei bagdadzkiej. Droga ta laczy srodek Iranu z Kuzistanem, nizina nad rzeka Karun, oraz z glownym okregiem produkcji nafty.

Kum (40.000 mieszk.) jest swietem miastem szyitow, do ktorego odbywaja sie liczne pielgrzymki Znajduje sie w nim bowiem grob Fatimy siostry Imama Rezy. Kum posiada rozwinieta produkcje wyrobow ceramicznych i szklanych.

Soltanabad (55.000 mieszk) jest wielkim centrum produkcji dywanow i siedziba zagranicznych firm, eksportujacych dywany perskie. Posiada rowniez rozwiniety przemysl ceramiczny.

Ahwaz (32,000 mieszk.) znajduje sie na nizinie nad rzeka Karun. Jest to port rzeczny, do ktorego docnodza jednak ladunki z morza.

Z Ahwazu prowadzi kolej transiranska do Benderszachpur i druga, swiezo wybudowana linia do portu Korram-Szar.

Przy drodze wiodacej do Ahwazu lezy ruina miasta Suzy (dzis Szusz). Jest to jedna ze stolic Persji w starozytnosci i osrodek bardzo starej kultury w krainie Elam, za panowania poteznej dynastii Achemenidow. Uczeni prowadza obecnie wykopaliska w Suzie.

W odlegloci 15 km od portu Korram Szar znajduje sie Abadan-miasto naftowe, posiadajace wielka rafinerie nafty i port wywozacy produkty naftowe.

Droga Teheran-Meschcd (911 km.) jest jedna z najwazniejszych i najstarszych w Iranie. Meschcd jest punktem wyjsciowym dla kilku innych waznych drog. Z Meschedu przez Kuczan prowadzi droga ku polnocy do Bajdziran na granicy ZSRR. (225 km). Droga ta laczy Iran ze srodkowa Azja Obecnie prowadzi z Bajdziranu droga do odleglego o 40 km Aszchabadu—stolicy repub-

liki Turkmenskiej, a zarazem stacji kolei z Krasnowodska do Taszkentu.

Z Meschedu ku wschodowi prowadzi rowniez droga o dlugosci 250 km do granicy Afganistanu. Przedluzenie tej drogi w Afganistanie poprzez miasta Herat, Kabul i Peszawar, prowadzi do Indii. Biegnie ona z Meschedu przez Birdzand do Zachedanu—koncowej stacji kolei indyjskiej, krora na przestrzeni okolo 77 km biegnie po terytorium Iranu. Dlugosc drogi Mesched—Zahedan wynosi 988 klm.

Mesched (okolo 176.000 mieszk.) stolica prowincji Chorossan, lezy w urodzajnej, otoczonej gorami dolinie. W Meschedzie znajduje sie slawny meczet z grobem 8-ego Imama Rezy. Jako „najswietsze" miasto Iranu jest Mesched celem licznych pielgrzymek. Miasto posiada ozywiony handel. Niedaleko Meschedu znajduje sie grobowiec Ferdowsiego, jednego z najwiekszych poetow perskich.

Droga Teharan-Kum-Ispahan-Sziraz-Buszir (118 km) laczy Teheran z Zatoka Perska i prowadzi przez szereg urodzajnych krain i stare miasta, ktore byly w roznych czasach stolicami Persji.

Ispahan (okolo 204,000 mieszk.) posiada liczne zabytkowe budowle, powstale w „zlotym okresie" dziejow Persji. Za dynastii Safawidow Ispahan byl stolica Persji. Miasto posiada liczne palace, meczety, mosty, grobowce, stara fortece, koscioly ormianskie, zabytkowe cmentarze i wielkie bazary. Ispahan jest waznym centrum przemyslu artystycznego. Slawne sa ispahanskie wyroby metalowe, ceramiczne i fajansowe, majoliki, wyroby ze skory i "kalamkary" (tkaniny bawelniane wzorzysto drukowane). W ostatnich latach powstaly w Ispahanie liczne fabryki sukna.

Przy drodze z Ispahanu do Sziraz leza ruiny Pasargady, pierwszej stolicy Achemenidow. Niedaleko znajduje sie grob Cyrusa Wielkiego.

Dalej przy tej samej drodze znajduja sie bardzo rozlegle ruiny miasta Persepolis, najwspanialszej stolicy

Achemenidow. Na wielkiej przestrzeni rozmieszczone sa szczatki wspanialych budowli tej stolicy. Ruiny te sa przedmiotem badan uczonych iranskich i wielu zagranicznych.

Miasto Sziraz (okolo 129.000 mieszk.), polozone jest w urodzajnej krainie Fars. Bylo ono stolica Persji w XVIII w. Posiada stare palace, meczety, grobowce wielkich perskich poetow Saadiego (XIII w.) i Hafiza (XIV w.) i wielkie bazary. Miasto to slynie z wyrobow artystycznych, naczyn srebrnych, pokrytych ornamentami, artystycznych i nieslychanie pracowicie wykonanych intarsji, dywanow i wyrobow ze skory. Znane jest rowniez wino z Szirazu. Ma rozwiniety handel wszelkiego rodzaju wyrobami artystycznymi, opium, suszonymi owocami i skorami futrzanymi.

Buszir (40.000 mieszk.) jest portem nad Zatoka Perska. Klimat w lecie jest bardzo skwarny, wilgotny. Z portu tego wywozi sie tyton, bawelne, welne, wino, opium i dywany.

Droga Teheran—Kum—Kaszan—Jezd—Kerman — Bam—Zachedan (1550 km.) prowadzi z polnocnego zachodniego i srodkowego Iranu ku poludniowemu wschodowi, do granicy Indii.

Kaszan (40.000 mieszk.) dostarcza dywanow i owocow suszonych.

Jezd (50.000 mieszk.) posiada najwieksze w Iranie skupienie wyznawcow religii Zoroastra.

Sasiedni Kerman (60.000 mieszk.) w starozytnosci zwany Carmania, posiada silnie rozwinieta produkcje dywanow. Znajduje sie w nim rowniez skupienie gebrow tj. niewiernych—wyznawcow dawnej religii mazdejskiej.

Bam (10.000 mieszk.) jest osrodkiem uprawy henny, wielu rodzajow owocow i daktyli.

Procz wymienionych drog wiodacych ku granicom Iranu, istnieje wiele drog automobilowych, laczacych poszczegolne prowincje i miasta w obrebie kraju. Siec tych drog jest w dalszej rozbudowie,

Obok rozbudowy komunikacji automobilowej, za rzadow Szacha Rezy Pahlewi, rzad iranski przystapil rowniez do budowy kolei. Budowe kolei oddano firmom niemieckim i amerykanskim, a nastepnie konsorcjum szwecko—dunskiemu. Budowa miala do przezwyciezenia znaczne trudnosci terenowe. Na polnocy trasa kolei musiala przejsc przez wysokie gory Elburs. Na poludniu musiala pokonac trudno dostepne pasma gor Zagros. Przez gory Elburs tor przechodzi na wysokosci 2100 m. poprzez 93 tunele o lacznej dlugosci 30 km (najdluzszy tunel ma 2526 m). Kolej ta biegnie od Morza Kaspijskiego do Zatoki Perskiej poprzez caly Iran i dlatego slusznie nosi nazwe kolei transiranskiej. Dlugosc jej wynosi 1394 km. Polnocna czesc kolei, od Bender Szach nad Morzem Kaspijskim do Teheranu, ukonczono w r. 1934. Poludniowa czesc z Tehranu do Bendr Szahpur nad Zatoka Perska ukonczono w r. 1938. Znaczenie tej kolei jest doniosle, gdyz laczy ona zyzne prowincje nadmorskie z wnetrzem Iranu. Ma tez znaczenie miedzynatodowe, gdyz laczy Ocean Indyjski z Morzem Kaspijskim a dalej portami ZSRR i Wolga.

Po ukonczeniu budowy kolei transiranskiej przystapil Iran do budowy dalszych linii kolejowych, a mianowicie: linii Teheran—Tabriz, Teheran—Mesched, Ahwaz —Korram Szar i Teheran—Kum—Jezd. Czesc, okolo, 450 km linii Teheran—Tabriz jest oddana do uzytku, ciag dalszy ku Tabriz jest w budowie. Kolej ta polaczy prowincje Azerbejdzan z reszta Iranu. Po dojsciu do Tabrizu zetknie sie nowa linia z koleja Tabriz—Dzulfa, wybudowana w r. 1916 przez Rosjan i polaczy w ten sposob siec kolei iranskich z kolejami zakaukazkimi ZSSR.

Kolej Tehran-Mesched znajduje sie rowniez w budowie. Czesc jej o dlugosci okolo 400 km z Teheranu do Szachrud jest juz w uzyciu. Kolej ta przebiegac bedzie przez urodzajna i obfitujaca w kopaliny prowincje polnocnego Chorassanu, ulatwi komunikacje z centralna Azja i Afganistanem i wplynie na ulatwienie ladowej ko-

munikacji Iranu z Indiami. Pomiedzy koncowym punktem kolei w Meschedzie, a koncem kolei indyjskiej w Zachedanie, pozostanie 988 km drogi automobilowej.

Linia kolejowa z Ahwazu, do Korram Szar o dlugosci 120 klm. laczy Ahwaz, stacje kolei transiranskiej-port rzeczny nad rzeka Karun z Korram-Szar—portem morskim nad rzeka Szatt-al-Arab, lezacym tylko o 40 km. od punktu koncowego kolei bagdadzkiej w Basrze.

Projekowana linia kolei Teheran-Jezd odgalezia sie w Kum (150 km na poludnie od Teheranu) od linii kolei transiranskiej i przez miasto Kaszan, prowadzi do uprzemyslowionego miasta Jezd.

Rozbudowa, w ostatnich dwudziestu latach, komunikacji automobilowej i kolejowej ma dla Iranu doniosle znaczenie polityczne, strategiczne i gospodarcze. Ulatwia administracje. utrzymanie ladu i bezpieczenstwa, podnosi obronosc kraju i ulatwia wymiane dobr wewnatrz kraju oraz handel z zagranica, wreszcie wzmaga znaczenie Iranu jako kraju tranzytowego.

Komunikacja rzeczna z powodu braku rzek, jest w Iranie bardzo ograniczona. Jedynie rzeka Karun jest na przestrzeni okolo 300 km zeglowna. Srodkowym wezlem tej komunikacji jest miasto Ahwaz, polozone okolo 130 km. od ujscia rzeki. Inne rzeki Iranu nie posiadaja znaczenia komunikacynego.

Komunikacja morska nabiera dla Iranu znaczenia, w miare laczenia wnetrza Iranu z morzami nowoczesnymi drogami komunikacyjnymi. Morze Kaspijskie ma dla Iranu wazne, ale do pewnego stopnia ograniczone znaczenie, ulatwia ona bowiem tylko wymiane dobr z ZSSR. Wybudowanie drogi Pahlevi—Teheran, a nastepnie kolei Bender Szach-Teheran i przedluzenie jej do Zatoki Perskiej podnioslo komunikacyjne znaczenie Morza Kaspijskiego. Iran posiada 10 portow nad Morzem Kaspijskim. Wiekszosc z nich jednak to male przystanie, dotychczas o lokalnym znaczeniu. Najwazniejszym jest port Pahlewi. Obrot handlowy we wszystkich portach kaspijskich Ira-

nu wynosil w r. 1941/42 w przywozie 155.454 tonn towarow i w wywozie 43,555 ton. Z tego obrot portu Pahlewi wynosil w przywozie 105. 731 ton i w wywozie 34.366 ton.

Porty Iranu nad Oceanem Indyjskim maja o wiele wieksze znaczenie, anizeli porty Kaspijskie, otwieraja one bowiem droge z Iranu na caly swiat. Z 14 portow portow poludniowych nad Oceanem Indyjskim, tylko kilka ma obecnie donioslejsze znaczenie, Nawet niektore z tych wiekszych portow sa dotychczas trudno dostepne dla statkow oceanicznych, ktore musza zatrzymywac sie o kilka kilometrow od wybrzeza. Wyladowanie i zaladowanie towarow odbywa sie za posrednictwem barek i lodzi. Obecnie w toku jest przebudowa niektorych portow nad Oceanem, majaca na celu ulatwienie dostepu do nich wiekszych statkow.

Ruch okretow i towarow w pieciu najwazniejszych poludniowych portach Iranu w r. 1941/42 przedstawia nastepujaca tabela:

	wplynelo okretow		wyplynelo okretow	
	ilosc	tonaz okretow	ilosc	tonaz okretow
Bender Abbas	185	129, 157	185	129, 355
Buszir	143	284, 043	205	285, 252
Bender Szahpur	71	215, 172	73	215. 901
Abadan	1690	2499, 084	1681	2491. 409
Korram Szar	271	207, 368	412	211. 502

Wsrod portow tych wyjatkowe miejsce zajmuje Abadan, ktory jest najwiekszym portem naftowym Bliskiego i Srodkowego Wschodu.

Wsrod okretow zawijajacych do poludniowych portow Iranu w r. 1941/42 pierwsze miejsce zajmuja statki angielskie o pojemnosci 1,958,312 tonn, drugie miejsce statki norweskie—826. 523 tonn, trzecie starki Stanow Zjednoczonych Ameryki Polnocnej — 276, 415 tonn, czwarte Holandii 159, 881 tonn. Przed wybuchem

toczacej sie obecnie wojny, statki niemieckie zajmoway drugie miejsce po Anglii.

Na terenie Tranu czynna jest takze komunikacja lotnicza. Przed wybuchem obecnej wojny byly czynne natepujace linie lotnicze: Teheran—Baku, Teheran—Bagdad, Teheran—Buszir i Teheran—Mesched. W Baku bylo polaczenie z liniami lotniczymi ZSSR i z linia lotnicza, prowadzaca do Niemiec. W Bagdadzie linie lotnicze iranskie laczyly sie z wielkimi, miedzynarodowymi liniami lotniczymi z krajow Europy Zachodniej do Indii angielskich, Australii, Indii holenderskich i francuskich Indochin.

Bronislaw Minc.

STOSUNKI GOSPODARCZE DZISIEJSZEGO IRANU.

I. Struktura gospodarcza.

Persja jest jednym z tych krajow orientalnych, ktorych ekonomika, w ciagu ostatnich wiekow, przechodzila przez okresy zastoju, a nawet uwstecznienia.

Przed zdobyciem kraju przez Arabow stanowila Persja, w owczesnym swiecie, znaczna potege gospodarcza. Historycy podaja, iz za Sassanidow (226—641 po Chr.) bylo silnie rozwiniete rolnictwo i system irygacyjny (na rzece Karun w poludniowej Persji istnialy tamy nawadniajace). Za ostatnich krolow sassanidzkich istnial nawet bank kredytu rolniczego Istnialy rowniez liczne, dobrze utrzymane drogi. Persja importowala papier z Chin, wzamian za tkaniny i wyroby szklane. Szeroko rozwinieta byla produkcja jedwabiu i dywanow. Handel na srodkowym Wschodzie azjatyckim byl niemal monopolicznie skupiony w rekach kupcow perskich.

Podboj Iranu przez Arabow spowodowal spustoszenie kraju, zatrzymanie sie rozwoju cywilizacji i postepu ekonomicznego.

Dopiero w XVII w. za rzadow szacha ABBASA WIELKIEGO (1587—1628) i jego nastepcow Persja znow staje sie panstwem silnym ekonomicznie, a nawet przewyzsza, rozwojem swej gospodarki, okoliczne kraje. Persja w tym okresie prowadzi ozywiony handel z Indiami i Turcja, wywozac tyton, owoce, wino, porcelane a nawet zelazo i stal.

Szach Abbas Wielki mial jako stolice miasto Ispahan, ktore wowczas liczylo jakoby ponad 500,000 mieszkancow. Ludnosc Persji w tej epoce siegac miala nawet 40 milionow. Takie przynajniej dane—oczywiscie mocno przesa-

dzone—podaja ksiazki podroznikow po Persji: Tavernier i Chevalier Chardin.

Juz jednak w XVIII w. rozpoczyna sie upadek ekonomiki Persji, polaczony za stagnacja czy spadkiem liczby ludnosci.

Liczba ludnosci w Persji nie da sie scisle ustalic, gdyz w kraju tym nigdy nie byl przeprowadzony spis ludnosci. Rozni badacze roznie szacuja obecna ludnosc Iranu, przyczym wahania sa duze od 10—18 milionow. Rocznik statystyczny Ligi Narodow szacuje ludnosc Iranu w r. 1938 na 15 milionow.

Charakterystyczne jest, ze okres dekadencji ekonomiki w Persji zbiegl sie z niezwykle silnym rozwojem gospodarki narodowej panstw europejskich.

Iran dzisiejszy jest wiec krajem zacofanym ekonomicznie, przyczym gospodarke jego charakteryzuja 1) zachowanie dawnych urzadzen muzulmanskich w wielu dziedzinach zycia, przede wszystkim w strukturze rolnej; 2/ silny wplyw panstw zagranicznych na gospodarke kraju; 3/ czynna rola panstwa po usunieciu dynastii Kadzarow i objeciu rzadow przez Reza Khana (1925r.) W gospodarce Iranu dzisiejszego mozemy odroznic kilka formacji, a mianowicie: nowoczesna formacje kapitalistyczna, sredniowieczna formacje muzulmanska w gospodarce rolnej a nawet formacje odleglej epoki pasterskiej, reprezentowana przez plemiona koczownicze. Pomieszanie tych formacji, przy przewadze wplywow kapitalistycznych, ktore pomimo wielu przeszkod docieraja, i do wsi iranskiej, stanowi obraz rzeczywistosci gospodarczej dzisiejszego Iranu a zarazem i ciekawy przedmiot badan. Podczas gdy Polska byla krajem rolniczo—przemyslowym, Iran dzisiejszy mozemy, scharakteryzowac jako kraj niemal wylacznie rolniczo—pasterski.

Olbrzymia wiekszosc ludnosci zyje na wsi.

Charakter rolniczy kraju potwierdza szacunkowa statystyka zawodowo czynnych:

Zawodowo czynni wedlug zawodow w Persji:
w r. 1934/35/ tab 1./ %%

1)	Rolnictwo, lesnictwo, hodowla i rybactwo	74,6
2)	Przemysl (wlaczajac naftowy) i rzemioslo	6,6
3)	Handel i komunikacja	7,1
4)	Armia	3,0
5)	Sluzba publiczna i wolne zawody	2,7
6)	Inni czynni zawodowo	6,0
		100%

W sklad liczby 6, 6% ludnosci zyjacej z przemyslu wchodzi ponad 30,000 robotnikow, zatrudnionych w przemysle naftowym, a ponadto rzemieslnicy i zatrudnieni w drobnym przemysle bez uzycia maszyn. Przemyslu ciezkiego, bedacego podstawa panstw przemyslowych, — w Persji nie ma.

Nie istnieje rowniez w Persji wydobycie, na wieksza skale, wegla i zelaza, ktore stanowia podstawe dla istnienia i rozwoju wielkiego przemyslu.

Ciekawa cecha iranskiej struktury gospodarczej, a zarazem przejawem jej zacofania jest duzy udzial ludnosci koczowniczej zarowno w produkcji, jak i w eksporcie kraju. Szczepy koczownicze stanowia obecnie od 20—25% ogolu ludnosci. Cala niemal producja hodowlana znajduje sie w ich rekach, gdyz ludnosc osiadla zajmuje sie hodowla tylko w malym stopniu. Szczepy koczownicze zaopatruja wiec miasta w mieso, nabial, a przemysl i rzemioslo w skore oraz welne dla wyrobu dywanow. Dla eksportu dostarczaja szczepy koczownicze welny, skor, zwierzat zywych a nawet gum roslinnych.

Wplyw panstw zagranicznych na gospodarke Iranu jest niezwykle silny. Najwieksze bogactwo kraju – nafta — znajduje sie w rekach kompanii angielskiej / Anglo—Persian Oil Co/. Jak wielka role odgrywa nafta w ekonomice perskiej dowodza tego cyfry wywozu iranskiego. Podczas gdy w r. 1939/40 wywoz wszystkich, poza nafta, produktow Iranu wynosil 804 milj. rialsow, wywoz produktow naftowych wynosil 1,680 milj. rls., a

wiec przewyzszal wywoz wszystkich pozostalych produktow przeszlo dwukrotnie.

Poza nafta wiele innych dziedzin zycia gospodarczego opanowanych jest przez kapital zagraniczny, w szczegolnosci droga finansowania przez banki zagraniczne. Do r. 1927, t. j. do utworzenia Banku Mellié cale niemal zycie gospodarcze, a w szczegolnosci prawo emisji banknotow nalezalo do angielskiego banku "The Imperial Bank of Iran". Rowniez i obecnie bank ten wywiera znaczny, aczkolwiek juz nie wylaczny, wplyw na gospodarke Iranu.

Polow ryb w Morzu Kaspijskim jest rowniez przedmiotem koncesji towarzystwa mieszanego, ktorego 50% zyskow nalezy do rzadu sowieckiego, a 50% do rzadu perskiego.

Wspolczesna ekonomika Iranu moze pozatym posluzyc, jako klasyczny przyklad zaprzeczenia autarkii (samowystarczanosci). Bez wzgledu na to, ze gospodarka wsi iranskiej ma jeszcze w duzym stopniu charakter samowystarczalny, gospodarka Iranu, jako calosc, jest uzalezniona calkowicie od przemyslowych krajow zagranicznych.

Gospodarka Iranu ma charakter wybitnie jednostronny. gdyz produkuje ona prawie wylacznie surowce rolnicze i przemyslowe. Rynek zbytu dla tych towarow moga stanowic tylko przemyslowe kraje zagraniczne. Gdyby nawet powiekszyc spozycie wewnatrz kraju do maximum, Iran nigdy nie bedzie mogl zuzyc wydobytej u siebie nafty.

Odwrotnie, nie posiadajac rozwinietego na miare europejska przemyslu, Iran skazany jest na wwozenie przemyslowych produktow zagranicznych.

Wymiana handlowa Iranu z wielkimi krajami przemyslowymi nosi wiec charakter nie tyle wspolzaleznosci gospodarczej, ile zaleznosci gospodarczej Iranu od panstw obcych.

Do obecnego Iranu znajduje pelne zastosowanie klasyczne zdanie Fryderyka Lista "kraj wylacznie rolniczy, skazany na sprzedaz swoich surowcow, aby otrzymac

produkty przemyslowe, zmuszony jest pozostac w polozeniu podrzednym".

Okres dekadencji ekonomicznej Iranu trwal przez caly wiek XVIII, XIX i czesc XX-ego. Poza dzialalnoscia kapitalu zagranicznego,nie widac zadnych prob z wewnatrz, pchniecia ekonomiki iranskiej na nowe tory.Jednoczesnie w dziedzinie politycznej odbywa sie upadek autorytetu wladzy, uniezaleznienie sie szczepow koczowniczych, anarchizacja zycia i bezposrednie rzady mocarstw na terenie Iranu, w szczegolnosci za panowania ostatnich Kadzarow.

Powstaje pytanie: jakie byly przyczyny tego dlugiego zastoju gospodarczego i spadku liczby ludnosci, ciazacych tak silnie na strukturze gospodarczej panstwa?

Nie jest trafnym poglad niektorych autorow iranskich, jakoby bylo to wynikiem jedynie wplywu panstw zagranicznych. Przeczy temu fakt, ze okres marazmu gospodarczego zaczal sie w w.XVIII, kiedy wplywu panstw zagranicznych byl wzglednie niewielki. Przeczy temu rowniez fakt, ze zjawisko dlugowiekowego zastoju gospodarczego nie ogranicza sie tylko do Persji, gdyz mial on rowniez miejsce w wielu innych krajach orientalnych, na ktore wplyw wielkich panstw europejskich byl w okresach tego marazmu takze niewielki.

Przyczyna lezy glebiej. Short w" Esquisse de la Geopolitique" uwaza, ze glownymi przyczynami stagnacji czyrez zmniejszenia sie ludnosci w Persji byl upadek urzadzen irygacyjnych i ubostwo srodkow komunikacyjnych. Uwaza rowniez za mozliwa hipoteze, iz Persja ulegla w ostatnim tysiacleciu wysuszeniu. Wedlug. niego 3/4 kraju sa obecnie pustynne. Wedlug Wilsona 9/10 ogolnej powierzchni Persji jest stale nieuprawionych. Pozatym wschodnie okregi Persji cierpia od zasolenia, ktore czesto wiele wsi, poprzednio wydajnych, zmienia w nieuzyteczne pustynie solne (Hesse).

Niewatpliwie w ciagu ostatnich wiekow, niezaleznie od ujemnych wplywow natualnych (posucha i zasolenie), nastepowal stopniowy upadek urzadzen irygacyjnych,

ktore stanowia niezbedny warunek wydajnosci olbrzymiej wiekszosci gruntow Persji.

Jednoczesnie istniejaca struktura rolna nie stwarza mozliwosci dla uprawy i rozwoju urzadzen irygacyjnych. Ludnosc Persji niezwykle uboga nie miala ani srodkow ani moznosci dla przedsiewziecia na wielka skale budowy tych urzadzen.Rowniez wlasciciele ziemscy zamieszkali przewaznie zdala od wsi, zainteresowani jedynie w biezacych zyskach, nie przedsiewzieli rozbudowy urzadzen nawadniajacych. Prowadzilo to do poglebiania sie gospodarki ekstensywnej na wsi, i do coraz silniejszego zwiekszania sie ilosci ziemi, lezacej odlogiem.

Pogarszaly sytuacje spustoszenia dokonane przez Afganow w XVIII w., i coraz gorszy stan drog. Dr. Millspaugh, obecnie ponownie powolany na doradce finansowego rzadu perskiego, pisal w r. 1924: „ze wzgledu na trudnosci komunikacyjne w jednych okregach moga lezec na polach nadwyzki zbozowe, a kilkaset mil stamtad ludnosc moze cierpiec z glodu przez brak chleba".

Lata glodowe znane byly tez w Persji w ubieglych okresach. Wilson pisze o glodzie w r. 1872 i 1918.

Jednoczesnie silnym czynnikim sprzyjajacym zastojowi gospodarki perskiej byla umyslowosc wyzszych i nizszych warstw spoleczenstwa perskiego, pozostajaca pod niepodzielnym wplywem religii szyickiej.

Szyityzm stanowi sekte Islamu z pewna domieszka dawnych wierzen perskich. Podczas gdy w wiekszosci krajow muzulmanskich zapanowala sekta sunnicka, szyityzm ograniczyl sie jedynie do Persji. Stanowiac religie narodowa tylko Persow, odrzucana prz-z reszte swiata muzulmanskiego, przyczynil sie szyityzm do izolacji Persji od reszty swiata Islamu i od nowych pradow, przenikajacych Islam.

Pelen mistycyzmu i wiary w „kismet" (przeznaczenie), przyczynil sie szyityzm do utrwalenia statycznego swiatopogladu Persow, do utrwalenia ich konserwatyw-

rego trybu zycia, cechowanego przez brak przedsiebiorczosci.

Szyityzm, wszechwladny w zyciu spolecznym i politycznym Persji, w dziedzinie zycia gospodarczego wplywal bezposrednio za pomoca prawa muzulmanskiego. Prawo szariatu (t. j. prawo oparte na Koranie) rzadzilo, zarowno stosunkami na wsi, jak i stosunkami handlowymi w miescie.

Na wsi instytucja prawa muzulmanskiego „el mozarea" przyczynila sie do utrwalenia zacofanej struktury agrarnej. Ciekawe jest, ze prawo szariatu zabrania handlu pieniedzmi, pobierania procentow od kapitalu i uwaza system bankowy za sprzeczny z Koranem, Hans*, podaje, ze dzis jeszcze, nieliczne juz zreszta jednostki, z posrod wierzacych muzulmanow, odmawiaja przyjmowania procentow od swoich kapitalow, zlozonych w bankach. Nic dziwnego, ze w Iranie dzisiejszym niema kas oszczednosci. Prawu muzulmanskiemu nieznane byly rowniez weksle i czeki oraz spolki handlowe o odrebnej osobowosci prawnej. Jurysci szariatu byli w duzej mierze przeciwnikami wszelkiego postepu.

Prawo szariatu powiazane z pewnymi przepisami, powstalymi pod wplywem prawa cywilnego francuskiego, stanowi podstawe iranskiego kodeksu cywilnego z r. 1927, opartego zreszta na podstawach nowoczesnuch.

Panstwo perskie za rzadow ostatnich Kadzarow znajdowalo sie w rozkladzie. Oddawalo gospodarke w rece koncesjonariuszy zagranicznych, a Kadzarowie czerpali szeroka reka ze skarbu panstwa na swoje osobiste potrzeby, zaciagajac nawet na ten cel pozyczki zagraniczne.

Przelom na tym polu nastapil, z chwila przewrotu dokonanego w r. 1921 przez Reze Khana, a w szczegolnosci po objeciu przez niego tronu szacha w 1925 r.

Nowy rzad perski stawia sobie otwarcie za zadanie modernizacje politycznego i gospodarczego zycia Iranu.

---

* Hans—„Aus der Finanzwelt Islams".

Panstwo wkracza czynnie w dziedzine gospodarki, przyczym posuniecia rzadu perskiego z jednej strony przypominaja jaskrawie polityke merkantylizmu, zwlaszcza colbertyzmu, z drugiej zas strony, maja cechy t. zw. planowania, stosowanego przez rzady europejskie i amerykanskie.

Stworzony nastepnie "Bank dla rolnictwa i przemyslu", na wzor banku "Sumer" w Turcji, jest organizacja majaca na celu finansowanie i kontrole gospodarki prywatnej. Sprzyja temu stworzony w 1931 r. "Monopol handlu zagranicznego", stanowiacy daleko idacy system kontyngentowania i reglamentacji handlu zagranicznego przez panstwo.

W 1937 r. panstwo kontrolowalo 33% przywozu i 50% wywozu - najwazniejsze produkty przywozu i wywozu zmonopolizowane sa albo bezposrednio w rekach panstwa, albo czesciej w rekach towarzystw mieszanych z udzialem kapitalu prywatnego, ale pod kontrola panstwa.

Ponizsza tabela (Nr. 2) ilustruje wzrost towarzystw mieszanych na terenie Persji w latach 1932--1936 (w milionach rialsow).

	Sp. akc.		inne sp. handl		Razem	
	liczba	kap.	liczba	kap.	liczba	kapital
1932	17	10,820	48	710	65	115,30
1936	99	499,20	278	69,90	377	569,10

Kapital spolek wzrosl wiec w ciagu 4 lat okolo pieciokrotnie.

Spolki te dzialaja glownie w dziedzinie handlu. W roku 1926 bylo 204 towarzystw mieszanych, reprezentujacych 348 milionow rialsow kapitalu, zajmujacych sie handlem.

Panstwo ujawnia jednak swa dzialalnosc rowniez na terenie przemyslu. W 1936 roku 151 towarzystw mieszanych, reprezentujacych 92 miliony rialsow kapitalu, zajmowalo sie dzialalnoscia przemyslowa.

Liczba monopolow panstwowych wzrasta co raz bardziej. W 1939 r. bylo ich 20. Dzialalnosc panstwa na terenie przemyslu ma charakter nietylko fiskalny, ale zdaza rowniez do rozwoju pewnych jego dziedzin i ogolnej ochrony przemyslu.

Taryfa celna, wprowadzona w zycie w 1936 r., wstapila na droge ochrony pewnych produktow krajowych przed konkurencja zagraniczna. Ku temu samemu celowi zmierza kontyngentowanie handlu zagranicznego.

Jednoczesnie panstwo wydaje zarzadzenia o charakterze protekcjonizmu, przypominajace dawno miniona w Europie epoke. Nakazuje np. urzednikom panstwowym nosic ubrania z materialow krajowych, albo zakazuje wywozu welny nie obrobionej, by wzmoc przerobke w kraju. Ten ostatni zakaz zostal jednak odwolany, gdyz okazalo sie, ze przemysl perski nie jest w stanie sam przerobic calej welny.

Nowa polityka rzadu perskiego, aczkolwiek wywarla silny wplyw na handel i przemysl, nie potrafila jednak zmienic dotychczas w sposob zasadniczy struktury gospodarczej kraju, a to tymbardziej, ze reformy najmniej dotykaly struktury agrarnej, decydujacej dla Persji jako dla kraju rolniczego.

Polityka ta zreszta obliczona jest na dluzszy czasokres i trudno juz terez wypowiadac sie o jej wynikach.

Wojna swiatowa, rozpoczeta we wrzesniu 1939 r. i nastepujace w jej toku i pozniej przemiany, beda mialy doniosle znaczenie dla rozwoju gospodarki narodowej Persji i jej zwiazku z krajami zagranicznymi.

II. Rolnictwo w Iranie.

1. Ogolne warunki.

Dzisiejszy Iran posiada przestrzen 1,643,000 klm2, a wiec jest przeszlo 4 razy wiekszy od Polski.

Z punktu widzenia klimatycznego podzielic mozna Iran na 2 terytoria:

1) terytorium centralnej Persji o swoistym klimacie

gorskim, wybitnie kontynentalnym. Terytorium to cechuje wielka ilosc gor. Lancuchy gorskie, ktore otaczaja kraj, posiadaja wielkie znaczenie dla rolnictwa, gdyz wplywaja niekorzystnie na opady, zamykajac droge wiatrom deszczowym z Morza Kaspijskiego i Zatoki Perskiej. Mala ilosc opadow powoduje koniecznosc irygacji.

2) okregi o klimacie morskim:

a) okregi nad Morzem Kaspijkim cechuje wielka ilosc opadow, czterokrotnie wyzsza niz w centralnej Persji. Sa to okregi o wysokiej urodzajnosci, o wyzszej niz w pozostalej Persji, technice rolnej i o bardziej rozwinietej strukturze agrarnej;

b) okregi nad Zatoka Perska. Okregi te posiadaja wprawdzie wiecej opadow niz centralna Persja, ale wysokie temperatury sprawiaja, ze istnieje wiele polaci ubogich w wode.

Swoiste warunki klimatyczne wyzyny iranskiej powoduja wiec, ze polacie w ktorych uprawa jest mozliwa bez sztucznego nawodnienia, sa stosunkowo niewielkie. Uprawa jest prawie wszedzie zalezna od urzadzen irygacyjnych, z wyjatkiem prowincji Mazanderan i Gilan nad Morzem Kaspijskim.

Juz Chardin* podroznik po Persji w w. XVII zauwazyl, ze niema kraju na swiecie gdzie byloby wiecej gor i mniej rzek. Wedlug Vagelera** 30% ziemi obecnego Iranu stanowia gory, 25% obszar pustynny, a 45% obszar nadajacy sie do uprawy rolnej. Przez ziemie nadajace sie do uprawy, rozumie sie ziemie, rozporzadzajace obecnie, dostateczna iloscia wody. Dane te oparte sa oczywiscie na szacunku, a nie na istotnej statystyce, ktora jezeli idzie o rolnictwo, w Persji nie istnieje.

Jednakze nie cala ziemia uprawa jest obecnie wyzyskana co ilustruje nast. tabela, zaczerpnieta od Vagelera:

---

*) Chardin—Voyages t. III str. 267

**) Die Ernährung von Pflanzen—Berlin 1930

Ziemia uprawna i jej wykorzystanie w prowincjach Iranu (tab.Nr.3)

Okreg administracyjny	Og.pow. w km. kw.	Ziemia uprawna km. kw.	0/0	Z ziemi uprawnej: wykorzyst. km. kw.	0/0	lezalo odlogiem km. kw.	0/0
Arak	21800	13,400	75	1472	13	11658	87
Astrabad	35660	17,090	45	760	4	16330	96
Azerbejdzan	147900	96,850	66	55340	57	41510	43
Beradzird	51000	17,800	33	4200	25	12800	75
Chams	30400	14,100	33	8800	69	5300	37
Chorassan	280000	87,000	63	7000	9	80000	91
Fars	150000	3,100	2	1200	40	1900	60
Kum	12700	5,000	49	1300	26	3700	74
Golpeigan	11500	2,100	18	900	44	1200	56
Gilan	22200	4,100	19	1500	37	2600	68
Hamadan	12700	8,000	63	5900	74	2130	26
Ispahan	27300	10,300	39	1700	16	8600	84
Kaszan	23300	11,550	55	840	7	10710	93
Kazwin	34900	9,800	45	9800	100	—	—
Kuzistan	78100	47,000	60	15000	33	32500	66
Kermanszah	50000	10,000	20	1400	14	8600	86
Kurdistan	18900	13,900	78	800	6	13100	94
Malager	3500	13,000	36	900	72	400	28
Teheran	26900	5,000	22	2200	38	3700	62

Z okregow Kerman, Mazenderan, Nehavend, Szachrud, Semnan, Demgan, Jezd, brak danych.

Jak wynika z powyzszej tabeli, ziemia nadajaca sie do uprawy jest w Persji wykorzystana w bardzo malym stopniu. Tylko w trzech prowincjach ziemia jest wykorzystana powyzej 50%. W czternastu prowincjach wiecej niz polowa ziemi uprawnej lezy odlogiem, przyczym w 9 prowincjach lezy odlogiem wiecej niz 70% ziemi nadajacej sie do uprawy, a w czterech prowincjach ilosc ziemi nieuprawionej przewyzsza nawet 90%.

Swiadczy to o dekadencji rolnictwa perskiego, ktore nietylko nie powieksza ilosci istniejacej ziemi uprawnej, ale nie wykorzystuje ziemi, ktora juz obecnie moglaby przynosic plony. W rolnictwie perskim, w ciagu ostatnich wiekow, odbywala sie wiec nie reprodukcja rozszerzona, ani nawet nie reprodukcja prosta, ale reprodukcja ograniczona. Ilosc ziemi objetej pod uprawe, a w konsekwencji ilosc zbiorow, nie zwiekszaly sie, lecz przeciwnie ulegaly zmniejszeniu.

Nastepujace przyczyny wyjasniaja dekadencje perskiego rolnictwa w ciagu ostatnich wiekow i jego stan obecny:

1) stan urzadzen nawadniajacych
2) struktura agrarna
3) technika i metody gospodarki rolnej
3) depopulacja

2) U r z a d z e n i a i r y g a c y j n e.

W Persji istnieja dwa rodzaje sztucznego nawodnienia: a) nawodnienie z rzek i kanalow wszedzie tam gdzie istnieja stale wody plynace, t. zn. nie wysychajace w lecie, b) nawodnienie zapomoca t. zw. „Khanatow", ktore jest powszechnie stosowane prawie na calej wvzynie iranskiej. „Khanaty" polegaja na sprowadzaniu wody na pola ze zrodel podziemnych, zapomoca studni i kanalow. W wierceniu te o rodzaju studni i kanalow posiadaja Persowie wielka wprawe. „Khanaty" sa specjalnie perskim wynalazkiem, ktorego niema w zadnym innym kraju i bez ktorego wielkie obszary bylyby niezamieszkane.

Technika irygacyjna w Persji ma wybitnie prymitywny, tradycyjny charakter. Nawodnienie zapomoca tam, dotychczas nie istnieje. W ciagu ostatnich wiekow odbywal sie stopniowy upadek urzadzen irygacyjnych. Wedlug autora perskiego Chams-et-Dina*):

---

*) Dzajaeri Chams-et-Dine, La crise économique mondiale et ses percussions en Iran Paris 1938 str. 90,91.

„Po upadku dynastii Safawidow i inwazji Afganow, nikt nie myslal o irygacji; jezeli konstruowano jeszcze khanaty, albo przeprowadzano inne prace nawadniajace to bylo to dzielem ludzi litosciwych, pobudzanych przez duch milosierdzia".

Nic wiec dziwnego, ze upadek urzadzen irygacyjnych powodowal w warunkach klimatycznych wyzyny perskiej, upadek rolnictwa, zmniejszenie sie ziemi uprawnej, depopulacje.

Wedlug Hessego *) obecny stan urzadzen irygacyjnych w Persji jest tego rodzaju, ze wszystkie niemal wymagaja naprawy. wzglednie zalozenia na nowo.

Bez szeroko zakreslonego planu irygacyjnego i wykonania tego programu przez odnowienie istniejacych i stworzenia nowych urzadzen irygacyjnych, nie jest mozliwe zwiekszenie ilosci ziemi uprawnej w Persji, pchniecie rolnictwa perskiego na nowe tory.

Plany irygacyjne, jak np. wybudowanie tam nawodniajacych na rzece Karun (o dlugosci 700 km.), plynacej w poludniowej Persji, sa jak dotychczas w sferze projektow.

Silnie przeciwdzialala rozbudowie urzadzen irygacyjnych zacofana struktura agrarna w Persji.

3) Struktura agrarna w Persji.

Produkcja rolna zalezy w duzym stopniu od struktury rolnej. Dlatego poznanie iranskiej struktury rolnej posiada pierwszorzedne znaczenie dla poznania ekonomiki iranskiej i Iranu—jako kraju rolniczego—wogole.

a) Wielka wlasnosc.

Cecha charakterystyczna struktury rolnej w Iranie jest, ze ziemia nie jest wlasnoscia tych, ktorzy ja uprawiaja. Okolo 98% ziemi uprawnej nalezy do wiekszych wlascicieli ziemskich, panstwa i fundacji religijnych, a tylko okolo 2% stanowi wlasnosc chlopska.

*) Hesse: Persiens Entwicklung in der Gegenwart—Berlin, 1932.

Okolo 75% ziemi uprawnej nalezy do prywatnych wiekszych wlascicieli ziemskich, zwanych—„arbabi".

Wobec olbrzymich roznic w wydajnosci ziemi, nie istnieje w Iranie scisle kryterjum podzialu wlasnosci ziemianskiej na drobna, srednia i wielka. Powszechnie uzvwanym w Iranie kryterium, jest t. zw. kryterium wsi.

Wlasciciel calej wsi, uwazany jest za posiadacza sredniego. Wlasciciel pewnej tylko czesci wsi za posiadacza drobnego. Wlasciciel wielu wsi za posiadacza wielkiego.

Kryterium to jest oczywiscie zupelnie niescisle, gdyz wielkosc wsi i ich urodzajnosc jest rozna. Jezeli przyjmiemy jednak to niedoskonale kryterjum, okaze sie, ze tylko 25% ziemi uprawnej nalezy do „malych" i „srednich" wlascicieli, a okolo 50% do wielkiej wlasnosci.

Do tej ostatniej zaliczyc nalezy rowniez domeny panstwowe i majatki muzulmanskich fundacji religijnyeh,

Caly Iran pokryty jest wiec olbrzymimi latyfundiami, a olbrzymia przewaga wielkiej wlasnosci jest dalsza cecha charakterystyczna iranskiej struktury rolnej.

b) Brak wlasnosci chlopskiej.

O ile w Polsce wiekszosc ziemi nalezala do drobnych, srednich i zamoznych chlopow, w Iranie tylko okolo 2% ziemi uprawnej znajduje sie w rekach wlascicieli chlopow.

Ta nieliczna mniejszosc pochodzi przewaznie ze szczepow koczowniczych, ktore porzucily koczownictwo i rozpoczely zycie osiadle.

W wielu prowincjach Iranu nie istnieje ona wcale. W pozostalych ma znaczenie niewielkie, gdyz nowi rolnicy sa nieliczni i nie posiadaja przewaznie, ani srodkow ani doswiadczenia.

W tych warunkach wpadaja oni latwo, w zaleznosc od sasiadujacych z nimi wielkich wlascicieli ziemskich, ktorzy dostarczaja im narzedzi i nasion.

Wlasnosc chlopska nie jest wiec typowa dla Iranu i posiada tylko drugorzedne znaczenie.

c) Wlasciciele ziemi.

Wlasnosc ziemi w Iranie rozni sie calkowicie od znanych nam w Polsce folwarkow.

Wielcy wlasciciele z reguly mieszkaja zdala od swych posiadlosci, w osrodkach miejskich. Tylko pewna czesc wlascicieli ziemskich, drobnych i srednich, zamieszkuje na wsi. Nie zajmuja sie oni jednak prowadzeniem gospodarki rolnej jako calosci, skupiaja tylko 5—10% ziemi pod swym zarzadem. Ziemia ta uprawiana jest przez robotnikow rolnych i chlopow, ktory to obowiazek ciazy na nich niezaleznie od pracy na gruncie chlopskim.

Reszta ziemi uprawiana jest rowniez przez chlopow, nie bedacych prawnymi wlascicielami ziemi. Wlasciciele maja za to prawo do udzialu w zbiorach. Pozatym maja szerokie prawo ingerencji w sprawy wsi, jako swojej prywatnej wlasnosci. Chlopi nietylko obowiazani sa oddac czesc swoich zbiorow wlascicielowi, ale do bezplatnej pracy i roznych poslug, ktorych pochodzenie siega odleglych wiekow.

d) Dzierzawcy.

Zamieszkali zdala od wsi, wlasciciele ziemi czesto odstepuja prawo do zbiorow t. zw. dzierzawcom, ktorzy placa wlascicielom zgory okreslona sume, a za to nabywaja prawo do udzialu w zbiorach chlopow.

Instytucja tak pojetej „dzierzawy" spelnia 2 funkcje ekonomiczne:

1) jest swoista forma kredytu dla wlascicieli ziemi.
2) zwalnia ich od koniecznosci sprzedazy produktow rolniczych, co dla wlascicieli ziemskich jako dla ludzi, nie obeznanych przewaznie z handlem i cenami, stanowi powazna trudnosc.

Dzierzawcy sa to ludzie przewaznie zamieszkali w miescie, ktorzy interesuja sie gospodarka rolna, tylko pod katem wyciagniecia z niej najwiecej zyskow.

Kontrakty dzierzawy sa krotkoterminowe. Dzierzawcy ograniczaja sie naogol tylko do udzialu w podziale zbiorow, przyczym czesto monopolizuja handel produktami rolnymi. Okolo 50% ziemi iranskiej znajduje sie w rekach dzierzawcow. To szeroko rozpowszechnione posrednictwo miedzy chlopem a wlascicielem, jest dalsza cecha charakterystyczna iranskiej struktury rolnej i uwazane jest powszechnie za jeden z czynnikow zlego polozenia rolnictwa i ludnosci chlopskiej,

e) Podzial zbiorow.

W kwestii podzialu zbiorow pomiedzy chlopami a wlascicielami, wzglednie dzierzawcami ziemi, nie ma zadnych przepisow prawnych

Powszechnie uznana jest jednak teoria t. zw. 5 czynnikow produkcji rolniczej („avamel penadzgane".) Wedlug tej pseudonaukowej teorii jest 5 czynnikow produkcji rolniczej: ziemia, woda, czlowiek, nasiona oraz narzedzia rolnicze i zwierze pociagowe. Zbior jest dzielem wspolnym tych czynnikow, ktore przyczyniaja sie do niego w rownej mierze. W konsekwencji zbior winien byc podzielony na piec czesci, odpowiadajacych kazdemu z tych czynnikow.

W ten sposob, jesli ziemia jest nawodniona, wlasciciel otrzymuje 2/5 a chlop 3/5 zbiorow. Jesli nasiona i zwierze pociagowe naleza rowniez do wlasciciela, otrzymuje on 4 5 a chlop 1/5 zbiorow, jesli ziemia nie jest nawodniona wlasciciel otrzymuje 1/4 a chlop 3/4 zbiorow.

W rzeczywistosci praktyka podzialu zciorow odbiega od tej teorji. Kazda prowincja, kazdy dystrykt, kazda niemal wies, posiada swoj odmienny system podzialu.

W prowincjach Hamadan, Khamsi, Kermanszach, Azerbejdzan. udzial wlasciciela w zbiorach waha sie przewaznie od 1/3 – 1/5. W prowincji Isfahan wynosi przewaznie 2/3 albo 3/4 zbiorow. W prowincji Teheran w zaleznosci od dystryktu, wynosi 1/2, 2/5 a w niekto-

rych nawet 2/3, 3/4 albo 4/5 zborow (Demawend). Tylko w dwoch prowincjach, przylegajacych do Morza Kaspijskiego, Gilan i Mazanderan prawo do udzialu w zbiorach zastepuje stala wysoka taksa pobierana z gruntu, tzw. dzaribane (dzarib okolo 10 ha).

f) Domeny panstwowe.

System gospodarki wlasnosci prywatnej nie rozni sie prawie wcale od systemu stosowanego w domenach panstwowych, tzw. „Khalessate". Ziemie w nich uprawiaja chlopi.

Panstwo odstepuje prawo do udzialu w zbiorach tzw. dzierzawcom. Krotki termin dzierzawy powoduje brak zainteresowania dzierzawcy w trwalym rozwoju domeny.

Domeny panstwowe sa w najgorszym stanie ze wszystkich ziem uprawianych. Pomimo. ze domeny panstwowe stanowia okolo 10% ogolu ziemi uprawnej Iranu, ich udzial w dochodach budzetu stanowi tylko okolo 3%.

Ustawa z 1934 r. postanawia stopniowe sprzedawanie domen.

g) Majatki fundacji religijnych.

T. zw. „Wakf" zajmuja, wedlug obliczen Generalnej Administracji Fundacyj okolo 15% ogolu ziem uprawnych.

Teorytycznie panstwo, jako wyraziciel interesow zakladow i instytucyj muzulmanskich, posiada nad tymi fundacjami szeroka kontrole. W rzeczywistosci jednak majatki te sa w rekach swych administratorow, ktorzy rzadza nimi jak wlasciciele prywatni. Polozenie chlopow w majatkach fundacyj nie rozni sie od polozenia ich na gruntach prywatnych i panstwowych.

h) Ustroj wsi.

Wlasciciel jest posrednikiem miedzy chlopami a wladza administracyjna, ktora zupelnie na wsi zastepuje.

Na czele wsi stoi t. zw. „Kadhkoda", ktory jest

mianowany i odwolywany przez wlasciciela wsi.

Do funkcji jego nalezy udzial w przydziale chlopom ziemi, nadzor nad uprawa i udzial w operacjach przy podziale zbiorow pomiedzy wlasciciela i chlopow.

Jest to zreszta rowniez chlop. ktorego polozenie socjalne i obowiazki wobec wlasciciela sa niemal takie same, jak reszty chlopow.

Wazna role na wsi iranskiej odgrywa t. zw. „mirab" t. j, rozdzielca wody dla nawadniania gruntow. Jesi on rowniez mianowany przez wlasciciela i calkowieie od niego zaleznv.

i) Polozenie chlopow. ,

Chlop perski (poddany t. zw. „rajat") nietylko nie jest prawnym wlascicielem ziemi, ale nie posiada nawet scisle okreslonego kawalka gruntu. Wies perska nie jest podzielona na okreslone parcele chlopskie. Chlop ma prawo do ziemi tylko na podstawie dokonywanej na niej pracy. Ale prawo to jest tylko prowizoryczne. Pola przechodza periodycznie od jednego chlopa do drugiego,

Podzial pol pomiedzy wiesniakow, odbywa sie pod kierownictwem intendentow wlasciciela, przy pomocy pewnego rodzaju losowania.

Rowniez i chaty nie sa wlasnoscia chlopa. Wlasciciel ziemi uwaza sie rowniez za wlasciciela wszystkich zabudowan wsi. Moze odebrac chaty chopom i wyrugowac ich ze wsi.

Czesc zbiorow przypadajacych chlopom zmniejsza obowiazek wynagradzania w naturze t. zw. kadhkody, miraba, straznikow i urzednikow wlasciciela.

Polozenie chlopow iranskich oswietla raport komisji badan, wyslanej w 1931 r. do prowincji Kerman*) w sposob nastepujacy:

„Polozenie chlopow w tych okregach jest oplakane

*) Sandjabi Karim: Essai sur l'economie rurale de la Perse, Paris 1934, str. 220 i 221.

i godne pozalowania. Tam gdzie rolnicy posiadaja jakas wlasnosc polozenie ich jest lepsze. ale tam gdzie ziemie naleza do dostojnikow i wlascicieli, chlopi sa ogolnie biedni, wynedzniali i bez srodkow do zycia. Wlasciciele nie traktuja rolnikow lepiej, niz seniorowie traktowali swoich niewolnikow. Chlop jest obowiazany czynic wszystkie poslugi dla pana bezplatnie. Udzial jego w zbiorach jest tak nieznaczny, ze nie zapewnia jego rodzinie utrzymania wiecej, jak na 4 miesiace roku. W pozostalej czesci roku chlopi nie maja nic innego do jedzenia, jak dzikie rosliny, ktore sa w obfitosci w tych rejonach. Chlopi nie maja zadnej checi. zadnego interesu w pracy i wydajnosci ziemi, ziemi tak zyznej, ze przy troche wiekszym wysilku mozna osiagnac wydajnosc o wiele razy wyzsza od tej, jaka osiaga sie teraz".

Przedstawiony powyzej ustroj rolny nalezy do tych dziedzin zycia Iranu, ktore najmniej ulegly przeobrazeniu. Siega on odleglych wiekow, okresu podboju Iranu przez Arabow, kiedy to zwyciezcy odebrali podbitym ziemie, zmusili do pracy na niej i ustanowili t. zw. „karadz" t. j. prawo do udzialu w zbiorach — dla wlascicieli i obowiazek roznych swiadczen—dla chlopow.

Oczywiscie, ze tego rodzaju struktura agrarna nosi w sobie zarodek upadku.

Chlopi perscy, nie zwiazani scisle z gruntem, nie sa zainteresowani w trwalym rozwoju przydzielonych im parcel. Poza tym nie maja oni ani moznosci, ani srodkow dla rozwoju irygacji i ulepszenia metod gospodarki rolnej.

Rowniez i wlasciciele ziemscy, zamieszkali zdala od wsi, oddzieleni od niej przez posrednikow - dzierzawcow, nie stanowia obecnie czynnika, mogacego wyrwac rolnictwo perskie ze stanu permanentnego zastoju i degradacji.

Perska struktura agrarna przeciwdziala poza tym wiekszemu nagromadzeniu sie kapitalow, niezbednych dla przeprowadzenia ulepszen.

Ingerencja panstwa w dziedzinie rolnictwa jest daleko slabsza, niz w dziedzinie handlu i przemyslu.

Bezwzglednej wladzy wlasciciela i nie przejawianiu sie czynnej roli panstwa, sprzyja muzulmanska koncepcja wlasnosci rolnej. Wedlug prawa Islamu, wola wlasciciela jest suwerenna i absolutna. Wlasciciel moze zniszczyc i sprzedac swoje dobra. Moze swoj majatek przekazac na jakiekolwiek cele i unieruchomic przez uczynienie go „Wakf". Moze ustanowic „wieczny", zalezny od swej woli porzadek dziedziczenia.

Panstwo nie ma zadnej kompetencji, zadnego prawa nad wlasnoscia prywatna. Nawet imam nie moze uczynic zadnego zamachu na wlasnosc wiernego.

Jest rzecza oczywista. ze z ta koncepcja wlasnosci rolnej nie dadza sie pogodzic zadne reformy rolne, podobne do uwlaszczenia chlopow, przeprowadzonego w Europie w XVIII i XIX w., lub do polskiej ustawy o reformie rolnej z 1922 r.

4) T e c h n i k a i m e t o d y g o s p o d a r k i r o l n e j.

Zacofana struktura rolna doprowadzila do utrwalenia prymitywnej techniki i prymitywnych metod gospodarki rolnej.

Narzedzia uzywane przez chlopow perskich nie ulegly zmianie w ciagu setek lat. Europejskie plugi o napedzie motorowym istnieja tylko na niektorych stacjach doswiadczalnych i w niektorych domenach panstwowych. Rolnicy perscy nie znaja ani nowoczesnej wiedzy rolniczej, ani nawozow sztucznych.

Gospodarka rolna w Iranie jest wybitnie ekstensywna. Po dwoch uzyciach ziemie sie porzuca. Jest to wiec w zasadzie gospodarka trojpolowa, ktora w Europie juz dawno nalezy do przeszlosci.

Blisko miast jest gospodarka intensywniejsza. Na ogol gospodarka rolna w Iranie jest typowa gospodarka wymagajaca malo kapitalu i pracy. Wiaze sie to z mala

akumulacja kapitalow w rolnictwie i w kraju i zmniejszaniem sie liczby ludnosci.

5) D e p o p u l a c j a.

Wszystkie przedstawione wyzej przyczyny zastoju rolnictwa w Iranie doprowadzily do zmniejszenia sie ludnosci, co z kolej stworzylo w rolnictwie problem braku sil roboczych.

W Iranie istnieje olbrzymia ilosc ziemi, ktora juz obecnie mozna wziac pod uprawe. Poza tym istnieje perspektywa powiekszenia ilosci ziemi, nadajacej sie pod uprawe, przez rozbudowanie systemu irygacyjnego. Rowniez metody uprawne wymagaja reformy. Przy intensywnej uprawie, wzgl. przy wprowadzeniu europejskiej metody zmiany kultur, wydajnosc ziemi iranskiej bylaby bezwatpienia wyzsza niz obecnie. Ziemia Iranu odpowiednio nawodniona jest niezwykle zyzna. Dr. Milspaugh* porownuje ja nawet pod wzgledem zyznosci z delta Egiptu.

Rolnictwo Iranu ma wiec przed soba olbrzymie perspektywy rozwoju, oczywiscie o ile potrafi przezwyciezyc przyczyny powodujace jego zastoj. Iran moglby wyzywic znacznie wiecej niz 15 mil. ludnosci na ktora to liczbe szacuje sie obecna ludnosc Iranu.

Dazenia do modernizacji zycia Iranu, cechujace polityke rzadu po ujeciu wladzy przez Reze Khana, nie zmienily w zasadniczy sposob stosunkow w rolnictwie perskim. Jaka wazna reforme, nalezy wymienic wprowadzenie w latach 1927 — 1930 ksiag gruntowych, ktore zmierzaja do ustalenia praw wlasnosci na wsi. Sama struktura rolna Iranu nie ulegla jednak zmianie.

6) P r o d u k c j a r o l n i c z a.

Pszenica uprawiana jest we wszystkich czesciach kraju, zarowno na polnocy, jak i na poludniu. Najwazniejszymi prowincjami zbozowymi Persji sa: Aserbejdzan,

---

* Dr. Millspaugh: The american Task in Persia, stc. 256.

Chorasan, Teheran, Fars, Hamadan, Ispahan, Kermanszach i Kuzistan. Pszenica stanowi najwazniejszy produkt rolniczy Iranu, tak ze wzgledu na jej role w spozyciu, jak i na obszar zasiewu i liczbe ludnosci, zajetej jej uprawa. Jej produkcja wynosila w 1936,37 roku 21.569 tys. kwintali (czyli 2156,9 tys. tonn).

Produkcja pszenicy nastawiona jest w ogolnosci na zaspokojenie wlasnych potrzeb kraju. Wywoz pszenicy w 1932/33 r. wyniosl okolo 25 tys ton, a wiec niewiele wiecej ponad 1% ogolnej produkcji. W r. 1936/37 wywieziono z Iranu pszenicy, jeczmienia, i innych zboz 52.388 tonn, Od r. 1935/36 wywoz zboz z Iranu ciagle spada. Podczas gdy w r. 1935/36 wynosil jeszcze 55.827 tonn, w r. 1941/42 wynosil tylko 372 tonny. Niewielkie nadwyzki pszenicy wywozono z polnocnych prowicji Iranu do Rosji i Mezopotamii, a z poludniowych do Indyj.

Stosunki w gospodarstwie perskim i trudnosci komunikacyjne powoduja, ze niezawsze zbiory zboz wystarczaja na wyzywienie kraju. Szczegolnie w latach nieurodzaju niektore prowincje cierpia glod. Persja zmuszona jest wowczas przywozic, wzgl. reeksportowac zboze z zagranicy. Tego rodzaju sytuacja zaistniala w powodu roznych przyczyn obecnie, kiedy alianci przywoza pewne ilosci zboza do Persji.

Pomimo, wiec ze produkcja pszenicy wzrosla ** w Iranie w ostatnim dziesiecioleciu, kraj ten nie moze byc uwazany jako eksportujacy pszenice.

Dla porownania przytaczamy, ze w roku 1936/37 Polska wyprodukowala 21.326 tys. kwintali pszenicy a wiec tyle co Iran, jednakze Polska wyprodukowala w tymze roku jeszcze 65,110 tys. kwintali zyta, ktorego produkcja w Iranie nie istnieje.

Produkcja jeczmienia (w r. 1933—768 tys. tonn)

** W latach 1930—1934 srednia roczna produkcji pszenicy wynosila tylko 15.914 kwint.

i owsa ma w Iranie stosukowo mniejsze znaczenie. Sluza one przewaznie, jako pasza.

Duze znaczenie posiada produkcja ryzu. Uprawiany jest on przede wszystkim w polnocnych prowincjach Iranu, przylegajacych do Morza Kaspiskiego, w szczegolnosci w Babol i Gilan.

Plantacje ryzowe, chociaz na mniejsza skale, istnieja rowniez w Szachrud, Chorasan. Sziraz, Isfahan i nad rzeka Karun. Produkcja ryzu w Iranie wynosila w 1936/37 r. 3.985 tys. kwint. przyczym w ostatnim dziesiecioleciu produkcja ta nie wykazuje wiekszych zmian. (W latach 1930/32—1934/35 srednia produkcji ryzu w Iranie wynosila 4.029 tys. kwint. czyli 402,9 tys tonn.) Swiatowa produkcja ryzu wynosi okolo 12—13 milj.tonn. Udzial Iranu wynosi wiec przeszlo 3%.

Ryz w Iranie stanowi naogol pozywienie warstwy zamozniejszej. Ryz jest poza tym waznym produktem wywozowym. Glowny eksport ryzu kieruje sie z prowincji Gilan i Babol do Rosji. W 1936/1937 wywieziono z Iranu 28.567 tonn ryzu, co stanowi 7, 2 o/o ogolnej produkcji ryzu w tym kraju.

Wazna pozycje w budzecie i w gospodarce Iranu stanowi produkcja opium. Na skutek inicjatywy Ligi Narodow,popartej przez rzad iranski, zasiew maku od 1927 spada. W 1933 r. wywieziono jednak 215.000 kg. opium, glownie do Chin i Japonji. Dla wywozu opium istnieje specjalny monopol panstwowy. Ustawa perska przewiduje, ze zasiew maku ma byc stopniowo ograniczany, a opium ma byc w koncu ograniczone tylko do potrzeb lekarskich. Jednakze znaczne korzysci finansowe, jakie pociaga za soba uprawa maku, i duza ilosc ludzi nia zajeta, przeciwdzialaja zupelnemu zmniejszeniu produkcji opium.

Tyton rosnie w calej polnocnei strefie Persji, jak rowniez w Mesched, Aserbejdzan, Kermanszach, Kerman i Bender Abbas. W r. 1937/38 produkcja tytoniu wynosila

159 tys kwint. Tyton stanowi wazny produkt wywozu perskiego, okolo 20% ogolnej produkcji tytoniowej wywozi sie zagranice.

Ze wzgledu na wielkie spozycie herbaty, rzad perski stara sie rozszerzyc plantacje herbaty, w szczegolnosci zastapic nia produkcje maku. Plantacje herbaty istnieja w okregach Gilan i Lahidian. W stosunku do importu produkcja krajowa posiada jednak znaczenie stosunkowo niewielkie. W r. 1938/39 import herbaty wynosil 8.773 tonn a produkcja iranska tylko 850 tonn.

Duza i wzrastajaca role w gospodarce perskiej posiada produkcja bawelny. W Iranie uprawiane sa dwa rodzaje bawelny: 1) stara perska bawelna, zwana "Buni" i 2) wprowadzona przez rzad bawelna amerykanska "Upland". —

Zaaklimatyzowana bawelna "Upland" coraz bardziej wypiera bawelne krajowa. Bawelna "Upland" uprawiana jest w calej polnocnej i w bardzo wielu okregach poludniowej i srodkowej Persji.

Produkcja bawelny, ktora w r. 1929,30 wyniosla tylko 342 tys kwint., w r. 1935,36 wynosila 640 w r. 1936-37 juz 840 tys. kwint.

Wyprodukowana bawelna zuzywana jest wewnatrz kraju przez nieliczne fabryki bawelniane i przez tkalnie dywanow, a okolo 50% bawelny jest przedmiotem wywozu. Glownym odbiorca bawelny iranskiej byla Rosja, Indie, Wielka Brytania a ostatnio przed wojna Niemcy.

Dla Iranu posiada rowniez znaczenie produkcja owocow i jarzyn, stanowiacych dodatkowy srodek wyzywienia ludnosci. Uprawa owocow stanowi zajecie znacznej czesci ludnosci Iranu. Glownym produktem sadownictwa sa: winogrona, daktyle, morele i migdaly. Sady winogronowe istnieja w Azerbejdzanie, w okregu Kazwin, w Chorasanie i Szirazie. Morele uprawiane sa glownie w Chorasanie i Aserbejdzanie. W prowincjach nadkaspijskich rosna pomarancze, cytryny i mandarynki. Na poludniu

Persji rosna palmy. Produkcja daktyli, w ciagu ostatnich dziesiecioleci po 1-ej wojnie swiatowej, wzrosla w Persji kilkakrotnie.

Winogrona perskie sa roznorodne i wysokiego gatunku (duza zawartosc cukru). Jednakze produkcja wina stoi w Iranie na bardzo niskim poziomie. Wskutek muzulmanskich zakazow religijnych, produkcja i eksportem wina trudnia sie glownie Ormianie i Zydzi.

Owocc uprawiane w Persji w ciagu wiekow ulegly pewnej degeneracji i ich gatunki wymagaja odswiezenia (Hesse).

Ze wzgledu na trudnosci komunikacyjne, nieumiejetnosc pakowania itp. owoce i jarzyny w stanie swiezym nie sa naogol wywozone zagranice, a nawet w kraju przewozone sa tylko na niewielkie odleglosci do najblizszych miast. Przedmiotem eksportu sa owoce suszone, daktyle, morele, migdaly i inne. Dla wywozu perskiego stanowi powazna konkurencje na rynku swiatowym — Kalifornia. Przedmiotem eksportu iranskiego jest rowniez wino. Wartosc producji owocow w r. 1932—33 szacowana byla na 179,9 milj. rialsow.

Wielkie tradycje posiada iranska producja jedwabiu. Przemysl jedwabniczy w Persji rozwinal sie juz w XIII w. W XV w. produkcja jedwabiu w owczesnej Persji miala wynosic 1.9000.000 kg. Kiedy jednak w r. 1860 choroba jedwabnikow — bebrina rozszerzyla sie na cala Europe i przybyla do Persji, producja spadla ponizej 100,000 kg. Obecna producja wynosi okolo 1.400.000 kg. Glownym centrum produkcji jedwabiu jest prowincja Gilan. Mniejsze znaczenie maja Mazanderan, Jezd i Chorasan. Jedwab jest przedmiotem eksportu, przyczym z Gilanu eksportuje sie kokony i jedwab surowy, Jezd zas eksportuje przewaznie tkaniny. Glownymi odbiorcami jedwabiu surowego sa Wlochy i Rosja Udzial Iranu w swiatowym handlu jedwabiem ocenia sie na 5%.

Przedmiotem wywozu sa rowniez gumy roslinne, przedewszystkiem t. zw. guma tragant, wytwarzana pra-

wie we wszystkich okregach zachodniej Pereji. Odroznia sie dwa gatunki tej gumy, przyczym pierwszy uzywany jest w przemysle cukrowym i chemicznym a drugi w przemysle wlokienniczym. W r. 1932/33 zbior gumy oceniany byl na 3.550 tonn z czego 3.054 tonn wywieziono za granice. W r. 1939/40 wywoz gumy z Iranu wynosil 3.659 tonn.

W polnocnych prowincjach Iranu rozwinieta jest rowniez uprawa roslin oleistych (rycyna, sezam, oliwa), sluzacych glownie do wytwarzania mydla. Istnieje rowniez produkcja farb (henna, reng, indigo) i korzeni (szafran, majeranek itd.) Blisko polowa wyprodukowanych farb i okolo 90% korzeni jest wywozona za granice.

III. HODOWLA W IRANIE.

Persja posiada warunki wyjatkowe sprzyjajace hodowli. Oprocz pastwisk w dolinach, cenne pastwiska znajduja sie w gorach, stanowiacyh 30% ogolnej powierzchni Iranu. Okolo 40—50% obszarow gorskich moze byc wyzyskane dla hodowli.

Hodowla znajduje sie przewaznie w rekach szczepow koczowniczych, stanowiacych 20—25% ludnosci Iranu.

Koczownicy ci nie znaja wcale indywidulanej wlasnosci ziemi, gdyz pastwiska rozne latem i zima, stanowia kolektywna wlasnosc calego plemienia. Uzytkowanie pastwisk jest kazdorocznie przydzielane zapomoca swoistego systemu losowania.

Koczowniczy sposob hodowli. przewazajacy w Persji, przypomina dawna miniona przez ludy europejskie epoke pasterstwa i nadaje hodowli iranskiej charakter prymitywny. O nowoczesnych metodach hodowlanych nie moze byc w tych warunkach mowy.

Najwazniejsza jest hodowla owiec odgrywajaca duza role w ogolnej gospodarce kraju. Hodowla przez osiadlych (bogatszych chlopow i czesc ludnosci miejskiej) ma male znaczenie.

Ilosc owiec w Persji jest wzglednie duza. Scisla sta-

tystyka, dotyczaca ich ilosci w Persji nie istnieje. Wedlug szacunku dokonanego w r. 1932 przez Ogolna Administracje Rolnictwa, ilosc owiec siega okolo 17 milj.sztuk.

Hodowla swin na wieksza skale wobec zakazu Koranu w Persji nie istnieje.

Woly maja w Persji zastosowanie w rolnictwie. Wedlug wspomnianego wyzej szacunku administracji rolnictwa, ilosc ich wynosi przeszlo 892 tys. sztuk.

Krowy hodowane sa przewaznie w poblizu miast. Szacunkowa ilosc ich wynosi okolo 1.297 tys. sztuk.

Poglowie konskie uleglo w Persji znacznemu zmniejszeniu wskutek zmniejszenia ilosci kawalerji w armii, rozwoju transportu samochodowego i oslabienia szczepow koczowniczych. W r. 1932 bylo koni tylko 117 tys. i 152 tys. zrebiat, podczas gdy jeszcze w r. 1917 rosyjski badacza Persji K. Smirnow ocenial liczbe koni na 2.000.000 glow. Duza role jako srodek transportu, odgrywaja w Iranie osly. muly i wielblady.

Produkcja hodowlana jezeli, idzie o ludnosc osiadla ma drugorzedne znaczenie, gdyz spozycie zboza i owocow znacznie przewyzsza spozycie miesa. Produkty hodowli stanowia za to glowny srodek pozywienia szczepow koczowniczych. Stanowia one rowniez wazny produkt eksportu. Wywozone sa skory zwierzece i zywe zwierzeta, a przede wszystkim welna.

Produkcja welny w Iranie wynosila w r. 1937 17 tys tonn. Wywoz wynosil okolo 35%. Wr. 1938/39 eksport wynosil 10.585 tonn, a wiec ulegl znacznemu zwiekszeniu. Reszta byla uzywana w kraju przez nieliczne fabryki tkanin welnianych, a przewaznie przez tkalnie dywanow.

Hodowla w Persji posiada duze perspektywy rozwoju. Usuniecie przyczyn, hamujacych rozwoj rolnictwa pozwoliloby rowniez i na rozwiniecie gospodarki hodowlanej przez osiadla ludnosc rolnicza. Wykorzystanie olbrzymich pastwisk w obszarach gorskich wiaze sie z roz-

wiazaniem politycznego i ekonomicznego problemu szczepow koczowniczych w Iranie. (W zwiazku z osadzaniem dawnych koczownikow na roli przez Rzad Szacha Rezy, powstaly obawy, ze spowoduje to upadek hodowli w Iranie), (Sandjabi Karim).

IV. Lesnictwo.

Persja jest krajem przewaznie bezlesnym. Tylko w prowincjach nadkaspijskich (Gilan, Mazanderan i Astrabad) istnieja lasy o wielkiej roznorodnosci drzew. Mniejsze znaczenie maja lasy debowe niedaleko Kassrun i lasy cyprowe w prowincji Fars. Glowne bogactwa lesne Persji znajduja sie w prowincji Gilan.

Lasy przykaspijskie cechuje istnienie drogich gatunkow drzew, jak dab, mahon, orzech, "samssit", czyli kaukazka palma i inne, mogacych byc przedmiotem eksportu.

W r. 1912 zostalo utworzone przez kapitalistow rosyjskich „Rosyjsko-Perskie towarzystwo przemyslu lesnego", celem eksploatacji lasow nadkaspijskich. Rewolucja rosyjska doprowadzila do upadku tego towarzystwa.

Obecny stan lesnictwa perskiego charakteryzuja:

1) nie istnienie lasow panstwowych. Lasy stanowia wlasnosc wielkich wlascicieli, wzgl. gmin chlopskich. Wielka wlasnosc lesna utworzyla sie droga nadania przez firmany szacha.

2) o prawidlowej eksploatacji lasow, o organizacji przemyslow lesnych dotychczas w Persji niema mowy. Eksploatacja jest nieznaczna o charakterze rabunkowym.

3) Slaby rozwoj gospodarki perskiej sprawia, ze popyt na drzewo jest niewielki. Trudnosci komunikacyjne nie pozwalaja rowniez na przerzucenie drzewa do bezlesnych prowincji Persji. W tym stanie rzeczy zuzycie drzewa ma miejsce glownie w prowincjach, w ktorych polozone sa lasy i w prowincjach sasiadujacych z nimi.

4) Eksport produktow lesnych jest nieznaczny. Pozatym do niektorych prowincji przywozi sie drzewo z zagranicy. Przywoz ten przewyzsza wywoz. W r. 1941/42

wywiozl Iran 2408 tonn drzewa, wartosci 4.600 tys. rls., a przywiozl 3.364 tonny o wartosci 7.509 tys rls.

5) Istnieje Towarzystwo Iransko—Rosyjskie dla eksploatacji lasow, jednakze o niewielkim, stosunkowo zasiegu.

V. Bogactwa naturalne.

Bogactwa naturalne w Persji nie zostaly dotychczas w calosci zbadane. Badania przeprowadzone byly w latach 1889 r. przez inzynierow kompanii dla eksploatacji mineralow, zorganizowanej przez koncesjonariusza angielskiego J. Reutera, a nastepnie przez innych koncesjonariuszow. Wobec tego, ze badania te mialy na celu wyzyskanie istniejacych i uzyskanie nowych koncesji, nie zostaly one w calosci ogloszone, nie objely one zreszta, ani wszystkich mineralow, ani wszystkich okregow Persji.

Najlepszym i dotychczas najswiezszym autorytetem w przedmiocie perskich bogactw naturalnych jest stary niemiecki geolog A.F. Stahl (Handbuch der regionalen Geologie, Persien 1911)*.

Zarowno badania Stahla jak i inne dane pozwalaja stwierdzic, iz Persja jest krajem niezwykle zasobnym w bogactwa naturalne.

Wegiel kamienny znajduje sie w bardzo licznych pokladach, szczegolnie na polnocy Persji. Polnocne i poludniowe zbocza gor Elburs sa bardzo bogate w wegiel. Wegiel znajduje sie rowniez w prowincji Chorassan w okregu Tabriz, w Zenglianskim rejonie prowincji Azerbejdzan, w okregu od Kazwina do Szachrud i okolo Teheranu. W centralnej Persji wegiel dobrej jakosci znajduje sie kolo Nehawendu, Kermanu i Ispahanu. W wielu okregach wegiel lezy wprost na powierzchni ziemi.

Wegiel wydobywany jest w sposob prymitywny przez miejscowych mieszkancow i tylko w prowincjach bezlesnych, gdzie zastepuje drogie drzewo (w szczegol-

*) Wilson w swoim dziele „Persia“ czerpie jedynie ze Stahla.

nosci w okregach Kazwin i Teheran).

Poklady rudy zelaznej istnieja glownie w Astrabadzie, w Gilanie (na poludniowy zachod od Pahlevi), w Ardal (na zachod od Teheranu) w gorach Duszan—Tepe—8 mil na wschod od Teheranu, w Mazanderanie i Azerbejdzanie. Rowniez w centralnej Persji i na poludniu istnieja poklady rudy zelaznej. a mianowicie w okolicach Ispahanu, Kermanu i w wielu innych miejscach. W niektorych pokladach zawartosc zelaza w, rudzie dochodzi do 60%.

Zelazo wydobywa sie tylko w nieznacznej ilosci i prymitywnym sposobem. Sluzy do wyrobu broni i naczyn.

Miedz znajduje sie prawie we wszystkich okregach Persji. Szczegolnie bogate poklady istnieja rowniez kolo Kuh Rud na drodze Kaszan—Isfahan, w Anarek, Kerman i innych miejscowosciach.

Olow znajduje sie na 110 km. od Tabrizu, w Mazanderanie, Chorosanie i innych rejonach. W centralnej Persji bogaty jest w olow okreg Anarekski, a na poludniu wyspa Hormus w Zatoce Perskiej.

Mosiadz znajduje sie w bardzo wielu miejscowosciach.

Zloto wedlug Stahla mozna znalezc w 11 miejscowosciach, w zlozach aluwialnych, badz pomieszane z kwarcem.

Srebro, pomieszane z siarka, wystepuje w gorach Sohand. Poza tym istnieje kopalnia w Kora ot Du o dah.

Z niemetalicznych produktow mineralnych najbardziej rozpowszechniona jest sol kamienna. Zloza jej istnieja w okregu Kazwin, w Chorassanie, miedzy Buszir a Szirazem i na wyspach zatoki Perskiej (Hormus i Kiszm.) Oprocz soli kamiennej istnieja w pustyniach Persji jeziora o duzej zawartosci soli.

Siarka znana jest w wielu miejscowosciach w poludniowej Persji. Pozatym wydobywana jest w malych ilosciach z prawie wygaslych kraterow wulkanow: Kuh

i Taffan kolo Kermanu i kolo Demawendu na polnoco—wschod od Teheranu.

Z kosztownych kamieni znane sa perskie turkusy z Niszapur i produkty innych kopaln w Szar i Babek.

Obok tych mineralow wystepuja w Perji zloza soli potasowych, boraksu, karnolitu, azbestu, gipsu, ktory jest bardzo rozpowszechniony, cynku, kobaltu, niklu, rteci, chromu, antymonu i manganu rteci (Zenglianski rejon Azerbejdzanu), cyny (okolo Jezdu), grafitu (po drodze Pahlevi—Teheran), marmuru (kolo jeziora Urmia i w okregu Marah i Jezd) i platyny.

Na szczegolna uwage zasluguja bogactwa naftowe Persji nie tylko ze wzgledu na potencjalne mozliwosci ich rozwoju, ale i na aktualna role w gospodarce perskiej i swiatowej.

Bogactwa naftowe Persji znajduja sie w dwoch strefach:

1) w polnocnej, ktora ciagnie sie od Azerbejdzanu po przez prowincje nad Morzem Kaspiskim az do Semman, Damgan i Szachrud,

2) w poludniowej strefie, ciagnacej sie od Kuzistanu, na poludniowym zachodzie, az do Zatoki Perskiej.

Bogactwa naftowe Persji i Mezopotamii sa tak wielkie, iz przewyzszaja zapasy nafty w Stanach Zjednoczonych o 17%. Zapasy naftowe w Persji(wraz z Mezopotamia) oblicza sie na 5.82 miliardy barylek. Prawodopodobnie sa one znacznie wieksze, gdyz w polnocnej Persji bogactwa naftowe nie wydobywane, nawet nie zostaly dokladnie zbadane.

Nawet to niekompletne wyliczenie pozwala stwierdzic,ze Persja jest krajem olbrzymich bogactw mineralnych; konieczne jest jednak geologiczne zbadanie calej Persji przez ekspedycje badawcze z udzialem rzadu,co pozwoliloby odkryc zarowno polozenie tych bogactw, jak i ich ilosc.

Mineraly w Persji naogol polozone sa bardzo wygodnie dla eksploatacji n. p. obok pokladow wegla kamiennego znajduja sie poklady rudy zelaznej, miedzi i t. p. Persja posiada wiec olbrzymie potencjalne mozliwo-

sci rozwoju i moze stac sie w przyszlosci krajem kopaln i przemyslu. Obecnie jednak olbrzymie bogactwa kraju sa zupelnie niemal niewyzyskane. Wyzyskanie ich wymaga przezwyciezenia marazmu gospodarczego w Persji, rozwoju srodkow komunikacyinych i olbrzymich lokat kapitalow, ktorych wobec malej akumulacji kapitalu w kraju, moze dostarczyc tylko zagranica

Rowniez mala ilosc ludnosci Iranu moze okazac sie przeszkoda do eksploatacji na wieksza skale.

VI. Przemysl.

Wykorzystanie bogactw naturalnych wiaze sie z kwestia przemyslu w Iranie.

Iran dzisiejszy posiada przemysl, w znaczeniu europejskim, tylko w bardzo ograniczonym stopniu. Tylko 6,6% ogolu zawodowo czynnych trudni sie przemyslem i rzemioslem.

Niestnienie przemyslu ciezkiego (t. j. wytwarzajacego maszyny) oraz nieistnienie na wieksza skale wydobycia wegla i zelaza sa czynnikami, powodujacymi slabosc przemyslu iranskiego i jego zaleznosc od zagranicy.

Wegiel wydobywany jest w wielu miejscach w sposob prymitywny. Dopiero na kilka lat przed wojna 1939 r. rzad perski rozpoczal wydobycie wegla, przy pomocy nowoczesnych srodkow technicznych. w kopalniach wegla Szemszak (maszyn dostarczyla firma niemiecka). Ogolne wydobycie wegla nie przekracza jednak 1 miliona tonn, i przeznaczone ono jest jedynie dla spozycia wewnetrznego.

Ruda zelazna wydobywana jest obecnie w niewielkich ilosciach w Zemnan i na wyspie Hormos przez koncesjonariuszow angielskich. Ruda z wyspy Hormos jest przez koncesjonariuszow wywozona.

1 marca 1927 r. parlament iranski uchwalil ustawe o rozwoju przemyslu zelaznego. ktora miedzy innymi przewidywala zbudowanie pierwszych dwoch wielkich piecow w Iranie.

Ten wielki program nie zostal jednak w calosci

wykonany i Iran w dalszym ciagu zalezny jest od przywozu zelaza i stali z zagranicy.

Nie istnieje rowniez w Iranie elektryfikacja na szersza skale, stanowiaca jedna z glownych podstaw nowoczesnego przemyslu. Jedynie w Teheranie i w kilku innych wiekszych miastach istnieja male elektrownie, sluzace wylacznie lub przewaznie, dla celow oswietlenia,

Istniejacy w Persji przemysl jest przemyslem lekkim, t. zn. wytwarzajacym srodki konsumpcji, przyczym charakterystyczny jest brak przemyslu metalowego (przedmioty z metalu wyrabiane sa w sposob rzemieslniczy, a przewaznie importowane).

Dalsza cecha charakterystyczna przemyslu iranskiego stanowi jego male skoncentrowanie, przyczym niejednokrotnie trudno jest przeprowadzic granice miedzy rzemioslem i przemyslem.

Glownym przemyslem Iranu jest przemysl wlokienniczy, dla ktorego istnieja surowce w kraju (welna, bawelna, jedwab) i ktory zaspakaja najbardziej elementarne potrzeby ludnosci.

Wieksze fabryki istnieja w Tabrizie (bawelna), w Reszt (juta, jedwab) w Teheranie (bawelna i welna), w Ispahanie wielka tkalnia wybudowana w r. 1926 i wyposazona w niemieckie maszyny*), w Hamadanie i Mesched (tkaniny welniane i bawelniane**) i w innyeh miejscowosciach.

Pomimo tej wytworczosci Iran zalezny jest w znacznej mierze od przywozu towarow wlokienniczych z zagranicy.

Duza role w gospodarstwie narodowym Iranu odgrywa slynna w calym swiecie—produkcja dywanow. Wielkie fabryki dywanow zostaly stworzone ostatnio przez firmy europejskie (szczegolnosci angielskie i niemieckie) i amerykanskie. Dywany sa wytwarzane jednak przewaznie w sposob rzemieslniczy — wobec czego

*) Enciclopedia Britanica Wyd. XIV.

**) Hesse.

omowimy ich produkcje w rozdziale, dotyczacym rzemiosla.

Poza przemyslem wlokienniczym wieksze znaczenie ma przemysl skorzany. ktorego rozwoj doprowadzil do zupelnego niemal ustania przywozu do Iranu skor i wyrobow skorzanych.

Istnieja rowniez mlyny, fabryki oczyszczania bawelny i fabryki mydla. Obecnie znajduje sie w Iranie 6 fabryk suszenia i pakowania herbaty, z ktorych najwieksza jest panstwowa fabryka w Lahidianie, polaczona ze stacja doswiadczalna.

Rozwijaja sie przede wszystkim fabryki, wymagajace malego zastosowania maszyn, jak fabryki papierosow, zapalek, wydobycie cementu, gipsu, browary, fabryki wina i likierow i t. p. W Teheranie znajduje sie fabryka cementu, rozszerzona w r. 1937. Kolo Teheranu znajduje sie rowniez fabryka szkla.

W r. 1942 bylo w Iranie 7 cukrowni, a mianowicie; 1) w Abekach (Chorasan), 2) Szachabad (Kermanszach), 3) Szachzand, 4) Karadz, 5) Kahrigek, 6) Marwdaszt (Sziraz), 7) Miandoab (Tabriz). Pomimo to Iran przywozi znaczne ilosci cukru. W r. 1938/39 Iran przywiozl 92.576 tonn cukru na sume 90.187 tys. rls. W r. 1941/42 przywiozl 64.663 tonny cukru na sume 106.632 rls.

W r, 1942 bylo w Iranie 5 fabryk zapalek, a mianowicie: 1) mala fabryka w Gilan, 2) w Isfahanie, 3) najwieksza z istniejacych fabryk w Tabrizie, 4) druga co do wielkosci fabryka w Zandanie i 5) w Teheranie. Produkcja tych fabryk. wynoszaca w r. 1941/42 okolo 143 milionow pudelek, jest jednak niewystarczajaca, i Iran zmuszony jest przywozic znaczne ilosci zapalek z zagranicy.

Wobec braku statystyki przemyslowej niemozliwym jest podanie ogolnej wartosci produkcji przemyslowej.

Przemysl Iranu znajduje sie wiec dopiero w stanie

poczatkowym, ktory kraje europejskie przebyly juz dawno.

Na aktualny stan przemyslu Iranu zlozylo sie wiele czynnikow, zarowno ekonomicznych, jak i politycznych.

Traktat Iranu z Rosja, zawarty w 1828 r. w Turkmanczaj, ustanowil zasade, ze towary przywozone do Iranu moga byc obłozone clem tylko w wysokosci 5% ad valorem (od wartosci). Zasada ta byla nasladowana przez wszystkie inne panstwa zagraniczne w ich traktatach z Iranem.

W ten sposob caly XIX w. przemysl zagraniczny mial otwarte pole dzialania na terenie Iranu, a mlody przemysl iranski musial walczyc z potezna konkurencja zagranicy. Przemyslowi iranskiemu brakowalo wiec ochrony celnej, ktora posiadal w swym poczatkowym rozwoju przemysl wszystkich panstw Europy Kontynentalnej.

Nic wiec dziwnego, ze liczne proby stworzenia w drugiej polowie XIX w. przemyslu na terenie Iranu zakonczyly sie fiaskiem. Liczne fabryki, zalozone w Teheranie, Reszcie, Tabrizie i Isfahanie nie mogly wytrzymac konkurencji z towarami zagranicznymi i musialy ulec zamknieciu.

Gdy na poczatku XX w. zasade 5% ad valorem zastapila klauzula najwiekszego uprzywilejowania i, dyktowane przez wielkie mocarstwa, traktaty handlowe, mlody przemysl iranski pozostal w dalszym ciagu bez nalezytej ochrony celnej. W tym stanie rzeczy mlody kapitalizm perski zatrzymal sie na stadium kapitalizmu handlowego i nie potrafil przeobrazic sie w kapitalizm przemyslowy. Podczas gdy w krajach europejskich i Stanach Zjednoczonych olbrzymia wiekszosc kapitalu zaangazowana jest w przemysle a znacznie mniejsza ilosc w handlu, w Iranie naodwrot wiecej kapitalu zaangazowanego jest w handlu, niz w przemysle.

Kupcy perscy wola lokowac kapitaly w przedsiebiorstwach handlowych. ktore cechuje wysoka stopa zysku i szybki obrot, niz w przedsiebiorstwach przemyslowych*).

Przemysl nowoczesny jest przemyslem wielkim, wymagajacym wielkich wkladow kapitalowych. powoli sie amortyzujacych. Kupcy dzisiejszego Iranu maja wiec znacznie wieksze trudnosci do pokonania, niz kupcy europejscy w w. XVIII i poczatku w. XIX. Ci ostatni tworzyli male stosunkowo fabryki, powoli w ciagu wiekow rozrastajace sie i centralizujace sie. Kupcy iranscy musza zaczynac od wielkich fabryk, nic wiec dziwnego, ze ogladaja sie za pomoca panstwa, ktore podaje im dlon, tworzac t. zw. spolki mieszane, w ktorych kapital prywatny laczy sie z panstwowym.

Od kapitalizmu handlowego, we wczesnej epoce rozwoju kapitalistycznej Europy, rozni sie jednak obecny kapitalizm iranski kierownicza rola kapitalu finansowego (dzialalnosc bankow).

Powstawanie wielkiego przemyslu utrudnia pozatym powolna akumulacja kapitalow w kraju, oraz olbrzymie trudnosci komunikacyjne.

Powstaniu przemyslu w Iranie przeciwdzialala rowniez swiadoma polityka mocarstw zagranicznych. tak wplywowych na terenie Iranu.

Mocarstwa zagraniczne traktowaly Iran jako dostawce surowcow i rynek zbytu dla swoich towarow przemyslowych. Tworzenie konkurencyjnego przemyslu iranskiego nie szlo wiec po linii ich interesow.

Penetracja ekonomiczna, lokaty kapitalow, dokonywane przez banki zagraniczne (glownie rosyjski Bank Eskontowy i angielski „The Imperial Bank of Iran") szly wiec nie po linii finansowania rozwoju przemyslu w Iranie, a po linii opanowywania bogactw surowcowych Iranu (nafta, bawelna, lasy).

---

*) porownaj tabele wzrostu spolek mieszanych w latach 1932—1936.

Rowniez Niemcy, dazacy do opanowania rynku iranskiego, nie byly zainteresowane w rozwoju przemyslu w Iranie. Rosja Sowiecka, ktora w pewnym okresie zakladala specjalne towarzystwa mieszane (t. j. z udzialem kapitalu sowieckiego i perskiego) dla eksploatacji bogactw naturalnych kraju**), rowniez miala interes przede wszystkim w rozwoju produkcji surowcow w Iranie.

Polityke gospodarcza Iranu po usunieciu dynastii Kadzarow cechuje czynna rola panstwa i dazenie do stworzenia wlasnego przemyslu. W polityce tej nalezy odrozniac rzeczy realne od nierealnych.

Realnym bezwatpienia bylo wprowadzenie w r. 1936 nowej taryfy celnej, ktora w polaczeniu z ustawa o monopolu handlu zagranicznego i systemem kontyngentowania, moze (w zaleznosci od wykonania) stworzyc skuteczny aparat oehrony przemyslu krajowego.

Realnymi byly centralizacja i wzmocnienie wladzy panstwowej, wzmozenie bezpieczenstwa, co stworzylo podstawy dla rozwoju gospodarki narodowej.

Realnym bylo rowniez dazenie do rozwoju srodkow komunikacyjnych, ktorych brak hamowal i hamuje rozwoj przemyslu. Tu nalezy wymienic budowe nowych drog a przede wszystkiem stworzenie transiranskiej drogi zelaznej.

Znamiennym bylo rowniez stworzenie Banku Mellié, objecie przez bank ten emisji banknotow i udzial panstwa w rozwoju przemyslu droga tworzenia spolek mieszanych.

Mniej realne byly rozne pociagniecia protekcjonistyczne, jak zakaz ubierania sie urzednikow w tkaniny zagraniczne i t. p.

Zupelnie nierealny jak dotychczas, okazal sie wielki program przeobrazenia Persji za pomoca rozbudowy wielkiego przemyslu zelaznego, zbudowania gigantycznych

---

**) dla eksploatacji bawelny tow. „Perschlopok"
dla eksploatacji jedwabiu tow. „Persszolk".

tam, nawodnienia bezwodnych miejscowosci, zbudowania kanalow i t. p.

Programowi temu przeciwdzialal brak finansowych podstaw, slabosc krajowego kapitalu, brak wykwalifikowanych inzynierow i robotnikow*).

Byly minister finansow Iranu M. Kasemi, w swojej ksiazce o handlu zagranicznym, wyrazil poglad, ze „Iran stanie sie pewnego dnia potega ekonomiczna, jak Stany Zjednoczone, lub Nowa Japonia w Azji".

Jednakze w dzisiejszej ekonomice Iranu nie widac sil wewnetrznych, ktoreby mogly podniesc go na takie wyzyny, a nawet rozbudowa przemyslu w kraju napotyka na wielkie trudnosci.

VII. Nafta.

Jedynym wielkim premyslem w Iranie jest przemysl naftowy. Przemysl ten posiada olbrzymie znaczenie nie tylko dla Persji, ale dla gospodarki swiatowej. Nie jest to jednak przemysl scisle iranski, a raczej angielski na terenie Persji. Wydobycie nafty jest bowiem przedmiotem koncesji angielskiej.

28 maja 1901 r. rzad perski udzielil australijczykowi Knox d'Arcy koncesji na terytorium calej Persji z wyjatkiem pieciu polnocnych prowincji, pozostajacych pod wplywem Rosji.

Na podstawie tej koncesji powstala w r. 1909 olbrzymia Kompania „Anglo-Persian Oil Company", ktorej kapital wzrosl obecnie do 29 milionow funtow szterl.

Produkcja Kompanii wykazuje staly wzrost nie tylko absolutny, ale i wzgledny, w stosunku do wydobycia swiatowego.

---

*) Polityka Szacha Rezy spotyka sie obecnie z krytyka prasy iranskiej, ktora zarzuca jej, ze nie doprowadzila do stworzenia wielkiego przemyslu, a pociagnela za soba zaniedbanie rolnictwa i upadek drobnego przemyslu.

Ilustruje to nastepujaca tablica*)

Wydobycie nafty w swiecie i w Iranie w 1000 tonn (tabl. nr. 4).

Rok.	Produkcja swiatowa.	Z tego w Persji.	%
1913	53.380	234	0,44
1921	107.401	2327	2,17
1930	196.147	6034	3.07
1931	189.299	5843	3,08
1932	180.541	6549	3,62
1938	272.044	10359	3,80

W r. 1938 Iran znajdowal sie juz na 4 miejscu w swiatowej produkcji nafty, za Stanami Zjednoczonymi, ZSSR i Wenezuela.

Wzrasta rowniez szybko w Iranie produkcja produktow pochodzacych z nafty, w szegolnosci olejow ciezkich, co ilustruje nastepujaca tablica:

Produkcja olejow ciezkich w Iranie w tys. tonn. (tabl. Nr. 5).

Rok.	Produkcja.	Wzrost %
1929	1519	100
1930	2235	147
1931	2834	186
1932	2676	176
1933	3750	247
1934	4196	271
1935	3411	224
1936	5150	339
1937	6541	430

Wyzej podane cyfry obejmuja tylko czysta produkcje wywozowa. Wlasne spozycie Persji, wewnatrz kraju, nie jest nimi objete. Anglo—Persian Oil Company wyrosła w jeden z najwiekszych i najpotezniejszych trustow naftowych, przyczym posiada ona tereny naftowe nie tylko w Persji, ale w Jugoslawii, Wegrzech, Meksyku, Argentynie, Albanii i Mezopotamii.

---

*) Dane na podstawie „Annuaire Statistique de la SDN" 1938 i ksiazki Malekpura „Die Wirtschaftsverfassung Irans".

Juz w czasie pierwszej wojny swiatowej Kompania odegrala doniosla role, zaopatrujac w nafte marynarke angielska. Czesc akcji kompanii znajduje sie w rekach rzadu angielskiego, a w zarzadzie zasiadaja na prawach dyrektorow przedstawiciele angielskiej admiralicji i skarbu, posiadajac prawo veta przeciwko wszystkim postanowieniom wladz Kompanii.

Nafta perska zaopatruje marynarke angielska, dla ktorego to celu zostaly zbudowane olbrzymie zbiorniki.

Juz w r, 1912 zostal zbudowany pierwszy rurociag naftowy, idacy od miejsc wydobycia nafty przez Ahwaz (miasto nad rzeka Karun) do Abadanu.

Abadan, polozony niedaleko ujscia rzeki Karun, od r. 1913 znajduje sie w arendzie u angielskiej Kompanii „Strick Scolt Co", afiliowanej z Anglo - Persian Oil Company.

W Abadanie znajduja sie wielkie refinerje nafty, nowoczesny port i inne urzadzenia.

Produkty naftowe wywozone sa przez cala flote, nalezaca do pomocniczej kompanii „Britisch Tanker Co". W r. 1930 miala ona juz 85 statkow cystern—pojemnosci 780 tys. tonn.

Obecnie Kompania posiada przeszlo 700 mil. rurociagow, okolo 2500 klm. wlasnych drog i 75 klm kolei, tysiace skladow naftowych, rozsianych po calym swiecie, okolo 200 wiekszych i mniejszych fabryk, okolo 5 tysiecy domow dla miejscowych robotnikow i okolo 700 wielkich zbiornikow naftowych, z ktorych czesc znajduje sie w najwazniejszych portach.

Pierwotna koncesja przewidywala udzial rzadu perskiego, w czystym zysku Kompanii w wysokosci 16%, przyczym produkty naftowe byly zupelnie zwolnione od podatkow.

Rzad Szacha Rezy, uwazajac te warunki za wybitnie krzywdzace dla Persji, zdobyl sie na smialy krok, a mianowicie w r. 1932 wymowil uklad koncesyjny z r. 1909.

Powstal ostry konflikt pomiedzy rzadem perskim z

jednej strony a APOC i rzadem angielskim z drugiej strony.

Po 5-cio miesiecznym sporze 30 kwietnia 1933 zawarty zostal nowy uklad pomiedzy Persja a APOC. Uklad ten 28 maja 1933 zostal ratyfikowany przez parlament iranski.

Na podstawie tego ukladu kompania placic ma rzadowi perskiemu 4 szylingi od kazdej tonny nafty, sprzedanej w Persji lub wywiezionej.

Dodatkowo rzad perski otrzymywac ma 20% czystego zysku kompanii, w kazdym razie nie mniej niz 75 tys. funtow szterlingow.

Jednoczesnie zniesiona zostala wolnosc podatkowa kompanii. W ciagu pierwszych 15 lat od zawarcia ukladu, kompania obowiazana jest placic podatek w wysokosci 9 pensow od kazdej wydobytej tonny nafty, a jezeli wydobycie przekroczy 6 milionow tonn, 6 pensow od kazdej tonny nastepnej. W kazdym razie dochod podatkowy panstwa perskiego nie moze byc nizszy, niz 225 tys. funtow szterlingow rocznie.

W ciagu nastepnych 15 lat uklad przewiduje podwyzszenie podatku do 1 szylinga od kazdej wydobytej tonny i 9 pensow przy wydobyciu wyzszym.

Koncesja udzielona jest na lat 60. Po uplywie ich kompania przechodzi na wlasnosc rzadu iranskiego.

Jednoczesnie artykul drugi ukladu podwaza dotychczasowa wylacznosc kompanii na terenie Iranu, gdyz rezerwuje dla innych towarzystw prawo zakladania przemyslow naftowych i rurociagow w Iranie.

W ten sposob zostala stworzona mozliwosc podjecia eksploatacji nafty w Persji polnocnej.

W rezultacie sporu z rzadem angielskim rzad iranski podniosl swoj udzial w zyskach z nafty perskiej do okolo 30% (udzial w czystym zysku, podatki, wydatki towarzystwa na place w Iranie). Okolo 70% zyskow z nafty przypada w udziale koncesionariuszom zagranicznym.

Spor angielsko—perski zakonczony zostal wiec kompromisem. Przemysl naftowy w Iranie zachowal swoj angielski charakter, jednakze udzial rzadu iranskiego w zyskach zostal podwyzszony, przyczym zostala uczyniona koncesja w kierunku uznania praw suwerennych Iranu (postanowienie o przejsciu koncesji po latach 60 na rzecz rzadu iranskiego i zrzeczenie sie wylacznosci przez APOC.)

Nafta wydobywana jest obecnie tylko w poludniowej strefie, ciagnacej sie od Kuzistanu na poludniowo—zachodzie, do Zatoki Perokiej.

W polnocnej Persji, pomimo istnienia tam pokladow, nafta nie jest wydobywana. Produkty naftowe przywozone byly do polnocnej Persji z Rosji, gdyz koszta przewozu z Baku byly tansze od kosztow przewozu z poludniowej Persji. W czasie obecnej wojny, wobec potrzeb naftowych Z. S. R. R., Anglo—Persian Oil Co zaopatuje w nafte rowniez centralna i polnocna Persje. Zostalo to umozliwione przez kolej transiranska i zbudowanie rafinerii nafty w Kermanszach.

Bogactwa naftowe w polnocnej Persji sa bardzo wielkie. Przed wojna towarzystwo Ruskin Nepht zbadalo rejony polnocnej Persji przez tego samego specjaliste, ktory przedtym odkryl nafte Groznego, Krasnowodska i okregow na polnoc od Morza Kaspijskiego. Specjalista ten stwierdzil, iz bogactwa naftowe w Mazanderanie, a przede wszystkiem w Sulta kolo Suzi, sa prawdopodobnie rowne bogactwom Baku.

Nic tez dziwnego, iz nafta polnocno—perska od poczatku XX wieku byla przedmiotem ostrych konfliktow miedzy roznymi trustami naftowymi i stojacymi za nimi panstwami, przyczym doprowadzala nawet do upadku gabinetow iranskich.

W okresie do r. 1917 wylaczne prawo do nafty polnocno—perskiej rosci sobie Rosja. Prawa jej podkreslone zostaly juz w r. 1909 w ukladzie koncesyjnym z kompania angielska, w mysl ktorego koncesja angielska

nie rozposciera sie na obszar 5 prowincji polnocnych (Azerbejdzan, Gilan, Mazanderan, Astrabad i Chorasan).

Uklad angielsko rosyjski z r 1907 o ograniczeniu sfer wplywow, potwierdzil prawa rosyjskie w polnocnej Persji.

W rzeczywistosci Rosjanie organizuja towarzystwo dla eksploatacji nafty w polnocnej Persji, pod nazwa "Kupento". Rewolucja w Rosji przeszkodzila jednak zrealizowaniu planow nowych koncesjonariuszow. Wowczas Anglicy podejmuja probe opanowania nafty i w polnocnej Persji. Powstaje "North Persian Oils Limited", w ktorym 75% udzialow nalezy do Anglo—Persian Oil Company.

Upadek owczesnego rzadu perskiego Wosug—ed—Dowle, jak rowniez protest Rosji Sowieckiej przyczynil sie do upadku prob angielskich.

Rosja Sowiecka niejednokrotnie protestowala przeciwko udzieleniu koncesji naftowych w polnocnej Persji jakimkowiek koncesjonariuszom zagranicznym, a to w oparciu o traktat sowiecko-iranski z r. 1921, ktory anulujac koncesje panstwa i poddanych rosyjskich w Persji, jednoczesnie zakazywal oddawac je cudzoziemcom.

Bez wzgledu na protesty rosyjskie w rzadzie iranskim przewazyla koncepcja powierzenia koncesji naftowych w polnocnej Persji cudzoziemcom, ale nie anglikom a amerykanom. Po dlugiej rywalizacji pomiedzy amerykanskimi trustami "Standard Oil Co" i towarzystwem "Sinclaira" i po zrzeczeniu sie przez to ostatnie uzyskanej juz koncesji, rzad iranski w 1937 r. udzielil koncesji amerykanskiemu "Seabord Oil Co of Delavare".

Koncesja ta ma za przedmiot eksploatacje nafty na polnocy i polnocno-zachodzie Iranu i przeprowadzenie rurociagow, przyczym wzorowana jest na nowym ukladzie koncesyjnym z APOC.

Minimalny wplyw rzadu iranskiego z 300.000 f. szt. w ciagu pierwszych 5 lat wzrosnac ma do 600.000 f. po 15 latach, i na tym poziomie pozostac az do konca koncesji.

Jednoczesnie "Seabord Oil Co of Delavare" uzyskala koncesje na eksploatacje nafty w Afganistanie.

Zywot koncesji amerykanskiej byl jednak krotkotrwaly. Juz w czerwcu 1938 r. kompania wymowila koncesje, motywujac to trudna sytuacja gospodarcza w swiecie, odkryciem nowych zrodel naftowych, lepiej polozonych niz perskie i trudnosciami zwiazanymi z olbrzymiemi rozmiarami, ktoreby musial miec rurociag z polnocnej Persji do Zatoki Perskiej. Pomimo to kompania zapewniala, iz wierzy w istnienie bogatych zrodel naftowych w polnocnej Persji. Zrodla naftowe w polnocnej Persji pozostaja do dzisiaj niewyzyskane.

Historia nafty w polnocnej Persji swiadczy, ze Iran sam nie jest w stanie eksploatowac swych bogactw naturalnych. Bez udzialu kapitalu zagranicznego eksploatacja na wieksza skale jest niemozliwa.

VIII. Rzemioslo.

Wobec slabego rozwoju przemyslu, rzemioslo posiada w dzisiejszym Iranie jeszcze bardzo wielkie znaczenie. W ubieglych wiekach rzemioslo perskie cieszylo sie zasluzona slawa, wytwarzajac znane nawet w Enropie kunsztowne tkaniny jedwabne, dywany, wyroby ze srebra i t.p.

Konkurencja tanich towarow zagranicznych zadala silny cios iranskiemu rzemioslu. Rzemioslo to wykazalo jednak swoja zywotnosc i aczkolwiek oslabione, potrafilo utrzymac sie na powierzchni zycia.

W kazdym miescie i w kazdym okregu znajduja sie roznorodne przemysly rzemieslnicze. Z nich dwa: produkcja dywanow i tkanin jedwabnych posiada znaczenie, nie tylko lokalne ale nawet eksportowe.

Produkcja dywanow (przewaznie w sposob reczny, rzemieslniczy) od kilku wiekow stanowi najwazniejszy i najcenniejszy przemysl kraju.

Glownym centrem produkcji dywanow w Iranie sa perski Azerbejdzan (glownie miasto Tabriz) Sultanabad, Hamadan, Kurdistan, Kerman, Sistan i Chorasan. Oko-

lo 85% dywanow, wywozonych z Persji, wytwarza sie w tych okregach.

Ilosc rzemieslnikow, zajetych produkcja dywanow ocenia sie w perskim Azerbejdzanie na 45 tysiecy, w Sultanabadzie rowniez na 45 tysiecy, a w okregu Hamadan na 30 tys.

Dywany perskie sporzadzane sa glownie z welny, a w malym stopniu z jedwabiu.

Jak wielka role odgrywa rzemieslnicza produkcja dywanow dla gospodarstwa narodowego Iranu, swiadczy nastepujaca tabela;

Wywoz dywanow, wytwarzanych recznie, w ostatnim dziesiecioleciu i ich udzial w ogolnym eksporcie Iranu, w milionach rialsow (tabl, Nr. 6)

Rok.	Ogolny eksport	Eksport dywanow.	%.
1930/31	460	126	27,4
1931 32	808	229	28,3
1932/33	522	183	35,0
1933/34	466	142	30,5
1934/35	513	117	22,8
1935/36	646	121	18,7
1936/37	667	150	22,2
1937/38	671	105	15,5
1938/39	650	100	15,4
1939/40	804	107	13,3

Jak wynika z powyzszej tablicy w ostatnim dziesiecioleciu wywoz dywanow z Iranu zmniejszyl sie zarowno absolutnie, jak i wzglednie, w stosunku do ogolnego wywozu, W r. 1939/40 wywoz ten stanowil jednakze jeszcze 13,3% ogolnego eksportu Iranu.

Glownymi odbiorcami dywanow perskich byly Niemcy, Stany Zjednoczone i Wielka Brytania.

Zmniejszenie sie eksportu dywanow perskich spowodowane bylo silna konkurencja chinskiej, greckiej i wloskiej produkcji dywanow. Duze znaczenie mialo rowniez wprowadzenie w Stanach Zjednoczonych, ktore byly glownym odbiorca dywanow perskich, cel przywozowych na dywany.

Konkurencja zagranicy i wielkich fabryk dywanow, zalozonych w Iranie przez firmy zagraniczne, doprowadzila pozatym do obniżenia sie jakosci dywanow perskich.

Dywany perskie byly poprzednio farbowane niezwykle trwalymi farbami, pochodzenia roslinnego. Konkurencja doprowadzila do uzywania przez czesc rzemieslnikow perskich nietrwalych farb anilinowych.

Rzad perski stara sie podniesc jakosc dywanow przez zakaz przywozu farb anilinonych, przez oblozenie clem wywozu dywanow z farbami anilinowymi, poddanie rzemieslnikom starych artystycznych wzorow i t. p.

W ubieglych wiekach slynna byla rowniez rzemieslnicza produkcja tkanin jedwabnych w Iranie. Perskie tkaniny jedwabne byly przedmiotem eksportu do roznych krajow. Konkurencja wielkiego przemyslu europejskiego zadala silny cios tej galezi rzemiosla irańskiego. Na rynku iranskim pojawily sie europejskie tkaniny jedwabne, z rysunkiem dostosowanym do gustow orientalnych.

Iran wywozi jednak i obecnie tkaniny jedwabne, aczkolwiek wywoz ich ulegl w latach po pierwszej wojnie swiatowej znaczemu zmniejszeniu.

IX. Handel

1. Handel wewnetrzny

Kupiectwo odgrywa w zyciu gospodarczym i politycznym Iranu doniosla role. Handlem zajmuje sie mniejwiecej taka sama albo nawet wieksza ilosc ludzi niz przemyslem i rzemioslem*. W Teheranie, ktory stanowi glowne centrum handlowe do 3/4 ludnosci zajmuje sie handlem.

W miastach perskich jeszcze dzis zycie handlowe koncentruje sie glownie na „bazarze". Obok formy „ba-

* por, statystyke zawodowo czynnych w Iranie. Handlem i komunikacja zajmuje sie 7.1%, podczas gdy przemyslem i rzemioslem 6, 6%. Ilosc ludzi zajmucych sie komunikacja jest nieznaczna,

zarowej" handlu rozwijaja sie jednak przedsiebiorstwa na wzor europejski.

Stary handel perski cechowalo, wzglednie cechuje jeszcze scisle zastosowanie prawa muzulmanskiego, wplywajace hamujaco na rozwoj handlu. Tak np. prawo „szariatu" nie przyznaje spolkom handlowym osobowosci prawnej, kupcy nie moga dzialac przez organy spolki, lecz tylko wszyscy razem jako osoby prywatne. Nie znane byly rowniez instytucje weksli i czekow, a kredyt mial miejsce tylko na podstawie zaufania osobistego.

Rzad Szacha Reza i na tym polu przeprowadzil wazne reformy. Wprowadzenie w r. 1925 nowoczesnego kodeksu handlowego, jak rowniez tworzenie spolek mieszanych z udzialem kupcow i panstwa, ma na celu ulatwienie rozwoju handlu w Iranie i osiagniecie przez ten handel wyzszych form rozwojowych.

Udzial kupiectwa w zyciu politycznym Persji jest bardzo znaczny. Od dawien dawna w reku kupcow byl powazny orez polityczny, zapomoca, ktorego mogli obalac nawet wszechwladnych gubernatorow. Bylo nim zamkniecie bazarow, wraz z rownoczesnym schronieniem sie ludnosci w Meczetach.

Za rzadow Szacha Rezy ta forma walki politycznej byla silnie zwalczana i ostatnie zamkniecie bazaru mialo miejsce w r. 1927. Ostatnio listopadzie r.1942 znow odbylo sie zamkniecie bazaru w prowincji Erak.

Kupcy perscy, zorganizowani sa w izbach handlowych, i stanowia naogol element postepowy spoleczenstwa.

2. Handel zagraniczny.

Iran jest krajem tranzytowym miedzy zachodem a wschodem, lezy na wielkiej drodze, prowadzacej z Europy do Indii i na Daleki Wschod.

W sredniowieczu istnialy w miescie Tabriz faktorie kupcow genuenskich i weneckich, a posrednictwo miedzy Wschodem a Zachodem zdawien dawna bylo zrodlem

bogactwa dla Persji. Jednakze odkrycie drogi morskiej z Europy do Indii wokol Afryki podkopalo znaczenie Persji, jako kraju tranzytowego, gdyz transport morski okazal sie daleko bardziej korzystny i bezpieczny niz transport ladowy.

Dopiero w XIX wieku zjawiaja sie nowe czynniki, ktore umozliwiaja rozwoj handlu z Persja. Sa nimi :

1) Rozwoj kolei zelaznych w Rosji i osiagniecie przez nie bliskiego Persji—Baku.

2) Otwarcie w r. 1869 Kanalu Sueskiego, ktory umozliwil statkom europejskim droge przez Morze Srodziemne do Zatoki Perskiej.

Jak wynikacze statystyk perskich od r. 1889 (rok, w ktorym pojawia sie pierwsza statystyka perska handlu zagranicznego) do r. 1940, handel zagraniczny Persji wzrosl w cyfrach absolutnych blisko siedmiokrotnie, a jezeli wlaczymy i eksport nafty, dokonywany przez Anglo-Persian Oil Co, przeszlo 14—krotnie.

Ilustruje to nastepujaca tablica:

Wzrost handlu zagranicznego Iranu w mil. kranow (tabl. Nr. 7)

Data	Handel zagraniczny (import i eksport)
1389/90	211
1901/02	449
1913/14	1103
1930/31	2274
1939/40	3096

Jezeli uwzglednimy jednak spadek kursu rialsa, wobec funta szterlinga, to okaze sie, ze wzrost handlu zagranicznego Iranu byl znacznie mniejszy, a mianowicie od czasowl—ej wojny swiatowej do r. 1940 obroty handlowe Iranu wzrosly tylko o 35, 3%*).

*) W r. 1914 kurs funta szterlinga w Londynie byl 61,74 kra1a, obecnie wynosi 128 rialsow.

Wazny punkt zwrotny w historii perskiego handlu zagranicznego stanowi utworzenie w r. 1931 monopolu handlu zagranicznego. Dlatego tez koniecznym jest krotkie przedstawienie przyczyn, ktore spowodowaly utworzenie monopolu jako tez i scharakteryzowanie samej instytucji.

Pomimo swego wzrostu ilosciowego rozwoj handlu zagranicznego Iranu, w okresie przed utworzeniem monopolu, mial charakter jednostronny, gdyz import znacznie szybciej rozwijal sie, niz eksport.

Zjawisko to spowodowane bylo nietylko przez zacofanie ekonomiczne Persji, ale rowniez przez przewage polityczna panstw europejskich, wyrazona w postanowieniach traktatow Iranu z zagranica (postanowienia traktatow o stawce 5% ad valorem, a nastepnie o klauzuli najwiekszego uprzywilejowania).

Pasywnosc bilansu handlowego istniala w Persji juz w ciagu wieku XVIII. W XIX w. przybiera ona bardzo znaczne rozmiary, co ilustruje nastepujaca tablica :

Przywoz i wywoz Iranu w latach 1901—1914 w mil. kranow (tabl. Nr. 8)

Rok	Przywoz	Wywoz	Bilans handlowy Czynnosc	Bilans handlowy Biernosc
1901/02	?98	150	—	148
1905/06	386	293	—	93
1910/11	494	375	—	109
1913/14	647	454	—	191

Ogolem w latach 1901—1914 biernosc perskiego bilansu handlowego wynosila 1411 milionow kranow.

Rowniez po wojnie swiatowej biernosc bilansu handlowego w Persji jest zjawiskiem stalym. Ilustruje to nastepujaca tablica:

Przywoz i wywoz Iranu w latach 1918—1931 w mil. kranow. (tabl.Nr.9)

Rok	Przywoz	Wywoz	Wywoz nafty	Wywoz netto	Biernosc lub czynnosc wyl. nafte.
1918/19	476	270	155	115	—361
1922/23	619	733	428	305	—314
1926 27	787	1104	654	450	—337
1930/31	810	1464	1004	460	—350

Nafte wylacza sie naogol z ogolnego wywozu Iranu, gdyz stanowi ona koncesje angielska, a przewazna czesc zyskow odplywa zagranice.

Moznaby jedynie 30% wartosci wywozu nafty perskiej wlaczyc do bilansu handlowego Iranu, gdyz tyle wynosi udzial Iranu w dochodach z eksploatatacji nafty, ale i wowczas okaze sie, ze bilans handlowy Iranu w latach, poprzedzajacych utworzenie monopolu handlu zagranicznego, mial saldo ujemne.

Ogolem w latach 1918—1932 biernosc perskiego bilansu handlowego wyniosla 4509 mil. kranow.

Nalezy nadmienic, ze niedobor bilansu handlowego moze byc wyrownany przez inne ekwiwalenty, jak dochod z zyskow osiagnietych zagranica, procentow, dywidend itp.

Przykladem sluzy Anglia, ktora, posiadajac bierny bilans handlowy, osiaga z wyzej podanych zrodel setki milionow funtow szterlingow.*)

W innym polozeniu znajduje sie Iran, ktory jest krajem o niewielkich kapitalach, nie posiadajacym zadnych lokat zagranica.

Iran zaciaga pozyczki zagraniczne, za ktore musi placic procenty. Pozatym znaczne sumy wydaja za granica liczni pielgrzymi perscy.

*) Przed pierwsza wojna swiatowa Anglia miala ze swych inwestycji zagranicznych okolo 200 milionow funtow rocznie.

W tych warunkach deficyt handlu zagranicznego moze byc w Iranie pokrywany tylko z majatku narodowego i musi prowadzic do zubozenia kraju.

Koniecznosc przeciwdzialania biernosci bilansu handlowego byla glowna przyczyna wprowadzenia w Iranie monopolu handlu zagranicznego. Planowe ksztaltowanie wywozu i przywozu, wprowadzenie potegi ekonomicznej i srodkow przymusowych panstwa w sfere handlu zagranicznego, zmierza do przeciwdzialania przewadze panstw zagranicznych i do osiagniecia czynnego bilansu handlowego.

Monopol handlu zagranicznego jest zaprzeczeniem zasady wolnego handlu, ale w warunkach wolnego handlu, wobec zacofania ekonomicznego Iranu, zrownowazenie iranskiego bilansu handlowego byloby nieosiagalne.

Obok tej przyczyny zasadniczej, na wprowadzenie monopolu handlu zagranicznego w Persji zlozyly sie i inne przyczyny. Byly nimi:

1) Koniecznosc odpowiedniego ulozenia stosunkow handlowych z Rosja Sowiecka, ktora bedac jednym z glownych kontrahentow Iranu, posiada potezny instrument w postaci monopolu handlu zagranicznego. Pojedynczy kupcy perscy z trudnoscia mogli przeciwstawic sie, a przewaznie ulegali w walce z sowieckim „Narkomwnietsztorgiem". Koniecznym bylo zapewnienie im pomocy panstwa perskiego przez stworzenie organu zdolnego do zrownowazenia przewagi "Narkomwnietsztorgu».

2) Rzad perski, pod kierownictwem Szacha Rezy, postawil sobie za cel modernizacje kraju. Wymagalo to znacznych srodkow finansowych, w szczegolnosci wydatki na zakup materialow kolejowych zagranica pochlanialy znaczne ilosci dewiz.

3) Rzad zamierzal przeprowadzic reforme monetarna, co wymagalo utworzenia rezerwy dewizowej.

4) Wplyw kryzysu swiatowego spowodowal spadek

wywozu iranskiego i okazala sie koniecznosc srodkow zaradczych.

Wprowadzenie monopolu handlu zagranicznego stanowiło jednoczesnie objaw polityki protekcjonistycznej, dazacej do ochrony przemyslu perskiego

Monopol handlu zagranicznego w Iranie wprowadzony zostal, jak to juz wyzej nadmieniono, ustawa z r. 1931. Ustawa ta byla niejednokrotnie uzupelniana i rewidowana. Wreszcie w lutym 1933 r. pojawila sie ustawa, stanowiaca niejako kodyfikacje postanowien, dotyczacych monopolu handlu zagranicznego.

Monopol perski probowano porownywac z monopolem handlu zagranicznego w Rosji. Istota ekonomiczna obu tych instytucji jest jednak calkowicie rozna.

W ZSSR wszystkie dziedziny zycia gospodarczego, a wiec zarowno przemysl, jak i handel znajduja sie w rekach panstwa. Monopol handlu zagranicznego w Rosji jest wiec naturalna konsekwencja systemu gospodarczego, a powierzenie handlu zagranicznego „Narkomwniesztorgowi" stanowi tylko forme oraganizacyjna systemu gospodarki sowieckiej.

Inaczej jest w Iranie, gdzie wlasnosc prywatna srodukow produkcji i przedsiebiorstw handlowych istnieje, a zostala tylko poddana pewnym ograniczeniom w interesie panstwa.

Sama nazwa monopolu handlu zagranicznego nie jest z punktu widzenia ekonomicznego trafna, gdy w istocie w Iranie stworzony zostal jedynie daleko idacy system kontyngentowania i reglamentowania handlu zagranicznego przez panstwo.

Nazwa monopolu zostala nadana tym ograniczeniom zapewne dlatego, by podkreslic wylacznosc praw panstwa w dziedzinie handlu zagranicznego i umozliwic ewolucje, w kierunku dalszego jeszcze zwiekszenia ingerencji panstwowej.

Wywoz zasadniczo wolny jest dla wszystkich. Jednakze,

aby umozliwic kontrole rzadu, wywoz pewnych artykulow jest zmonopolizowany w rekach panstwa, lub towarzystw o charakterze mieszanym, kontrolowanych i finansowanych bezposrednio przez rzad, lub posrednio przez Bank Mellié Iran lub Bank Rolniczo – przemyslowy.

Do artykulow tych nalezy 1) opium i jego pochodne (Monopol Ministerstwa Finansow) 2) bawelna, 3) tyton i wyroby pochodne, 4) ruda zelazna (Monopol Ministerstwa Finansow,) 5) guma tragant, 6) assa foetida, (Monopol wywozu nalezy do Spolki Akcyjnej „Anghouzeh Iran",) 7) daktyle z Kuzistanu (Monopol wywozu nalezy do Sp. Akc. „Khochguebar de Khozestan".) Wywoz skor baronow i koz oraz wywoz suszonych owocow dozwolony jest tylko towarzystwom, rozporzadzajacym odpowiednimi kapitalami i warunkami technicznymi.

Eksport wielu towarow jest zalezny od specjalnego upowaznienia rzadu. Wywoz starozytnosci wszelkiego rodzaju, zalezny jest od zezwolenia Ministerstwa Oswiecenia Publicznego.

Eksporterzy obowiazani sa stosowac sie do obowiazujacych przepisow dewizowych i przestrzegac jakosci towarow, w sensie pewnej ich standaryzacji i opakowania wedlug wzorow. W tym celu rzad sporzadza specjalne wzory towarow i opakowan a urzedy celne dbaja, by towary, nie odpowiadajace tym wzorom, nie byly wywozone. Postanowienia te maja na celu zapobiec utracie rynkow zagranicznych przez towary perskie.

Po stwierdzeniu przez urzedy celne jakosci i wartosci towarow, jakotez faktu rzeczywistego ich wywiezienia, otrzymuja eksporterzy certyfikaty wywozowe. Certyfikaty te, ktorych cena wynosi 30% ich wartosci nominalnej, stanowia prawdziwa premie wywozowa i sa jeszcze jednym objawem protekcjonistycznej polityki rzadu.*

*) Obok premii wywozowej, jaka stanowia certyfikaty istnieja jeszcze bezposrednie premie wywozowe za wywoz niektorych towarow, ktorych liczba siega 218.

Przywoz towarow zagranicznych jest dozwolony tylko pod scislym warunkiem, ze wzamian zostana wywiezione z Iranu towary perskie i to w takiej samej wartosci jak towary przywiezione. Jest to glowna zasada ustawy.

Przywoz mozliwy jest tylko na podstawie nieprzenosnych licencji przywozowych, wydawanych przez organy panstwowe.

Nastepnym warunkiem wydania licencji przywozowej jest przedlozenie przez importera certyfikatu wywozowego. Poza tym importer musi spelnic szereg innych warunkow, jak zlozenie wzorow towarow, dowodu zarejestrowania w rejestrze handlowym, dowodu zaplacenia podatkow, musi zlozyc zobowiazanie, ze bedzie sprzedawal towary po cenach umiarkowanych i t. p. W ten sposob importerzy, droga zakupna certyfikatow, wywozowych placa premie wywozowa, przerzucana nastepnie na konsumentow towarow zagranicznych.

Licencji przywozowych udziela specjalna „komisja handlu zagranicznego", zlozona z przedstawiciela Ministerstwa Handlu i dyrektora odnosnego urzedu celnego, wzglednie jego zastepcy.

Przywoz towarow zagranicznych moze byc dokonywany tylko w ramach kontyngentow, ustanawianych corocznie przez rzad.

Licencje wywozowe byly wydawane pierwotnie w wysokosci 95% wydanych certyfikatow wywozowych, nastepnie w wysokosci 80%. Pozostale 20% stanowia rezerwe, umozliwiajaca rzadowi sporzadzenie dodatkowych list przywozowych.

Przywoz niektorych waznych towarow jest zmonopolizowany w reku panstwa. Do tych towarow naleza: cukier, zapalki, tkaniny bawelniane, karty do gry, samochody, ich czesci i opony, srodki transportu kolejowego, maszyny dla fabryk tytoniowych, bibulki do papierosow, napoje alkoholowe i t. p.

W ten sposob Iran wkroczyl na droge planowego ksztaltowania swego wywozu i przywozu, zapomoca kon-

tyngentowania i odpowiednich umow z panstwami zagranicznymi.

H a n d e l z a g r a n i c z n y I r a n u p o w p r o w a d z e n i u m o n o p o l u h a n d l u z a g r a n i c z n e g o.

Monopol handlu zagranicznego nie mial oczywiscie tych magicznych wlasciwosci, jakie mu niektorzy przypisywali. Potrafil on tylko zmodyfikowac, ale nie potrafil w zasadniczy sposob zmienic tendencji rozwojowych handlu zagranicznego.

Ksztaltowanie sie bilansu handlowego Iranu, w ostatnim dziesiecioleciu, ilustrujc nastepujaca tablica (Nr. 9.) (W milionach rialsow)

Rok	Import	Eksport netto (wylacz. nafte)	Czynnosc wzgl. biernosc
1930/31	610	460	—150
1931/32	732	808	+ 76
1932/33	611	522	— 89
1933/34	605	466	—139
1934/35	648	513	—135
1935/36	803	646	—157
1936/37	866	677	—189
1937/38	970	671	—299
1938/39	695	650	— 45
1939/40	612	804	+192

A wiec na 10 lat, w ciagu 8 lat, bilans handlowy Iranu mial saldo ujemne. Tylko w dwoch latach bilans handlowy byl dodatni, ale znaczne saldo dodatnie w r. 1939/40 jest prawdopodobnie skutkiem koniunktury wojennej.

Ogolem w ciagu 10 lat saldo ujemne iranskiego bilansu handlowego wynosilo 935 mil. rialsow.

W ostatnim dziesiecioleciu obroty handlowe Iranu wzrosly z 1070 mil. rialsow do 1416 mil., a wiec wzrost wynosil 32, 3%. Rozwoj gospodarki odbywal sie nie przez autarkie, a odwrotnie przez rozszerzenie obrotow z panstwami zagranicznymi.

Charakterystycznym jest rowniez, ze eksport wzras-

tal szybcej, niz import, co szlo po linii zamierzen tworcow ustawy o monopolu handlu zagranicznego.

Eksport nafty.

Wydobycie nafty i jej eksport, dokonywany jest przez kompanie angielska, zupelnie niezaleznie od polityki gospodarczej rzadu perskiego. Eksport ten posiada jednak znaczenie dla gospodarki iranskiej juz chociazby dlatego, iz odbywa sie z terytorium iranskiego, i dlatego, ze okolo 30% zyskow APOC przypada w udziale rzadowi perskiemu.

Wywoz perskich produktow naftowych w ostatnim dziesiecioleciu ilustruje nastepujaca tablica. (Nr.10):

Rok	Eksport w tys. tonn	Wartosc mil. rialsow.
1930/31	5.461	1 005
1931/32	6.460	1.239
1932/33	5 838	1 143
1933/34	7.350	1.336
1934/35	7.191	1.·66
1935/36	6.860	1.296
1936/37	8.031	1.558
1037/38	9.467	1.877
1938/39	9.569	1.752
1939/40	8.266	1.680

Wywoz nafty perskiej wzrosl wiec w ostatni dziesiecioleciu o 67,2 %.

O olbrzymim znaczeniu nafty perskiej swiadczy fakt, ze podczas gdy w ostatnim dziesiecioleciu eksport wszystkich innych towarow perskich wnosil 6.217 mil. rialsow, eksport nafty wynosil 14.252 mil. rls. Wartosc eksportu naftowego przewyzszala wiec wartosc pozostalego eksportu przeszlo dwukrotnie.

Gdybysmy do eksportu Iranu dolaczyli 30% wartosci eksportu naftowego, okaze sie, ze bilans handlowy Iranu bedzie aktywny.

Dochody rzadu iranskiego z nafty perskiej stano-

wia wiec niezwykle dodatni czynnik, pozwalajacy zrownowazyc straty gospodarstwa narodowego Iranu, wynikajace z przewagi importu nad eksportem.

Wywoz produktow naftowych z Persji kierowal sie, przed biezaca wojna, glownie do Wloch, Wielkiej Brytanii, Francji, Egiptu i Zwiazku Poludniowo—Afrykanskiego.

Eksport ryb Morza Kaspijskiego.

Mniejsze znaczenie posiada eksport przetworow rybnych z Morza Kaspijskiego, ktory rowniez nie wchodzi do ogolnej statystyki obrotow handlowych Iranu. Eksport ten znajduje sie bowiem w rekach Towarzystwa polowow na Morzu Kaspijskim, bedacego towarzystwem mieszanym sowiecko—perskim, ale ktorego organizacja i kierownictwo znajduja sie pod wplywem Z.S.S.R.

Eksport przetworow rybnych dokonany przez to towarzystwo wzrosl z 8.395 tys rls. w r. 1930/31 do 18.215 tys. rls. w r. 1939/40, a wiec przeszlo dwukrotnie.

Analiza skladu importu i eksportu.

Zacofanie ekonomiczne Iranu, rolniczy charakter kraju i slaby rozwoj przemyslu ujawnia sie w rodzaju towàrow importowanych i eksportowanych z Iranu.

Handel zagraniczny Iranu w r. 1939/40 przedstawial sie wedlug kryteriow podzialu, przyjetych przez Miedzynarodowy Kongres statystyki handlowej w Brukseli. (9 wrzesnia 1910 r.,) w sposob nastepujacy: (tabl. Nr. 11)

Towary	Przywoz tys. rialsow	Wywoz tys. rialsow
1. Zywe zwierzeta	5	1.070
2. Napoje i Produkty zywnosci	183.752	?83.210
3. Surowce i produkty bez specjalnych przerobek	8.034	441 301
4. Produkty fabryczne	419.413	178.028
5. Cenne metale i monety zlote i srebrne	960	279
Razem	612.164	803.888

Stosunek przywozu produktow fabrycznych i surowcow do Iranu wyjasnia najlepiej strukture ekonomiczna kraju.

W przywozie Iranu produkty fabryczne stanowily 68,3 procent ogolnego przywozu, podczas gdy przywoz surowcow wynosil tylko 1,3 procent.

W wywozie Iranu wywoz produktow rolniczych, sadowniczych i hodowlanych wynosil 74,1 % ogolnego wywozu, a wywoz produktow przemyslowych wynosil 22,2%. W sklad tej ostatniej liczby wchodza jednak przewaznie nie produkty przemyslowe, ale dywany i tkaniny jedwabne, produkowane przez rzemioslo iranskie.

Krotko mowiac, Iran eksportuje surowce, a importuje produkty fabryczne, co w mysl klasycznej zasady Lista powodowac musi zaleznosc Iranu od przemyslowych panstw zagranicznych.

Handel zagraniczny Iranu według panstw.

W r. 1938/39, roku poprzedzajacym wybuch wojny, 80% handlu zagranicznego Iranu kierowalo sie do 5 panstw, a mianowicie Z.S.S.R. Niemiec, Wielkiej Brytanii z Indiami Stanow Zjednoczonych Ameryki i Japonii. Wszystkie inne panstwa skupialy tylko 20 procent handlu.

Nizej podajemy tablice, ilustrujaca rozwoj obrotow handlowych Iranu z tymi pieciomа, najpotezniejszymi jego kontrahentami handlowymi, za okres ostatnich lat 10 (1930-1940:)

Rozwoj stosunkow handlowych Iranu i udzial % w ogolnym handlu Z.S.S.R., Niemiec, Angli, Indii Bryt. St. Zjedn. i Japonii (mil. rls.) 1930—1940—(tabl. Nr. 12)

	Z. S. S. R.				N i e m c y			
Rok	przywoz	wywoz	ogolem	%	przyw.	wyw.	og.	%
1930/31	230	159	389	37	36	30	66	6
1931/32	289	281	570	37	49	74	123	8
1932/33	201	117	318	28	50	43	93	8
1933/34	145	90	235	22	64	66	130	13
1934/35	193	203	396	34	59	44	103	19
1935/36	241	186	427	29	119	83	202	14
1936/37	277	270	547	36	190	138	328	21
1937/38	315	235	550	34	247	199	446	27
1938/39	113	37	150	11,5	268	290	558	41,5
1939/40	7	—	7	0,5	160	393	553	39

C.d.

	Wielka Brytania i Irlandia				Indie Brytyjskie			
Rok	przywoz	wywoz	ogol.	%	przyw.	wyw.	og.	%
1930/31	86	45	131	12	187	39	146	13
1931/32	100	83	183	12	130	98	228	15
1932/33	73	71	144	12	69	56	125	11
1933/34	63	56	119	11	60	56	116	11
1934/35	95	50	145	12	56	51	107	9
1935/36	85	133	218	13	56	55	111	8
1936/37	66	60	126	8	89	26	115	8
1937/38	79	42	121	7	75	31	106	6
1938/39	52	74	126	9,5	70	45	115	8.5
1939/40	47	75	122	8,5	65	57	122	8,5

Ciag dalszy tabl Nr. 12: Rozwoj stosunkow handlowych Iranu i udzial % w obrotach iranskich Z.S.S R., Niemiec, Anglji, Indii Bryt., St. Zjedn. i Japonii (mil. rls.) 1930—1940.

	St.Zjedn. Ameryki				Japonia				Ogolem			
Rok	przywoz	wywoz	ogolem	%	przywoz	wywoz	ogolem	%	przywoz	wywoz	og.	%
1930/31	25	66	91	9	9	32	41	4	610	460	1070	100
1931/32	45	101	146	9,5	26	6	32	2	732	808	1570	„
1932/33	57	83	137	12	52	5	57	5	611	522	1133	„
1933/34	58	77	135	12	82	12	94	9	605	466	1071	„
1934/35	66	59	125	11	55	9	64	6	648	513	1161	„
1935/36	83	59	142	11	78	8	86	6	803	646	1449	„
1936/37	81	77	158	10	33	13	46	3	866	677	1543	„
1937/38	83	55	138	8	32	26	58	4	970	671	1641	„
1938/39	35	53	88	6,5	33	1	34	2,5	695	650	1345	„
1939/40	40	93	133	9,5	96	53	149	10,5	612	804	1416	„

Rozpatrzymy teraz po kolei rozwoj obrotow handlowych Iranu z tymi panstwami.

Z.S.S.R. Polnocny sasiad Iranu odgrywal przed pierwsza wojna swiatowa przemozna role w perskim handlu zagranicznym. W r. 1913 Rosja carska dostarczala wiecej niz polowe przywozu perskiego, a przywozila 2/3 ogolnego wywozu Persji. Jak widzimy, w ostatnim dziesiecioleciu, udzial Rosji w handlu zagranicznym Iranu znacznie zmniejszyl sie, gdyz srednia za 10 lat wynosila 26,9%. Przez te srednia wyrazamy udzial Rosji w imporcie i eksporcie Iranu, razem wzietych, w ciagu lat 10.

Rosja pozostaje jednak jednym z najwazniejszych kontrahentow Iranu.

W latach 1935-38, ktore cechowal bardzo czywiony handel Iranu z Rosja (Rosja zajmowala wowczas pierwsze miejsce) stosunki handlowe Rosji z Iranem oparte byly na konwencji handlowej z r. 1935, wygaslej w r. 1938.

Podstawa tej konwencji byla zasada rownowagi, takjezeli chodzi o ogol obrotow, jak i pewne kategorje towarow, okreslone przez obie strony. Certyfikaty wywozu i przywozu zostaly zniesione. Kontyngent towarow sowieckich byl ustalany kazdego roku, stosownie do potrzeb Iranu. Jednakze udzial procentowy ZSSR nie mogl byc zmieniony.

Pomimo, ze konwencja ta zmierzala do utrzymania rownowagi pomiedzy importem towarow sowieckich, a eksportem towarow perskich (t. zw. zasada bilansu czystego) ZSSR potrafil osiagnac czynne dla siebie saldo bilansu handlowego (w ciagu lat 1935—1938 wynioslo ono 142 mil. rls.)

To bylo jedna z glownych przyczyn nie przedluzenia konwencji, przez rzad iranski. Stan bezkonwencyjny, a glownie konkurencja Niemiec doprowadzily do bardzo znacznego zmniejszenia sie obrotow handlowych ZSSR i Iranu w ostatnich dwoch latach. ZSSR pozostaje jednak w dalszym ciagu potencjalnie bardzo silnym kontrahentem handlowym Iranu.

W skladzie importu iranskiego z Rosji zaszly bardzo ciekawe zmiany, wywolane z jednej strony industrializacja ZSSR, a z drugiej dazeniem Iranu do modernizacji.

ZSSR wywozi do Iranu: cukier, zapalki, oleje mineralne, tkaniny bawelniane, maszyny i narzedzia rolnicze, instalacje przemyslowe dla fabryk oczyszczania bawelny i ryzu, instalacje dla elewatorow i.t.p.

Iran wywozi do ZSSR glownie bawelne, jute, miedz, skory niegarbowane, ryz i owoce suszone.

Imperium Brytyjskie.

Poludniowy sasiad Iranu mial znacznie wieksze trudnosci do przezwyciezenia w swoim handlu z Iranem, anizeli Rosja. Przeciwdzialala szerokiemu rozwojowi handlu odleglosc miedzy Wyspami Brytyjskimi a Iranem, slaby rozwoj portow iranskich i trudnosci komunikacji miedzy poludniowa, a centralna Persja.

Indie angielskie granicza wprawdzie z Iranem ale i tutaj wchodza w gre wspomniane wyzej trudnosci komunikacyjne. Sama zreszta struktura gospodarcza Indii nie jest tego rodzaju, aby mogly one zaopatrywac Iran we wszystkie produkty fabryczne. Pomimo tych trudnosci Anglia i Indie Brytyjskie zajely jedno z przodujacych miejsc w handlu zagranicznym Iranu.

Przyczynily sie do tego rozbudowa portow w Zatoce Perskiej, budowa kolej transiranskiej i drog szosowych, oraz powstanie w Indiach silnego przemyslu wlokienniczego, zdolnego do zaopatrywania Iranu w tkaniny.

W ostatnim dziesiecioleciu udzial Anglii w handlu zagranicznym Iranu wynosil mniejwiecej 10o/o i tylez rowniez wynosil udzial Indii Brytyjskich.

Anglia przywozi do Iranu glownie tkaniny bawelniane i welniane oraz maszyny i narzedzia. Iran wywozi do Anglii dywany, owoce suszone, skory jagniat i gumy roslinne.

Indie Brytyjskie przywoza do Iranu tkaniny bawelniane i herbate,

Iran wywozi do Indii Brytyjskich glownie owoce suszone i gumy roslinne,

Niemcy.

Jeszcze przed pierwsza wojna swiatowa Niemcy rozpoczely „pokojowy" podboj rynku perskiego. Opanowanie rynku perskiego i wyparcie z niego Anglii mialo stworzyc podstawe do silniejszego usadowienia sie Niemcow w Iranie.

W r. 1913—14 Niemcy zajmowaly czwarte miejsce w ogolnych obrotach handlowych Iranu. Po wojnie, a w szczegolnosci po dojsciu do wladzy Hitlera, Niemcy, rojac dalekosiezne plany imperialistyczne na srodkowym Wschodzie, przedsiewziely nowa bardziej udana probe opanowania rynku iranskiego.

W r. 1935 zawarta zostala konwencja o kompensacji miedzy Iranem a Niemcami. Konwencja ta zostala nastepnie 4 stycznia 1939 r. przedluzona.

Zasady tej konwencji sa nastepujace: Cena towarow kazdego kraju jest wplacana w kazdym z nich do kas specjalnych. W Iranie jest nia Bank Mellié a w Niemczech „Deutsche Verrechnungskasse". Eksporterzy iranscy i niemieccy otrzymuja ceny towarow w swojej walucie narodowej.

Koniecznosc uzyskania certyfikatow wywozowych dla otrzymania upowaznien na import towarow niemieckich zostala zniesiona i zamiast nich w kazdym kraju wydawane sa certyfikaty, stwierdzajace pochodzenie towarow.

Upowaznienia przywozowe, wydawane przez iranskie Ministerstwo Handlu nazywaja sie upowaznieniami przywozowymi i kompensacyjnymi i sa wydawane importerom w ramach kontyngentu.

Ten traktat clearingowy postawil wiec towary niemieckie w pozycji uprzywilejowanej.

W rezultacie w r. 1938/39 Niemcy zajely pierwsze miejsce w obrotach handlowych z Iranem, przyczym udzial ich wynosil az 41,5% ogolu iranskich obrotow handlowych.

Rowniez w r. 1939l40 Niemcy zachowaly pierwsze miejsce. Przeciwnicy Niemiec zostali daleko zdystansowani.

Jak bardzo Niemcy opanowaly rynek iranski swiadcza nastepujace cyfry:

1) W r. 1939l40 przywoz niemieckich maszyn i narzedzi do Iranu stanowi 73, 8% ogolu wwiezionych maszyn.

2) w tymze roku przywoz niemieckich tkanin welnianych do Iranu, stanowil 57,5 % ogolu wwiezionych tkanin.

3) Jednoczesnie Niemcy byly odbiorca ponad 46% perskiego eksportu bawelny i prawie

4) 92 procent perskiego eksportu welny.

Bilans handlowy byl w ostatnim dziesiecioleciu wybitnie korzystny dla Niemiec. Tylko w ostatnich dwoch latach bilans ten wykazal saldo dodatnie dla Iranu, co bylo spowodowane olbrzymimi wojennymi zakupami Niemiec w Iranie.

Niemcy eksportuja do Iranu glownie maszyny i narzedzia oraz tkaniny welniane.

Iran eksportuje do Niemiec glownie bawelne, welne, dywany, owoce suszone, gumy roslinne, oraz skory zwierzece.

W r. 1936 przybyl do Teheranu prezydent Banku Rzeszy Dr. Hialmar Schacht. Wizyta ta byla objawem postepujacego opanowania rynku towarowego Iranu przez Niemcy.

Zdecydowana akcja aliantow w koncu 1941 r. polozyla kres niemieckim probom gospodarczego i politycznego podboju Iranu.

Japonia.

Przed pierwsza wojna swiatowa Japonia miala tylko minimalny udzial w obrotach handlowych z Iranem. W r. 1939l40 Japonia stoi juz na trzecim miejscu, przyczym udzial jej wynosi 10,5 procent.

Japonia przywozi do Iranu herbate, a przede wszyst-

kim tkaniny bawelniane, przyczym wypiera z rynku perskiego Anglie i Indie Angielskie. W r. 1939l40 Japonia przywiozla do Iranu tkanin bawelnianych na sume 84 mil. rialsow, co stanowi 81,5 proc. calego iranskiego przywozu tych tkanin.

Iran eksportuje do Japonii bawelne, przyczym w 1939l40 r. eksport bawelny do Japonii wynosil 41,5 proc. calego iranskiego eksportu bawelny.

Japonia przywozi wiec z Iranu bawelne, ktora nastepnie reeksportuje w formie przerobionej.

Stany Zjednoczone

eksportuja do Iranu oleje mineralne i maszyny. Przywoza dywany, skory baranow igumy roslinne. Olbrzymi potencjal przemyslowy Stanow Zjednoczonych doprowadzi niewatpliwie do tego, ze obroty handlowe Iranu z tym krajem beda rosnac. W czasie obecnej wojny Stany Zjednoczone wybijaja sie na pierwsce w handlu zagranicznym Iranu. W r. 1940l41 udzial Stanow Zjednoczonych w ogolnych obrotach handlowych Iranu wynosil 10,5% a w r. 1941l142—22,75%.

Iran—Polska.

Stosunki handlowe Iranu z Polska oparte byly na umowie handlowej z 19 marca 1927 r.

Wymiana handlowa odbywala sie na zasadach kompensacyjnych. Dewizy byly przydzielone obustronnie, w ramach wydanych pozwolen przywozu.

Obrot handlowy Polski z Iranem ksztaltowal sie, w latach 1935-37 w tys. zlotych, w sposob nastepujacy. (tabl. 13)

Lata	Przywoz do Polski z Iranu	Wywoz z Polski do Iranu	Razem	Saldo na rzecz Polski
1935	602	3879	4481	3277
1936	993	2226	3219	1223
1937	674	5519	6193	4845

Obroty handlowe Polski z Iranem ksztaltowaly sie

wiec zwyzkowo, przyczym bilans handlowy byl wybitnie dodatni dla Polski.

Ciekawa jest analiza handlu Polski z Iranem w r. 1939/40. W roku tym przywoz z Polski do Iranu wynosil 16.690 tys. rls. a wywoz z Iranu do Polski wynosil 1.219 tys. rls.

Razem obroty handlowe wynosily 17.909 tys. rls. Polska zajmowala w handlu zagranicznym Iranu 14 miejsce, przed Czechoslowacja (15 miejsce) i ZSSR (17 miejsce, w wyniku stanu bezumownego.)

W drugiej polowie 1939/40 rozwoj handlu Polski z Iranem zostal zahamowany przez wydarzenia wojenne. Gdyby nie wojna obroty handlowe bylyby zapewne okolo dwukrotnie wyzsze.

Bilans handlowy kaztaltowal sie wybitnie korzystnie dla Polski, wywoz z Polski przekraczal bowiem przeszlo trzynastokrotnie przywoz do Polski.

Polska wywozila do Iranu oczywiscie produkty przemyslowe. W r. 1939/40 przedmiotem wywozu byly:

1) wyroby wlokiennicze, tkaniny bawelniane (na sume 350 tys. rls.), inne tkaniny (23 tys. rls.), ubrania i przedmioty odziezy (39 tys rls.)

2) papier, tektura i wyroby z nich (547 tys. rls.)

3) wyroby gumowe: kalosze, obuwie gumowe, (239 tys. rls.) i inne wyroby gumowe (24 tys rls.)

4) zelazo i stal (507 tys. rls.) i wyroby z zelaza i stali (14.720 tys rls.)

5) skory wyprawione (194 tys. rls.)

Pozatym wywozone byly wyroby drewniane, szklane i perfumeryjne, ktorych wywoz byl jednak nieznaczny.

Charakterystyczne jest, ze glownym przedmiotem wywozu z Polski do Iranu byly produkty metalowe. Wywoz

ich wraz z zelazem i stala wynosil 91,2% calego wywozu.

W innych latach Polska wywozila do Iranu rowniez nawierzchnie kolejowa, bibulke do papierosow i maszyny wlokiennicze.

Iran wywozil do Polski tyton, stanowiacy glowny przedmior wywozu (w r. 1939/40— 83,4 procent), dywany (w ilosci nieznacznej), gumy roslinne i niektore rosliny.

Mozliwosci obrotow handlowych ż Iranem nie byly calkowicie wyzyskane.

Polska posiadala bowiem rozwiniety przemysl metalowy, wlokienniczy i gumowy, a wiec produkowala tewszystkie artykuly,ktore sa przedmiotem przywozu do Iranu.

Produkty wywozu i przywozu Iranu i Polski dopelnialy sie wiec wzajemnie.

Rowniez odleglosci geograficzne nie byly przeszkoda niepokonalna, jak tego dowodzi przyklad rozwoju handlu Niemiec z Iranem.

Polska nie zajela jednak na rynku iranskim naleznego miejsca. Przyczynila sie do tego, miedzy innymi, slaba znajomosc rynkow wschodnich przez kupcow i przemyslowcow polskich.

Handel Iranu w porownaniu z Handlem swiatowym i handlem innych krajow.

Ogolny handel Iranu (przywoz i wywoz) wynosil w r. 1938—136,8 mil. zlotych dolarow.*

Handel swiatowy wynosil w tymze roku 27.588 mil zlotych dolarow**).

Wobec tego. ze ludnosc Iranu stanowi 0,75 proc. ludnosci swiata hipotetyczny proporcjonalny udzial Iranu powinienby wynosic 206,5 mil zl. dol., a nie jak to jest w rzeczywistosci 136,8 mil. dol.

---

* Wyliczenie na podstawie "Annuaire statistique de la SDN" 1938-39 (dane te obejmuja rowniez eksport nafty.)

** bez Hiszpanii.

Wynika z tego, ze suma handlu przypadajaca na glowe 1 iranczyka, jest mniejsza niz suma handlu, przypadajaca srednio na glowe w swiecie.

Dla porownania przytaczamy rowniez cyfry handlu w r. 1938, dotyczace innych panstw.

Polska z W.M. Gdanskiem-278,6 mil. dol., a wiec przeszlo dwukrotnie wiecej, niz Iran.

Niemcy wraz z Austria-3576,4 mil. zl. dol., a wiec 26 razy wiecej niz Iran.

Wielka Brytania wraz z Irlandia-3839,6 mil. zl. dol., a wiec 28 razy wiecej, niz Iran.

X. Finanse.

Date przelomowa w historii finansow Iranu stanowi r. 1906, rok przeobrazen rewolucyjnych w Iranie. Do tej daty system finansowy Iranu nie przypominal wcale nowoczesnej gospodarki finansowej, a byl archaicznym, pelnym odleglych przezytkow, systemem samowladnego panstwa muzulmanskiego.

Rozdzial miedzy dochodami szacha, a dochodami panstwa nie byl znany. Szach na swoje osobiste potrzeby mogl czerpac ze wszelkich dostepnych mu zrodel.

Gubernatorzy prowincji mianowani byli przez szacha, wzamian za ofiarowanie mu darow t. zw. "piszkiech". W rezultacie stanowisko gubernatora przydzielane bylo wiecej dajacemu. Tego rodzaju przetarg odbywal sie corocznie; stary gubernator, aby utrzymac swoje stanowisko musial ofiarowac niemniejszy «piszkiech» niz jego konkurenci.

Glownym podatkiem byl bezposredni podatek gruntowy o wysokiej stopie, wahajacej sie od 10—20%.

Kupcy, przemyslowcy, duchowienstwo muzulmanskie, czlonkowie rodziny szacha, oficerowie korony, faworyci, czlonkowie plemienia Kadzarow, wielcy wlasciciele i dworzanie nie placili zadnych podatkow.

Te ostatnie kategorie mialy pooza tym prawo do pensji, ustawiane firmanem szacha; nie byloto wynagrodzenie za spelniane czynnosci, ale stala renta z laski

szacha. Pensje te byly czesto sprzedawane.

W koncu XIX w. ciezar tych pensji byl tak wielki, ze panstwo nie moglo mu podolac i zaczelo mniej waznym ich posiadaczom wyplacac je w formie zredukowanej, od 25—75%. W kazdym razie na poczatku XX w. roznego rodzaju renty pochlanialy wiecej, niz polowe budzetu. Oprocz tego istniala instytucja t. zw. "tujul". Bylo to prawo do pobierania pewnych dobr, przewaznie w naturze, ciazace na domenach panstwowych. "Tujul" przyslugiwal roznym dostojnikom i faworytom i byl dziedzicznym. Przyczynil sie on znacznie do zmniejszenia dochodow z domen panstwowych.

Budzetu, w europejskim znaczeniu tego slowa, nie bylo. Panstwo w epoce Kadzarow dzielilo sie na 35—40 dystryktow finansowych. W kazdym z nich istnial swoisty rodzaj planu finansowego, t. zw. "Kitabczech", ktory pokrywal sie z instrukcjami, otrzymywanymi przez gubernatora przy jego nominacji. Budzetem nazwac tego nie mozna, juz chocby dlatego, ze caly szereg zrodel dochodu nie byl nim objety. Stanowilo to "marze" dochodow gubernatora i zrodlo, z ktorego mogl ofiarowywac dary szachowi.

Te wszystkie budzety lokalne, wraz z "budzetem" wojny, stanowily ogolny budzet Iranu. Zadnego podzialu wedlug ministerstw, z wyjatkiem armii, nie bylo.

Na oswiate i ochrone zdrowia zadnych wydatkow w tych wszyatkich budzetach nie bylo.

"Budzety" lokalne i centralne ukladane byly przez specjalnych oficerow rachunkowych zw. "Mustufi", tworzacych t. zw. izbe rachunkowa panstwa (Dafar Estifa). Kazdy mustufi, wzglednie kilku, bylo wyspecjalizowanych w opracowywaniu budzetow okreslonych dystryktow. Godnosc ta byla dziedziczna i przechodzila z ojca na syna. "Mustufi" poslugiwali sie specjalnym rodzajem pisma "Siagh", nieznanym nie wtajemniczonym. Rachunki panstwowe uwazali za swoja wlasnosc i zabierali ze soba do domu.

Poborcy podatkowi mieli wielka swobode w rozdziale i poborze podatkow. Wsie, ktore placily okup gubernatorom i poborcom, korzystaly ze znizek, i inne musialy za to ponosic tym wieksze ciezary.

W systemie finansowym, z przed r. 1906, roilo sie od tego rodzaju roznych archaicznych anomalii.

Konstytucja z r. 1906 i ustawy, przyjete przez nowy medzilis, przeprowadzily zasade rozdzialu dochodow szacha i panstwa (zostala utworzona lista cywilna), ustanowily zasade powszechnosci podatkow, zniosly system lokalnych budzetow i zmierzaly do wprowadzenia nowoczesnego systemu finansowego w Iranie. Dopiero jednak w r. 1915 zostala uchwalona ustawa o utworzeniu Ministerstwa Finansow. Stala i regularna gospodarka budzetowa istnieje w Iranie dopiero od r. 1918.

Polozenie finansowe Iranu pod rzadami ostatnich Kadzarow bylo oplakane. Postepujacy upadek gospodarki narodowej, a w szczegolnosci rolnictwa doprowadzil do znacznego zmniejszenia sie dochodow panstwa. Dochody te, ktore w r. 1803 wynosily 150 mil. frankow, w r. 1850 spadly do 75 mil., a w r. 1895 nawet do 32 mil. frankow.

Ostatni Kadzarowie roztrwonili znaczny skarb szachow. Szach Mozaffar ed Dine, otoczony przez dworzan, wydawal olbrzymi sumy. Podroze szacha za granice przyczynily sie znacznie do powiekszenia deficytow skarbowych.

Pierwsza pozyczka zostala zaciagnieta w r. 1890 w Anglji na 500.000 funt. szterlingow. Pozniej pozyczek zaczela udzielac Rosja carska, poddajac w ten sposob Iran pod swoj wplyw polityczny. W r. 1903 suma dlugow zagranicznych Iranu wynosila 6.754.000 funtow szterlingow, z nich dlug Anglii wynosil 2.004.000 f. szterlingow, a Rosji 4.750.000 funtow szterligow.

Obsluga tych dlugow przyczynila sie do powiekszenia deficytow.

W r. 1905 wybucha wielki kryzys finansowy, przyczym deficyt skarbowy siega sumy 20 mil. kranow. Stalo sie to jedna z glownych przyczyn rewolucji 1906 r.

Rzady iranskie, dazac do reformy finansow, odwoluja sie do pomocy specjalistow zagranicznych. Slynna byla dzialalnosc Amerykanina Morgana Szustera, ktory byl ze swojego stanowiska odwolany, na skutek zadan ambasady angielskiej i rosyjskiej.

Pozniej powolano komisje, zlozona z 3 Belgow. Po wojnie swiatowej w r. 1922 powolany zostal doradca amerykanski Dr. Milspaugh.

Ci specjalisci zagraniczni i rzad Rezy Khana (1921)przystapili do sanacji finansow iranskich, w szczegolnosci do zlikwidowania chronicznych deficytow budzetowych. (w r. 1920 deficyt. wynosil 50 mil. kranow, w 1921—24,5 mil., w r. 1923—3 mil. kranow).

Z osiagniec finansowych Rezy Khana nalezy wymienic:

1) osiagniecie rownowagi budzetowej. Pierwszym zrownowazonym budzetem byl budzet r. 1924.
2) splacenie pozyczek zagranicznych, pociagajacych za soba polityczna zaleznosc od pozyczkodawcow i koniecznosc wyplacania procentow, zubozajaca kraj i wplywajaca ujemnie na stan finansow.

W czasie wojny swiatowej dlugi zagraniczne Persji osiagnely sume 58 mil. rb. Rosji i przeszlo 1.200 tys. funt. szterlingow Anglji.

W r. 1921 rzad sowiecki anulowal wszystkie dlugi perskie. Pozostaly do splacenia dlugi angielskie. Z funduszow, uzyskiwanych od Anglo-Persian Oil Co., rzad iranski stworzyl spejalna rezerwe narodowa i splacil z niej dlugi angielskie.

W celu osiagniecia rownowagi budzetowej rzad iranski zreorganizowac musial caly system dochodow panstwowych.

Polityka rzadu poszla po linii tworzenia monopo-

low, o charakterze przewaznie fiskalnym.

Pierwszy monopol cukru i herbaty zostal stworzony ny w r. 1925, dla uzyskania srodkow na budowe kolei transiranskiej. Dzisiaj roznych monopoli panstwowych jest przeszlo 20.

Rzad iranski zreformowal rowniez gruntownie system podatkowy, przyczym punkt ciezkosci zostal przeniesiony na podatki posrednie. Jak to przedstawiono wyzej, za ancien regime'u perskiego, glownym zrodlem dochodu byl bezposredni podatek gruntowy.

Wedlug obecnie obowiazujacego ustawodawstwa, w Iranie sa tylko dwa podatki bezposrednie:

1) podatek od dochodu o charakterze progresywnym, wrowadzony ustawa z r. 1939. Progresywnosc jest jednak mniejsza niz w podatkach od dochodu panstw europejskich np. w polskiej ustawie o podatku dochodowym z r. 1922.

W podatku iranskim np. dochody roczne od 2400 do 5000 rialsow placa 1%, dochody od 100.000 do 500.000 rls.—15% od 500.001 i powyzej—20% od dochodu. Najwyzsza stawka wynosi wiec 20%, podczas gdy, w podatkach panstw europejskich siega 50 i wiecej procent.

2) Podatek od spadkow i darowizn, wprowadzony w r. 1937. Do tego czasu od spadkow i darowizn nie placono zadnych podatkow, Taryfa podatku jest progresywna, jezeli chodzi o wysokosc majatku spadkowego lub darowanego i zmienia sie w zaleznosci, od stopnia pokrewienstwa spadkobiercow (od 1—15%).

Spadki ulegaja opodatkowaniu, o ile przewyzszaja su ne 25 tys. rialsow. Przy spadkach wiekszych pierwsze 25 tys. rialsow nie ulega opodatkowaniu. Podatki posrednie sa obecnie nastepujace:

1) podatek od napojow alkoholowych
2) „ „ uboju
3) „ „ benzyny i nafty
4) „ „ produktow lesnych i kopalnianych
5) „ „ przetargow publicznych i loterii
6) „ 3%. Jest to podatek gruntow naj-

starszy w Iranie. W r. 1934 weszla w zycie ustawa, iz pobiera sie go, z chwila wejscia produktow rolniczych i zwierzat do miast i miasteczek, albo eksportu ich zagranice. Ustawa ta przerzucila wiec podatek gruntowy na konsumentow i przeistoczyla go w ten sposob z bezposredniego w posredni.

Osiagniecie rownowagi budzetowej odbylo sie wiec kosztem olbrzymiego zwiekszenia ciezarow podatkowych w Iranie. Obok podatkow bezposrednich, wszystkie niemal produkty rolnicze i przemyslowe sa opodatkowane, badz zapomoca podatkow posrednich, badz zapomoca cen monopolowych, zawierajacych ukryty podatek po, sredni.

Ná towary przywozone do Iranu nalozony jest rowniez znaczny podatek, w postaci certyfikatow wywozowych.

Wszystkie te podatki spadaja swym ciezarem na konsumenta iranskiego i pociagnely za soba znaczny wzrost kosztow zycia w Iranie.

Wzrost ciezarow podatkowych umozliwil wzrost sumy budzetow panstwowych.

Podczas gdy w r. 1926/27 suma budzetu po obu stronach wynosila 256 mil. kranow, to w r. 1936/37 suma budzetu wynosila juz 1000 mil. rls. W latach nastepnych suma budzetu ulegala dalszemu wzrostowi.

Ilustruje to nast tablica (Nr. 14)

Lata.	Dochody (w tys. rls.)	Wydatki (w tys. rls).
1937/38	1250,0	1248,0
1938/39	1528,4	1527,4
1939/40	2613,5	2613,5

Wzrost budzetu byl wiec kolosalny i to nawet wtedy, gdy uwzglednimy spadek rialsa na rynku swiatowym.

Nalezy nadmienic, ze budzetami powyzszymi nie objete sa koleje zelazne, tranzakcje specjalnej kasy rezerwowej, dochody monopolu cukru i herbaty, przeznaczone na budowe kolei zelaznych i fundusze drogowe.

Znaczny wzrost budzetu iranskiego i sum wydawanych pozabudzetowo jest wyrazem zwiekszenia sie zadan panstwa za rzadow Szacha Rezy.

Wzrost dochodow i wydatkow panstwa oraz ich rozdzial według resortow, wykazuje porownanie budzetow Iranu w r. 1926/27 i 1937/38 (tabl. Nr. 15).

w milionach rialsow

	1926/27	1937/38
Suma budzetu	256	1250
Dochody		
podatki bezposrednie	46	142
„ posrednie	8	179
cla	95	362
monopole	24	289
Wydatki		
wojsko i zandarm.	102	309
sprawy wewnetrzne i oswiata	36	186
komunikacja	1	246
przemysl i kopalnie	—	154
rolnictwo	—	33
obsluga dlugow panstw.	21	6

W dochodach charakterystyczne jest: 1) rozrost dochodow z cel, jako skutek wprowadzenia monopolu handlu zagranicznego i nowej taryfy celnej w r. 1936, 2) wzrost dochodow z monopolow, w wyniku zwiekszajacego sie etatyzmu i polityki fiskalnej, 3) przewaga podatkow posrednich nad bezposrednimi.

W wydatkach charakterystycznym jest poswiecenie znacznych sum na rozwoj komunikacji, przemyslu, kopalni i rolnictwa, podczas gdy poprzednio budzety Iranu na ten cel zadnych sum nie przeznaczaly.

Olbrzymi wzrost budzetu i ciezarow podatkowych nie szedl jednak w parze z rozwojem sil produkcyjnych kraju. W szczegolnosci stan rolnictwa, przemyslu i handlu nie zmienil sie w ten sposob, by umozliwic tego rodzaju olbrzymi wzrost ciezarow.

W rezultacie juz w r. 1939/40 Iran, by podolac

wydatkom musi zaciagnac pozyczki na sume 683,4 mil. rls. Tylko dzieki tym pozyczkom zostaje utrzymana rownowaga budzetowa. Problemy, zwiazane z wojna, poglebiaja nowy kryzys finansowv w Iranie. Od r. 1939 do r. 1942 dlug panstwowy Iranu wzrosl o 1.250.000 rls.

W listopadzie r. 1942 parlament iranski uchwala ustawe o ponownym powolaniu Dr. Millspaugha i misji amerykanskiej oraz o udzieleniu Dr. Millspaughowi bardzo szerokich pelnomocnictw, celem sanacji stosunkow finansowych w Iranie.

B i l a n s p l a t n i c z y I r a n u.

Glowna pozycje bilansu platniczego stanowi saldo bilansu handlowego. Jak to przedstawilismy wyzej, bilans handlowy Iranu i w ostatnim dziesiecioleciu byl ujemny, jednakze saldo ujemne znacznie sie zmniejszylo.

Dalszymi pozycjami ujemnymi bilansu platniczego Iranu sa: 1) koszty transportu towarow eksportowanych z Iranu (ubezpieczenia i fracht); 2) procenty od kapitalow zagranicznych, ulokowanych w Iranie; 3) wydatki Iranczykow zagranica, dokonywane przez podroznych, studentow i licznych pielgrzymow; 4) wysylanie pieniedzy zagranice przez cudzoziemcow, zamieszkalych w Iranie; 5) sumy wysylane do muzulmanskich miejsc swietych w Mezopotamii.

Wszystkie te ujemne pozycje iranskiego bilansu platniczego potrafily jednak zrownowazyc dochody Iranu, plynace z "Anglo Persian Oil Co."

Na podstawie nowego ukladu koncesyjnego, dochody rzadu iranskiego wynosza okolo 30% dochodow Kompanii Angielskiej. Olbrzymi rozwoj wydobycia nafty w Iranie oraz splacenie pozyczek zagranicznych doprowadzily do tego, ze bilans platniczy ksztaltowal sie ostatnio dodatnio dla Iranu.

XI. Banki w Iranie.

Do roku 1888 instytucja bankow w Iranie nie byla znana. Funkcje bankowe spelniali czesciowo t. zw. „saraffowie", trudniacy sie na bazarach wymiana pieniedzy

zagranicznych, przesylaniem monet z jednego miasta do drugiego oraz, pomimo zakazu Koranu, udzielaniem pożyczek na bardzo wysoki procent, od 24 do 50 procent rocznie, a czasami i wiecej.

Dla tego rodzaju tranzakcji znaleziono dowcipna konstrukcje religijna - prawna. Mianowicie Koran powiedzial:

„Ci, ktorzy wykonywuja lichwe nie wyjda ze swojego grobu, inaczej jak nieszczesliwymi, popedzanymi przez demona, poniewaz powiedzieli, ze nie ma roznicy miedzy sprzedaza a lichwa. Bog pozwolil sprzedaz, a zabronil lichwe......"

Wobec tego pozyczek udzielano pod forma sprzedazy warunkowej z rabatem. W ten sposob zakazy Koranu, nie tylko nie przyczynily sie do ochrony dluznika, ale odwrotnie przyczynily sie do wiekszego wyzysku.

Sarafowie nie cieszyli sie zaufaniem kupcow, ktorzy nie powierzali im swoich kapitalow, musieli wiec operowac kapitalem wlasnym, zazwyczaj malym. Nic dziwnego, ze gdy w r. 1888 angielski "New Oriental Bank Corporation" otworzyl oddzialy w Teheranie i innych wiekszych mastach Persji, cieszyly sie one powodzeniem.

W r. 1889 angielski baron J. Reuter otrzymal od Szacha Nasr-ed-Dina koncesje na zalozenie "The Imperial Bank of Iran" i w r. 1890 odkupil "New Oriental Bank" i wszystkie jego iranskie oddzialy, za sume 20 tys f. szt.

"The Imperial Bank of Iran" szybko zdobyl panujace stanowisko w zyciu finansowym i gospodarczym Iranu. Bank jest wyrazicielem polityki angielskiej w Iranie. Glowna siedziba jego jest Londyn.

Do r. 1932 bank posiadal wylaczny przywilej emisji banknotow, co przynosilo mu olbrzymie zyski, tymbardziej, ze banknoty byly wymienialne na srebro tylko w miejscach wydania. Banknot wydany np. w Szirazie nie byl wiec wymieniany w Teheranie, a za jego wymiane bank potracal pewien procent.

Bank posiadal prawa o charakterze skarbowym, jak pobor roznego rodzaju podatkow, cel, akcyz itp.

Bank byl bankierem rzadu. Udzielal mu pozyczek i awansow pod zastaw wielkiej czesci dochodow, jak np. dochodow administracji cel w Kermanszach i Buszir, dochodow z poczt i telegrafow, cel prowincji Fars i t.p.

"The Imperial Bank of Iran" uzgadnial swa dzialalnosc z Anglo-Persian Oil Co. Przez odmowienie awansow rzadowi iranskiemu mogl spowodowac jego upadek.

Bank zarabial olbrzymie sumy na wahaniach kursu krana.

Rzad iranski mial tylko prawo do 6 procentowego udzialu w czystym zysku Banku i zadnego niemal wplywu na jego dzialalnosc.

Bank angielski posiadalby monopoliczny wplyw na zycie gospodarcze Iranu, gdyby nie uzyskanie przez Rosje w r. 1895 koncesji na zalozenie banku rosyjskiego w Iranie.

Nowy bank pod nazwa "Banque d'Escompte" byl faktycznie oddzialem rosyjskiego banku panstwowego. Gubernatorem banku byl pierwotnie radca finansowy ambasady rosyjskiej w Teheranie, a nastepnie specjalny delegat, wysylany przez Ministerstwo Finansow w Petersburgu.

Dzialalnosc banku rosyjskiego byla przede wszystkim polityczna i miala na celu przeprowadzenie imperialistycznych zamierzen Rosji carskiej w Persji.

Bank posredniczyl w wydawaniu pozyczek rzadu carskiego rzadowi Szacha. Bank udzielal pozyczek wielkim wlascielom i dokonywal roznych operacyj hipotecznych, dazac do zjednania wielkich wlascicieli dla Rosji carskiej i do opanowania wlasnosci nieruchomej w Iranie. Bank udzielal rowniez pozyczek handlowych po stopie nizszej niz "The Imperial Bank of Iran".

Przy wjezdzie gubernatora banku do miasta na przedzie jechal jezdziec, ktory rozsypywal na prawo i na lewo srebrne krany z worka. W ten sposob gubernator

banku przewyzszal szacha, ktory rozrzucal tylko miedziane szaje.

Nic wiec dziwnego, ze bank wykazywal stale deficyt, pokrywany przez rzad carski. W r. 1903 z pierwotnego kapitalu 30 mil. rb. zostalo tylko 3 mil. rb.

W r. 1921 na podstawie traktatu sowiecko-perskiego "Banque d'Escompte" ze wszystkimi swoimi aktywami i passywami zostal przekazany rzadowi perskiemu i ulegl likwidacji.

Po likwidacji banku rosyjskiego, wplywy banku angielskiego rozszerzyly sie jeszcze bardziej.
Po objeciu wladzy przez Szacha Reza rzad iranski przystapil jednak do stworzenia narodowego banku iranskiego. Projekty tego rodzaju istnialy juz dawno, jeszcze za czasow pierwszego rewolucyjnego medzlisu. Nie zostaly jednak wowczas zrealizowane wobec trudnosci zgromadzenia kapitalu i opozycji wielkich mocarstw.

Dopiero w r. 1927 utworzony zostal Bank Mellié Iran o kapitale zakladowym 20 mil. rialsow. Bank ten nie jest bankiem prywatnym i nie podlega ogolnemu prawu towarzystw akcyjnych. Ustawa o banku i jego statut podlega uchwaleniu przez Medzilis.

Nowy bank byl pierwotnie bankiem handlowym i dopiero w r. 1932 przejal funkcje emisji banknotow.

Mobec tego, ze prawo emisji banknotow bylo przedmiotem monopolu "The Imperial Bank of Iran", w r. 1930 rzad iranski rozpoczal rokowania z tym bankiem, ktore doprowadzily do zawarcia nastepujacego ukladu:
1. „The Imperial Bank of Iran" zrzekl sie prawa emisji banknotow, wzamian za jednorazowe odszkodowanie w sumie 200 tys. f. i zrzeczenie sie przez rzad iranski 6-cio procentowego udzialu w zyskach banku.
2. Bank angielski otrzymal prawo ustanawiania hipotek i nabywac wlasnosc nieruchoma w Iranie, co poprzednio bylo wylaczone z dzialalnosci banku.
3. W przyszlosci spory miedzy rzadem iranskim a bankiem

beda poddane arbitrazowi. Prawo desygnowania superarbitra nalezy do Ligi Narodow. Postanowienia arbitrazu sa przymusowe i bezapelacyjne.

Uklad ten polega wiec na kompromisie. Wzamian za zrzeczenie sie przez bank monopolu emisji banknotow, rzad iranski zgodzil sie na rozszerzenie sfery dzialalnosci banku angielskiego i pewne ograniczenie swej suwerenności, przez poddanie sie superarbitrowi Ligi Narodow. Dzieki temu ukladowi zostala jednak umozliwiona szeroka dzialalnosc Banku Mellié i Bank angielski uttacil swoje monopoliczne stanowisko w Iranie. Jednak i obecnie znaczna czesc zycia gospodarczego Iranu i stosunki finansowe Iranu z zagranica kontrolowane sa przez Bank angielski. " The Imperial Bank of Iran "posiada obecnie 16 oddzialow w Iranie a pozatym filie w Bagdadzie i Basra (Irak).

Rozwoj Banku Mellié ilustruje nastepujaca tablica (tabl. Nr. 16)

Rok	Kapital akcyjny w mil. rls.	Suma bilansowa w mil. rls.
1933	20	672
1934	20	702
1935	20	1171
1937	300	1631
1939	300	3063
1940	300	3357
1941	300	4673
1942	300	6417

Na poczatku 1939 r. Bank Mellié mial juz 47 oddzialow i 21 agentur.

Bank znacznie podniosl emisje banknotow (sprawe te omowimy przy kwestjach walutowych) i znacznie zwiekszyl zapasy zlota Iranu.

Podczas gdy w r. 1930 zapas zlota Iranu wynosil tylko 5,310 gr. w r. 1935 rezerwa zlota wynosila juz 21,230,247 gr. Umozliwione to zostalo przez zakupy

BANK MELLIE W TEHERANIE.

zlota w Londynie, dokonywane przez rzad iranski i przez ustawe z r. 1934, wedlug ktorej:

"Bank Mellié upowazniony jest do kupowania zlota wewnatrz kraju po cenie, jaka bedzie uwazal za stosowna".

Byla to wiec pewnego rodzaju konfiskata zlota za odszkodowaniem.

Bank Mellié jest narzedziem rzadu iranskiego dla realizowania polityki gospodarczej. Finansuje on handel zagraniczny i wewnetrzny oraz rolnictwo i przemysl.

Te ostatnie tranzakcje wykonywane byly pierwotnie przez sekcje rolnicza banku. W r. 1932 utworzony zostal jednak oddzielny bank Rolniczo—przemyslowy, powiazany z bankiem Mellié.

W dzialalnosci tego banku znacznie wieksza uwaga poswiecona jest rolnictwu niz przemyslowi. Bierze on udzial w tworzeniu spolek mieszanych z udzialem kapitalu panstwowego i prywatnego. Przedmioty pozyczek sa rozne np. produkcja i eksport herbaty, bawelny i owocow, zakup maszyn, przeprowadzenie urzadzen irygacyjnych i t.p.

"The Imperial Bank of Iran" i Bank Mellié (wraz z Bankiem Przemyslowo Rolniczym) sa to dwa najwazniejsze banki Iranu. Proby tworzenia banku niemieckiego w Iranie nie udaly sie. Wprawdzie Deutsch Orient Bank uzyskal koncesje, od rzadu perskiego na utworzenie oddzialow w Iranie, ale nie zostala ona wykonana i wygasla po dwoch latach Utworzeniu banku niemieckiego przeciwdzialaly wplywy innych mocarstw.

Obok Banku angielskiego i Banku Mellié istnieja jeszcze na terenie Iranu inne banki, o mniejszym znaczeniu. Sa nimi:

1) Bank hipoteczny.

2) Bank "Sepah", poprzednio zwany "Pahlavi" — Spolka akcyjna dla finansowania obrony narodowej.

3) Bank rosyjsko—iranski, ograniczajacy sie do stosunkow handlowych Iranu z ZSRR i

4) Bank Ottomanski.

XII. Waluta w Iranie.

W pierwszej polowie XIX w. istnial w Iranie monometalizm srebrny. Prawo wybijania monet nalezalo do gubernatorow, ktorzy placili za nie okreslona zgory sume skarbowi szacha. Prowadzilo to do stopniowego pogarszania monety.

Od r. 1857 Iran byl krajem podwojnej waluty. Obok zlotego tomana zawierajacego 3,58 gr. czystego zlota, istnial srebrny kran, zawierajacy 4,79 gr. czystego srebra. Poniewaz jeden zloty toman byl wart 10 srebrnych kranow ustanowiona byla relacja zlota do srebra, jak 1: 14,20.

Ciekawe jest, ze toman oznacza 10 000 dynarow. Dynar byl jednostka zlota, zaczerpnieta do Rzymian, ktora ulegala stopniowej deprecjacji. Z czasem stal sie tylko jednostka rachunkowa a nie monetarna.

Kran oznaczal 100 dynarow i otrzymal swa nazwe za rzadow Fathali—Szacha w pierwszej polowie XIX w.

Mennica byla przedmiotem koncesji, co prowadzilo do naduzyc i pogarszania monety. W r 1897 system koncesyjny zostal zniesiony, i mennica objeta przez panstwo. Pierwszym jej kierownikiem byl Belg—Angloss.

W wyniku postepujacej w drugiej polowie XIX w. deprecjacji srebra w stosunku do zlota, weszlo w zycie slynne prawo Greshama: "zle" pieniadze wyparly "dobre", a mianowicie srebrne krany wyparly zlote tomany, ktore zupelnie znikly z obiegu.

Kwestia walutowa w Iranie wiaze sie scisle z losem rebra.

Po odkryciu Ameryki na poczatku XVI w. zloto w krajach zachodniej i srodkowej Europy bylo 10,5-11 razy cenniejsze od srebra.

Powoli stosunek powiekszal sie na korzysc zlota. W r. 1700 wynosil 1: 15 a r. 1870—1: 15,5.

W tym czasie nastepuje wielki kryzys metalu bialego. Przyczyniaja sie do niego odkrycie nowych kopaln srebra, przejscie wielu krajow do monometalizmu zlote-

go, wreszcie ten fakt, ze zloto posiada mala objetosc przy wielkiej wartosci i jest latwe do ukrycia.

Spadek wartosci srebra w stosunku do zlota wyraza nastepujaca tablica (Nr.17)

1870	– 15,5:1
1885	— 19,4:1
1886	— 20,8:1
1893	— 26.5:1
1894	— 32,6:1
1900	-– 34,4:1
1905	— 34 :1

Wobec niemoznosci utrzymania podwojnej waluty przeszla Persja w r. 1871 do czystej waluty srebrnej. Jednostka monetarna stal sie srebrny kran, ktorego waga zostala obnizona do 4,1427 gr. czystego srebra.

Do r. 1889, t. j. do utworzenia "The Imperial Bank of Iran" w Iranie nie byly znane bilety bankowe. Na podstawie koncesji z r. 1889 " The Imperial Bank of Iran" otrzymal wylaczne prawo emitowania banknotow pod warunkiem zabezpieczenia ich pokryciem zlotym w wysokosci 1/3 emisji.

Iran przeszedl wiec, podobnie jak wszystkie kraje Bliskiego i Srodkowego Wschodu, z wyjatkiem panstw polwyspu Arabskiego, od metalizmu do nominalizmu.

Postepujacy wciaz spadek ceny srebra, w stosunku do zlota powodowal deprecjacje krana na rynku miedzynarodowym.

Nastepujaca tablica (Nr. 18) ilustruje spadek krana w stosunku do funta szt.

Rok	Kurs funta szterlinga w Londynie w rialsach
1871/71	23
1914/15	61,73
1925/26	43,50
1930/31	89,00
1932/33	103

Obecnie urzedowy kurs funta szterlinga wynosi 128 rialsow.

W roku 1929, wobec postepujacego spadku wartosci srebrnego krana, rzad iranski postanowil przejsc do waluty zlotej. Wedlug ustawy przyjetej przez parlament ustawowym srodkiem platniczym w Iranie mial byc zloty rial, podzielony na 100 dinarow. Zloty rial mial byc rowny 0,3661191 grama czystego zlota. Mialy byc wprowadzone monety zlote: 1 pahlavi (20 rialsow) i 1/2 pahlavi. Obok tego mialy byc monety srebrne o charakterze zdawkowym.

Gdy jednak w r. 1931 Anglia, kraje Skandynawskie, Dania, Portugalia, Japonia, Grecja, kraje Poludniowo—Amerykanskie i in. odstapily od standartu zlotego i gdy stalo sie jasne, ze rzad iranski nie potrafi zgromadzic dostatecznej ilosci zlota i dewiz, porzucono plan wprowadzenia waluty zlotej i Persja powrocila znow do waluty srebrnej. Jedna z przyczyn byl nie udania sie reformy walutowej byl pozatym fakt, iz wklady perskie w bankach angielskich ulegly dewaluacji.

Wedlug ustawy z r. 1931/32, ktora w zasadzie utrzymuje walute zlota, jednostka platnicza w Iranie jest srebrny rial o wadze 4.14 czystego srebra, podzielony na 100 dynarow. Wedlug art. 10 al. 1 ustawy: "Dopoki sytuacja ekonomiczna nie stanie sie normalna i dopoki kraje, ktore w wyniku kryzysu, zawiesily wymiane swoich biletow bankowych na zloto lub dewizy zlote, nie podejma na nowo tej wymiany, Bank Narodowy jest upowazniony do odmowy wymiany biletow bankowych, albo nawet monet srebnych na monety zlote, sztaby zlote, albo dewizy".

Z wielkiej reformy monetarnej spadl wiec maly deszcz—zmiana nazwy kran na rial.

Rial jest slowem pochodzenia hiszpànskiego i wszedl w uzycie od czasow kiedy Portugalczycy byli w stosunkach z Iranem t.j. od drugiej polowy XVI w. W tym czasie zawladneli oni wyspami Zatoki Perskiej, ktore

dopiero za rzadow szacha Abbasa Wielkiego wrocily do Iranu. Za Fathali Szacha nazwa rial zamieniona zostala na kran.

W r. 1932 ustawa wprowadzila zasade 100 procentowego pokrycia banknotow (currency principle).

Niebawem porzucono jednak te zasade. Od konca 1936 r. przewidziane jest 60 procentowe pokrycie zlota i srebra bez ustalenia stosunku miedzy zlotem a srebrem.

Teoretycznie wprowadzono wiec znow w Iranie bimetalistyczny system walutowy, przyczym bimetalizm wyraza sie w skladzie rezerwy metalowej Banku Mellié.

Obecnie(luty 1943 r.) projekt wniesionej do Medzilisu ustawy, zawiesza, teoretycznie przynajmniej istniejaca poprzednio, wymienialnosc riala papierowego na srebrny. Iran wiec przechodzi do czystego nominalizmu.

Te wszystkie zmiany ustaw walutowych w Iranie sa wyrazem trudnosci finansowych majacych swe podloze w zacofaniu ekonomicznym kraju*).

Olbrzymie wydatki panstwa za rzadow Szacha Rezy powoduja ciagle nowe emisje banknotow. Zalezny od Rzadu, Bank Mellié wchodzi na sliska droge emisji banknotow ktorych pokrycie jest coraz mniejsze.

Wzrost obiegu banknotow w Iranie w ciagu ostatniego dziesieciolecia 1933-1942 przedstawia sie w sposob nastepujacy (w mil. rls.)(tabl. Nr.19)

marzec r.	1933	—194
"	1934	—245
"	1935	—121
"	1936	—593
"	1937	—813
pazdziern.	1939	—1000
"	1942	—2700.

W ciagu wiec niespelna 10 lat obieg banknotow w Iranie wsrosl blisko czternastokrotnie. Szczegolnie szybki

*)Przejawem tego byl miedzy innymi fakt, ze za rzadow ostatnich Kadzarow weszly w uzycie na terenie Iranu ruble rosyjskie i rupie indyjskie.

byl wzrost w latach wojny (1939-1942), a mianowicie o 170%.

Parlament iranski uchwalil w listopadzie r. 1942 nowa emisje banknotow, a mianowicie 500 mil. bez pokrycia, a pozatym upowaznil rzad do nowych emisji, za pelnym 100 procentowym pokryciem zlotem i dewizami.

W mysl teorii ilosciowej wartosc pieniadza zalezy od jego stosunku do ilosci towarow.

Teoria ilosciowa znalazla klasyczne potwierdzenie w historii walutowej Iranu. Wobec tego, ze w ostatnich latach nie nastapilo znaczne powiekszenie ilosci towarow, nastàpil znaczny spadek wartosci krana i wzrost kosztow utrzymania. Wg. "Journal de Tehran" z 7.11 1943 r. wzrost kosztow zycia w porownaniu z r. 1939 wynosil 600%, podczas gdy place nie wzrosly nawet dwukrotnie.

Spadek wartosci krana byl tym razem niezalezny od spadku wartosci srebra, a byl wynikiem nowych emisji banknotow. Dowodem tego sluzy, ze na wolnym rynku w listopadzie 1942 r. cena tomana srebrnego wyrosila przeszlo 60 rialsow.

Zapewnienie, nawet 100 procentowego pokrycia nowym emisjom, nie potrafi zahamowac spadku wartosci krana, gdyz powoduje naruszenie rownowagi miedzy iloscia pieniedzy a iloscia towarow.

Istotnym czynnikiem, powodujacym dalszy spadek wartosci krana jest poza tym spekulacja. Wskutek stalego, postepujacego w ciagu dziesiatkow lat, spadku wartosci pieniadza w Iranie, wytworzyla sie w Iranie pewnego rodzaju nieufnosc do pieniadza, poglebiona jeszcze przez to, ze nie istnieja gieldy pieniezne, na ktorych transakcje walutowe moglyby odbywac sie otwarcie. Kupno i sprzedaz walut zagranicznych odbywa sie w Iranie na bazarach, pomiedzy t. zw. sarrafami.

Spekulacja bazarowa nie jest oczywiscie glowna przyczyna, powodujaca deprecjacje pieniadza, ale jest czynnikiem poglebiajacym te deprecjacje.

Nowo powolany przez rzad Iranu ekspert amerykanski Dr. Millspaugh bedzie mial rowniez za zadanie rozwiazanie skomplikowanych stosunkow walutowych Iranu. Kwestja stabilizacji waluty iranskiej jest bowiem jedna z podstawowych kwestii ekonomicznych Iranu.

XIII. Zagadnienia komunikacyjne.

Omawiajac srodki komunikacyjne w Iranie nie zamierzamy wyliczac wszystkich istniejacych drog, ani rozwiazywac skomplikowanych problemow technicznych, zamierzamy tylko krotko omowic niektore zagadnienia komunikacyjne, z punktu widzenia ekonomicznego.

Jedna z glownych przyczyn zacietej walki mocarstw o Persje bylo jej polozenie geegraficzne. Persja graniczy na polnocy z Rosja, na zachodzie z Turcja i Mezopotamia, na wschodzie z 360 mil. Indiami. Tylko stosunkowo niewielka przestrzen Afganistanu, dzieli Persje od 400 milionowych Chin. Persja jest wiec potencjalnie droga tranzytu dla krajow o przeszlo miliardowej ludnosci. Pozatym Persja stanowi przedpole na drodze do Indii i Mezopotamii i na drodze na Kaukaz oraz do Srodkowej Azji.

Kwestia rozwoju komunikacji w Persji posiada wiec nie tylko iranskie, ale swiatowe znaczenie. Okres upadku gospodarki perskiej, ktory rozpoczal sie w XVIII w. byl rowniez okresem upadku drog.

Ostatnie wielkie budownictwo drogowe, w dawnej Persji, przeprowadzono za Abbassa Wielkiego (1587—1628), ktory, jezeli idzie o osiagniecia ekonomiczne, byl najwiekszym krolem Persji. Budowal on t. zw. karawanseraje. Niektore z nich zadziwiaja swym ogromem np. karawanseraj w Sebsawar, zawierajacy 700 pomieszczen, na wiele tysiecy ludzi i zwierzat. Jak wielkie znaczenie posiadaja karawanseraje dla Persji wynika z faktu, iz miasta sa tu czesto odlegle od siebie o 100—200 klm..

Wzrastajaca ruina drog przyczynila sie do utrzymania, a nawet poglebiania sie samowystarczalnosci wsi i prowincji, nie dopuscila do tego, by Persja stala sie jed-

noscia ekonomiczna. Kwestja rozwoju komunikacji byla i jest kluczowa kwestja gospodarki Iranu.

Do silniejszego ujawnienia sie dzialalnosci kapitalu europejskiego na terenie Iranu i przystapienia przezen do budowy drog, jedynym srodkiem komunikacji byly w Iranie wielblady w dolinach i pustyniach, i muly i osly w gorach. Wielblad jeszcze i dzis stanowi niezwykle cenne zwierze pociagowe w warunkach Iranu. Jego zdolnosc noszenia ciezarow wynosi do 5 centnarow, moze odbywac nocne marsze do 40 klm. Jest niezwykle wytrzymaly, jezeli idzie o pozywienie i wode.

Karawanseraje Abbasa Wielkiego nie byly odnawiane i dawno rozpadly sie w gruzy, a mimo to w dalszym ciagu stanowia schronienie dla karawan i podroznych.

Komunikacja odbywala sie zapomoca, charakterystycznych dla Wschodu, karawan, podrozujacych przez dziesiatki, a nawet setki dni. Ten sposob komunikacji powszechnym jest zreszta i dzisiaj w Iranie.

Z chwila pojawienia sie bezposrednich wplywow wielkich mocarstw na terenie Iranu, powstala kwetia budowy kolei, jako srodka transportowego o najwiekszej zdolnosci przeladunkowej, pozwalajacego eksportowac bogactwa naturalne i przywozic towary europejskie do roznych czesci kraju.

Antagonistyczne interesy ekonomiczne i strategiczne mocarstw ujawnily sie w roznych koncepcjach budowy linii kolejowych, przyczym projekty koncesji na budowe kolei wiazaly sie zawsze z koncesjami na eksploatacje bogactw naturalnych.

Pierwsza koncesje na budowe kolei w Persji otrzymal baron Reuter w r. 1872. Koncesja ta jednak zostala anulowana przez szacha, nie bez czynnego udzialu Rosji.

Rosja carska chciala zbudowac drogi zelazne w polnocnej i centralnej Persji, polaczyc je z systemem kaukaskich drog zelaznych i w ten sposob ulatwic sobie opanowanie rynku perskiego. Odwrotnie Anglia chciala

rozbudowac koleje, laczace centralna Persje z Zatoka Perska i Indiami. oraz polaczyc Mesched na polnoco—wschodzie Iranu z Indiami.

Spor pomiedzy Anglia a Rosja zakonczyl sie konwencja kolejowa z r 1885, na podstawie ktorej obie strony postanowily nie budowac same drog zelaznych w Persji i nie pozwalac nikomu budowac drog zelaznych w tym kraju.

Konwencja ta pozostala w mocy do r. 1910.

Obok Anglii i Rosji kwestia kolei w Persji zaczely sie interesowac Niemcy, ktore dazyly do przeprowadzenia odnogi od linji Berlin-Bagdad, do centralnej Persji, aby towary niemieckie mogly droga ladowa docierac do Persji *).

Dopiero w czasie wojny swiatowej powstaja w Iranie 2 pierwsze niewielkie koleje, zbudowanie ktorych podyktowane bylo w pierwszym rzedzie wzgledami strategicznymi. Byly nimi:

1)zbudowana przez Rosje, kolej Dzulfa—Tabriz(150 klm.), laczaca Rosje z polnocno-zachodnia Persja i

2) zbudowana przez Anglie, kolej Mir—Dzaweh—Dusdab (82 klm.), laczaca poludniowo—zachodnia Persje z Beludzystanem.

Dopiero rzad Szacha Rezy rozpoczal w r. 1928 budowe wielkiej magistrali kolejowej, krora polaczyla Benderszach (Port Szacha) nad Morzem Kaspijskim z Benderszachpur (Port syna szacha) nad Zatoka Perska. Budowa kolei trwala 10 lat i zostala czesciowo przeprowadzona w trudnym terenie gorskim. Laczna dlugosc tuneli przewyzsza 54 klm. Kolej przechodzi przez Teheran, Hamadan, Dizful. Laczy ona zyzne prowincje polnocnej Persji ze stolica Teheranem i dolina rzeki Karun na poludniu.

---

*)Istotnie w traktacie w Potsdamie wr. 1911 Rosja carska zobowiazala sie zbudowac kolej Teheran-Hamadan-Kanekin, dla polaczenia jej z koleja Bagdadzka.

Jest to jedna z najwazniejszych kolei swiata, ktorej olbrzymie znaczenie wystapilo dobitnie w czasie obecnej wojny.

Budowa kolei transiranskiej stanowi najwieksze realne osiagniecie rzadu Reza Szacha. *

Budowa kolei transiranskiej nie rozwiazuje jednak problemu komunikacyjnego w Iranie. Obok polaczenia polnocy z poludniem konieczne jest zbudowanie calej sieci kolei w Iranie, w szczegolnosci laczacych wschod z zachodem. Niektore rozgalezienia kolei transiranskiej na polnocy i poludniu sa w budowie.

Slaby rozwoj ekonomiczny Persji i brak podstaw finansowych sa jednak czyninkami, przeciwdzialajacymi szerokiemu programowi rozbudowy kolei.

Rozwoj transportu automobilowego w Iranie postawil problem gruntownego przebudowania drog w Iranie, celem dostosowania ich do ruchu aut.

Do wojny drogi w polnocnej i czesciowo w centralnej Persji byly przedmiotem licznych koncesyj rosyjskich. Drogi w poludniowej Persji i zegluga na rzece Karun byla przedmiotem koncesji angielskich.

Rzad Szacha Rezy rozbudowal znacznie drogi Iranu. W stosunku do olbrzymiego terytorium Iranu, siec drog jest jednak jeszcze bardzo mala.

Z portow Iranu najwazniejszymi sa port Pahlevi nad Morzem Kaspijskim i porty Buszir, Korramszar, Abadan oraz Benderszachpur nad Zatoka Perska. Wszystkie te porty, z wyjatkiem Abadanu, przystosowanego do eksportu nafty, cechowal brak nowoczesnych urzadzen i plytkowodnosc.

W zegludze miedzy portami europejskimi a portami Iranu nad Zatoka Perska silnie przejawial sie udzial

---

* Celem sfinansowania budowy kolei rzad perski utworzyl monopol cukru i herbaty. Dochody z tego monopolu zostaly przeznaczone na budowe kolei. Koszty budowy kolei wynosily 30 milionow funtow szterlingow, a wiec mniej wiecej 955 milionow zlotych polskich.

statkow niemieckich, stanowiacych silna konkurencje dla zeglugi angielskiej.

Niemiecka kompania „Junkers" organizowala rowniez zegluge powietrzna w Iranie. O ile tranzytowa rola Iranu na ladzie przedstawia sie obecnie wobec slabej rozbudowy kolei w Iranie i krajach go otaczajacych oraz wobec konkurencji zeglugi morskiej bardzo problematycznie,- o tyle w zegludze powietrznej Iran stanowi juz teraz bezsporny teren tranzytu o olbrzymim znaczeniu.

Zaleznosc Iranu od wielkich mocarstw, bedaca podstawowa cecha charakterystyczna ekonomiki iranskiej, wystepuje niezwykle silnie w dziedzinie srodkow komunikacyjnych. Iran nie produkuje ani automobilow i opon ani parowozow i wagonow ani samolotow i musi je sprowadzac z zagranicy.

Szeroka rozbudowa sieci komunikacyjnej w Iranie i nasycenie jej srodkami komunikacyjnymi jest tez niemozliwe bez udzialu kapitalu zagranicznego.

Nalezy zwrocic uwage na dzialalnosc aliantow w dziedzinie rozbudowy komunikacji w Iranie. Droga przez Iran jest druga obok drogi morskiej na Murmansk strategiczna droga, laczaca Ameryke i Anglie z Z. S. R. R. Dla sprostania potokowi ladunkow idacemu przez nia, alianci rozbudowali port Bender Szachpur w Zatoce Perskiej i wyposazyli w nowoczesne lokomotywy i tabor kolej trasiranska. Jednoczesnie, aby odciazyc te kolej Anglicy zbudowali system drog szosowych, laczacych Zatoke Perska z Morzem Kaspijskim. Ten system drogowy zostal juz oddany do uzytku.

Rabek tajemnicy, otaczajacej budownictwo komunikacyjne aliantow, odslonil premier iranski Ghawam w czasie dyskusji w Medzilisie. Okazuje sie, iz Amerykanie buduja droge Ahwaz — Koramszar (120 km), ktora pod wzgledem doskonalosci nie ma sobie rownej w Iranie. Alianci buduja rowniez droge Ahwaz—Andimoszk (140 km.) oraz drogi z Kazwinu, Zandzanu, Hamadanu, i Kerman-

szachu. Anglicy zbudowali juz linie kolejowa z Ahwazu do Korramszaru o dlugosci 124 km., Amerykanie buduja port, do ktorego beda mogly zawijac statki o pojemnosci 10,000 tonn. Ma to byc najlepszy port na Srodkowym Wschodzie.

Podobnie wiec jak pierwsza wojna swiatowa przyczynila sie do budowy pierwszych kolei w Iranie, druga wojna swiatowa, w ktorej rola tranzytowa Iranu wystepuje tak wyraznie, przyczyni sie zapewne do znacznej rozbudowy komnnikacji w Iranie.

Bibliografia.

1. Amini Ali-L'institution du Monopole du Commerce Exterieur en Perse - Paris, 1932.
2. Ardalan Hadji Ali Ghali Khan - Die Stellung Persiens in der Weltwirtschaft - Teheran, 1929.
3. Beuck Hans Heinrich - Die Bodenkultur in Persien und ihre Ausfuhrerzeugnisse - Hamburg 1919.
4. Doevel D.Hans - Persiens Auswartige Wirtschaftsbeziehungen - Hamburg 1933.
5. Djazaeri Chams-ed-Dine - La crise économique mondiale et ses repercussions en Iran, Paris, 1938.
6. Entecham H.D.K. - La situation économique et historique de la Perse contemporaine - Montpellier 1930.
7. Essad Bey - L'epopée du petrole Paris - 1934
8. Chardin - Voyages en Perse - Amsterdam 1711.
9. Essad Bey-Reza Schah - Feldherr - Kaiser - Reformator - 1936.
10. Fazlollach Machower -L'évolution des finances iraniennes - Paris, 1937.
11. Fatemi Abdol Hossein Khan - Die persische Wirtschaft mit besonderer Berucksichtigug der Landwirtschaft - Berlin, 1935
12. Grothe H. - Zur Natur und Wirtschaft von Vorderasien 1. Persien - Frankfurt 1904
13. Geblesco C.R. - La question d'Orient et son caractère économique - Paris 1927
14. Grothe Hugo - Beitrage zur Kenntniss des Orients, 1908
15. Hesse Fritz - Persiens Entwicklung und Gegenwart - Berlin, 1932.
16. Hans J. - Aus der Finanzwelt Islams - Wieden, 1938.
17. Hadow R.H. - Raport on the Trade and Industry of Persia - april 1925, London, 1925

18. Hadow R.H. - Raport on the Trade and Industry of Persia to June 1923, London 1923.

19. Hoffman Karl - Oelpolitik und angelsachsischer Imperialismus - 1927

20. Chidfar Z.M. - La reforme monetaire et l'etalon or en Iran - Paris, 1935

21. Kaviani Dr. Reza Khan - Das Verkehrswesen Persiens und seine Ausgestaltung - Berlin 1930.

22. Kian Gholam - Reza - Introduction a l'histoire de la monnaie et histoire monétaire de la Perse, 1934.

23 . Karpow N. — Ekonomika Sowremennoj Persii Tyflis 1928

14 . Lingeman E.R. — " Economic condition in Persia dated March 1930, — London 1930

25 . Lingeman E.R. " Raport on the Finance and commerce of Persia " 1925—1927, London 1928

26 . Lemaire de Warzee D'Hemalle - Perse (Situation économique, Commerce, Navigation, Voies de communications, Emballage et poids des colis), Bruxelles, 1907.

33. Parwiz Khan Kazimi—Le commerce exterieur de la Perse - Paris 1930.

34. Ghavami Abdollah A.—Le Pret a l'Interêt en Perse, 1934.

35. Rabino H.L.—Les provinces Caspiennes—Paris, 1917.

36. Rabino H.L. — Banking of Persia—London, 1912.

37. Ruehl Alfred—Vom Wirtschaftsgeiste im Orient—1925.

38. Short E.H.—Esquisse de le geopolitique—Paris, 1936.

39. Sandjabi Karim— Essai sur l'économie rurale en Perse—Paris, 1932.

40. Sotoudeh Hassan—L'évolution économique de l'Iran et ses problèmes—Paris, 1937.

41. Stahl A.F.—Persien, Handbuch der regionalen Geologie—Heidelberg 1911.
42. Strasser Karl—Die deutschen Banken im Ausland—Munchen 1925.
43. Saleh Khan Hechmatos Saltaneh—La Perse économique—Paris 1920.
44. Tharamet A. — La Perse modernisée—Paris, 1933.
45. Temple Major B.—Raport on Trade and Transport Condition in Persia to January 1922.
46. Wilson A.T.—Persia—London 1932.
47. Vageler—Die Ernaehrung der Pflanzen—Berlin, 1930.
48. Siassi Ali Akbar—La Perse au contact avec l'Occident—Paris, 1931.
49. Zangueneh Azami—Le petrole en Perse—Paris, 1933.
50. Annuaire statistique de la SDN 1938l39—Genewa, 1939.
51. Finances publiques Iran 1928—1937, Genewa, 1938 SDN.
52. SDN, Balance de payements 1938.
53. Enciclopedia Britannica wyd. XIV z r. 1929.
54. Statistique annuelle de l'Iran en 1318—Teheran Administration de Douanes.
55. Apercu general du commerce mondial 1938, Genewa SDN 1938.
56. Bilan de l'exercise 1315 de la Banque Mellié, Teheran.
57. Loi et decrets monetaires et bancaires,—Teheran, 1937.
58. Loi des statuts de la Banque Mellié Iran—Teheran.
59. Der Aussenhandel Persiens 1927—28, Berlin, 1932.
60. Fabrique Chahi, 1930.

61. Code de commerce d'Iran 1307—1928, Teheran, 1928.
62. Loi de l'unité monétaire légale .de Perse—Teheran, 1932.
63. Deutsch—Persische Geselschaft—Das deutsch —persische Vertragswerk vom 17 Februar 1929,—1929.
64. Deutsch — Persische Gesellschaft, — Die persisch—russischen Vertrage vom 1 Oktober 1927 nebst den zur Zeit in Persien gueltigen Zolltarifen, — 1928.
65. Statistique annuelle de l'Iran en 1920—Teheran, Ministère des Finances. Administration de Douanes.

Prof. Dr. Wiktor Sukiennicki.

IRAN W POLITYCE SWIATOWEJ.

Geograficzne polozenie Iranu czyni zen typowy kraj przejsciowy pomiedzy kolebka cywilizacji europejskiej — zlewiskiem Morza Srodziemnego a pozostala czescia kontynentu azjatyckiego i w szczegolnosci tajemniczymi i oddawna pociagajacymi przez swe olbrzymie bogactwa Indiami.

Dzieki temu w ciagu 25 wiekow swej bogatej historii Iran, wystepujac czesto, jako aktywny podmiot polityki miedzynarodowej, byl rowniez niejednokrotnie przedmiotem, badz to bezposrednich najazdow i podbojow, badz tez objektem usilowan rozciagniecia nan posrednich wplywow przez obce mocarstwa, pragnace ustalic swa kontrole nad komunikacjami ladowymi pomiedzy Europa a Azja.

Fenicjanie i Asyryjczycy, Babilonczycy i Grecy, Partowie i Rzymianie, Arabowie i Genuenczycy, Florentynczycy i Wenecjanie, Turcy i Ormianie, Portugalczycy i Anglicy, Holendrzy i Francuzi, Rosjanie, a ostatnio takze Niemcy, podejmowali w ciagu wiekow, przy pomocy roznych metod, proby mniej lub wiecej calkowitego podporzadkowania Iranu swym przemoznym wplywom.

Odkrycie w koncu XV wieku przez Portugalczyka Vasco da Gama drogi morskiej do Indii wplynelo w sposob radykalny na zmiane dotychczas zgola wyjatkowego polozenia geograficznego Iranu, —monopolisty tranzytu ladowego do Indii. Uprzywilejowanie Portugalii, jakie odkrycie to spowodowalo, wywolalo duze zaniepokojenie Anglikow, ktory wobec hegemonii Portugalczykow na morzach poludniowych i w szczegolnosci na Oceanie Indyjskim i w Zatoce Perskiej usilowali odnalezc inne mozliwosci dostepu do bogactw indyjskich.

XVI wiek przynosi w zwiazku z tym zblizenie angielsko—moskiewskie. Anglicy, po odkryciu drogi polnocnej przez Archangielsk, nawiazuja za panowania

Iwana Groznego dosc ozywione stosunki z Moskwa i od polnocy przenikaja az do Morza Kaspijskiego, a stamtad dalej do Azji Srodkowej i Persji. Stworzona wowczas Russian czy tez Moscow Company zmierza wyraznie do objecia swymi wplywami gospodarczymi i, co za tym idzie, politycznymi, dzisiejszego Iranu. Wywoluje to jednak pewna zawisc konkurencyjna Rosjan. W raportach wyslannikow angielskich z 1565 roku znajdujemy wzmianki, ze Rosjanie sa niezadowoleni z handlu angielskiego w portach kaspijskich, ze jednak Anglicy sa bardziej przez ludnosc miejscowa lubiani, niz Rosjanie, ktorzy sa uwazani za pijakow i znienawidzeni przez tubylcow.*)

O znaczeniu politycznym owczesnego panstwa Perskiego, jako potencji miedzynarodowej, swiadczy m. i. podjeta przez daleka Polske proba zawarcia z Iranem przymierza wojskowego przeciwko groznej dla panstw obu potedze tureckiej. Krol Stefan Batory, planujac stworzenie wielkiej koalicji przeciwtureckiej wyslal w zwiazku z tym specjalne poselstwo do szacha perskiego, i tylko przedwczesna smierc wielkiego monarchy, udaremnia zawarcie w XVI wieku przymierza politycznego polsko — perskiego.

Rozgromienie przez Anglikow w koncu XVI wieku (1588) niezwyciezonej armady hiszpansko—portugalskiej dalo Anglikom hegemonie na morzach i otworzylo przed nimi poludniowa droge morska do Indii. Utworzona na poczatku XVII w. kompania wschodnioindyjska rozpoczyna epoke tworzenia sie Imperium Brytyjskiego w Indiach. Dzisiejszy Iran odgrywa przy tym znaczna role, jako kraj bezposrednio z Indiami sasiadujacy oraz przedstawiajacy sam przez sie objekt powaznych zainteresowan gospodarczych Anglii.

W ciagu XVII i XVIII w. Anglicy zwyciesko wy-

---

*) patrz Dr. A. Matine Daftary "La suppression des capitulations en Perse" str. 49.

pieraja z terenow Indii i krajow przyleglych (Iranu) zarowno swych dawnych wspolzawodnikow portugalskich, jak tez Holendrow i nawet Francuzow, ktorzy rywalizujac z Anglikami w usilowaniach opanowania Indii od 1626 r. nawiazuja coraz bardziej ozywione stosunki polityczno-dyplomatyczne z Iranem (poselstwo wyslane przez Richelieu'go do szacha Abbasa Wielkiego), budzac w nim nadzieje oparcia sie o Francje w celu przeciwstawienia sie budzacym pewien niepokoj wplywom angielskim.

W celu uzyskania pomocy floty francuskiej w projektowanej wyprawie przeciwko Mascatowi ostatni z dynastii Safawidow szach Sultan Hosein wyslal w 1715 r. specjalne poselstwo do Ludwika XIV, pod przewodnictwem Mohammada Reza bey'a. Poselstwo to wywarlo bardzo duze wrazenie na Francuzach i natchnelo Monteskiusza do napisania jego glosnych "Listow perskich". Reza bey podpisal w Wersalu traktaty francusko-perskie zgola jednak innej tresci, niz to mu nakazywal jego mocodawca. Bojac sie gniewu wladcy, posel po powrocie Persji w 1717 r. skonczyl samobojstwem, tekst zas zawartych traktatow zostal wreczony szachowi przez... pania d'Epinay, ktora pojechala za ambasadorem perskim do jego ojczyzny, przeszedlszy uprzednio na islam. Ani jednak urok pani d'Epinay, ani zabiegi dyplomatow francuskich nie zdolaly naklonic wladcy Iranu do ratyfikacji zawartych w Wersalu traktatow, przyznajacych duze przywileje handlowi i kupcom francuskim, pomijacych zas milczeniem interesujace najbardziej szacha zagadnienia obiecanej przez uprzednich wyslannikow francuskich pomocy francuskiej floty wojennej. Dopiero inwazja Afganow w 1722 r. sklonila szacha Hoseina do przyznania kupcom francuskim uprawnien i przywilejow, przewidzianych w traktatach wersalskich.

O znaczeniu politycznym Iranu w w. XVII swiadcza, podejmowane po Stefanie Batorym jeszcze parokrotnie przez Zygmunta III i Wladyslawa IV, proby dopro-

SZACH ABBAS I WIELKI (1587—1628)

wadzenia do zawarcia polsko - perskiego przymierza antytureckiego. Poniekad jest rzecza charakterystyczna, iz stosunkowo liczne w owym okresie ambasady polskie do Persji nosza charakter wylacznie polityczny. Nie od rzeczy bedzie podkreslic, iz w tych dawnych naszych stosunkach traktowalismy Panstwo Perskie wylacznie jako podmiot polityki miedzynarodowej, a nie zas przedmiot tej polityki, zaniedbujac byc moze nieslusznie sprawy handlowe i gospodarcze, stanowiace objekt glownych zainteresowan innych panstw europejskich.

Odmienne pod tym wzgledem stanowisko reprezentowali nasi sasiedzi wschodni. Tradycja perska przechowala pamiec o misji dyplomatycznej W.X. Moskiewskiego z 1664 r., ktora, korzystajac z przywilejow dyplomatycznych, przywiozla do Iranu wielkie ilosci moskiewskich towarow i prowadzila nimi otwarty niemal handel w oddanym do jej dyspozycji palacu krolewskim. Wywolalo to zreszta niezadowolenie owczesnego wladcy Iranu szacha Abbasa II, ktory zazadal wyjazdu misji, a po stwierdzeniu oplakanego stanu sanitarnego, oproznionego przez „Moskowitow" palacu krolewskiego, nazwal ich pogardliwie „Uzbekami Frankow" t. j. Europejczykow. To zagadkowe wyrazenie sie szacha jest interpretowane w ten sposob, ze wsrod muzulmanow Uzbekowie slyna jako lud najbardziej zacofany i nieznajacy dwornych manier.

Zwyciestwo Anglii nad jej rywalami zachodnio europejskimi na drogach morskich do Indii, pozwala jej porzucic calkowicie droge polnocna do Srodkowej Azji. Naprozno Piotr Wielki, przeprowadzajac swe reformy w Rosji, szeroko otwiera w 1718 r. tranzyt do Persji dla towarow angielskich. Za cesarzowej Anny mamy wprawdzie jeszcze jeszcze jedna probe zorganizowania stosunkow handlowych angielsko - perskich od strony Morza Kaspijskiego, jednakze wynikaja na tym tle nowe nieporozumienia z Rosja i od polowy XVIII w. Anglia ostatecznie porzuca proby nawiazywania kontaktow z Persja poprzez Rosje, co sie wiazalo w skutkach ze znacznie

slabszymi wplywami angielskimi w polnocnyeh prowincjach Iranu, w porownaniu do dostepnych od strony Oceanu prowincji poludniowych.

W tym zreszta okresie Rosja rozpoczyna wyrazne parcie ku poludniowi. Juz Piotr Wielki, wyzyskujac najazd Afganczykow na Persje i wynikle w zwiazku z tym zamieszki, napada na polnocne prowincje Iranu, w swoim zas legendarnym testamencie nakazuje nastepcom szukania bezposredniego wyjscia na niezamarzajace poludniowe morza i otwarty Ocean (Ocean Lodowaty zamarza, Baltyk i Morze Czarne sa praktycznie morzami zamknietymi).

Aczkolwiek badania historyczne udowodnily apokryficzny charakter tego dokumentu, stworzonego, badz to za czasow Katarzyny, badz nawet Napoleona dla celow propagandy antyrosyjskiej, nastepcy Piotra Wielkiego w praktyce zdawali sie pilnie przestrzegac rzekomych nakazow Wielkiego Piotra, polecajacego im dazyc bezustannie ku Konstantynopolowi i Indiom gdyz "ten, ktory tam bedzie panowal, bedzie prawdziwym wladca swiata." Poniewaz jednak na drodze ku Indiom stalo Panstwo Perskie, apokryficzny testament polecal zmierzac do przenikniecia ku Zatoce Perskiej, przyspieszajac i ulatwiajac we wszelki mozliwy sposob dekadencje i upadek Persji.

Caly wiek XVIII to okres wojen rosyjsko - perskich i stopniowego odrywania od Persji, przynaleznych do niej, prowincji, lub ksiestw wasalnych, po obu stronach Morza Kaspijskiego. Stopniowo Rosjanie odrywaja od Persji Dagestan, Gruzje i Armenie na Kaukazie, nie realizujac natomiast narazie przedkladanych Katarzynie przez Bernardin de St. Pierre'a planow Voltaire'a podboju Chanatu Chiwanskiego (obacz Driault, Question d' Orient str.301). Wyzyskuja oni przytym w zreczny sposob zamieszki i trudnosci wewnetrzne Persji, jak rowniez spory religijne pomiedzy muzulmanami (Sunnitami a Szyitami).

Persja dzielnie przeciwstawia sie najezdzcom z polnocy, odnoszac niekiedy znaczne sukcesy, w szczegolnosci za czasow szacha Nadira Wielkiego (polowa XVIII w.)

Szuka ona przytym wszelkiej mozliwej pomocy. Nie zwraca sie przytym ku Polsce, upadajacej w owym okresie, podobnie jak Persja, pod naciskiem kolosa rosyjskiego, lecz lacznie z Polakami zwraca sie z nadziejami ku "bogowi wojny"-Napoleonowi.

Napoleon w swej wieloletniej walce z potega angielska kilkakrotnie planowal uderzenie w najbardziej czuly punkt Imperium Brytyjskiego-na Indie. W czasie kampanii egipskiej zamierzal uczynic to droga morska, przy pomocy powstancow hinduskich. Po zniszczeniu floty francuskiej pod Abukirem, przez pewien czas planowal uderzenie na Indie przy pomocy Rosjan i w latach 1800-1801 zmierzal do zawarcia traktatu z Pawlem I, przewidujacego wspolne uderzenie rosyjsko-francuskie, Rosjan na wschod od Morza Kaspijskiego przez Azje Srodkowa i Afganistan, Francuzow zas przez doline Dunaju, Morze Czarne, Azowskie, Astrachan i Morze Kaspijskie. Iran w tych planach mial byc tylko objektem przemarszu sil antyangielskich. Zabojstwo Pawla I rozwialo te chimeryczne plany i sklonilo Napoleona do zwrocenia sie do Persji, jako ku podmiotowi, nie przedmiotowi polityki miedzynarodowej.

Poniewaz Aleksander I wznowil przerwana przez Pawla wojne z Persja, wladcy Iranu zwrocili sie do Napoleona ze skargami na Rosjan i z prosba o udzielenie Persji pomocy. W pismie Szacha Fath-Ali do Napoleona z grudnia 1804 r. wladca Persji, dajac upust wschodniej fantazji, pisal, iz car rosyjski nie chce zdac sobie sprawy, ze "wrobel nie moze pretendowac do sokolego gniazda, ze jaskinia lwa, nie moze byc spokojnym schroniskiem dla gazeli.... nasze dzielne wojska, ktore nie znaja nic oprocz zwyciestwa, uderza na wroga szabla, strzala, sztyletem i lanca"... W dalszych zas pertraktacjach proponowal wyslannikowi Napoleona....podzial Rosji pomiedzy Francje, Turcje i Persje, wzglednie wprowadzenie wspolnymi silami jednego z braci Napoleona na tron carski.

Owe fantastyczne plany musialy jednak zaintere-

sowac Napoleona, ktory, ciagle majac na wzgledzie zadanie decydujacego ciosu Imperium Brytyjskiemu w jego najbardziej czulym punkcie—w Indiach, podczas pobytu w Polsce na wiosne 1807 r. zawezwal do siebie ambasadorow tureckiego i perskiego i przeprowadzal z nimi dluzsze rozmowy na temat starozytnosciP ersji, wypraw Aleksandra Macedonskiego na Indie, wojen Partow z Rzymianami itp.

Antagonizm polityczny i religijny, pomiedzy Turcja a Persja, uniemozliwil wowczas zawarcie projktowanego trojprzymierza. Natomiast w roku 1807 stanal w Finkensteinie traktat przymierza francusko-perskiego, uprzednio zas wyslana, pod przewodnictwem gen. Gardana, francuska misja wojskowa przystapila do reorganizacji armii perskiej na wzor francuski, w celu uzycia jej we wspolnej akcji nie przeciwko Rosji, - jak mysleli Persowie—lecz wlasnie przeciwko Anglii w Indiach. W traktacie bowiem w Finkensteinie Francuzi zagwarantowali wprawdzie calosc terytorialna Persji z prowincjami kaukaskimi wlacznie, do czego Persowie przywiazywali szczegolna wage i co rozumieli jako zapowiedz dalszej wojny z Rosja, lecz jednoczesnie zobowiazali Szacha do zerwania stosunkow z Anglia, wypowiedzenia jej wojny oraz wziecia udzialu w blokadzie kontynentalnej.

Anglicy, zaniepokojeni toczacymi sie w Europie rozmowami francusko—perskimi, wyslali do Teheranu specjalne poselstwo z bogatymi darami dla Szacha. Poselstwo to zostalo jednak zattzymane w drodze w Szirazie, gdzie miejscowy gubernator na polecenie rzadu centralnego, poprosil poselstwo o zlozenie wyjasnien, o co mu wlasciwie chodzi, i czy warto jest sie fatygowac poslom dalsza podroza do srolicy. Pomimo, ze Anglicy, pragnac pozyskac Persow dla siebie. obiecywali im rozpoczecie wojny ze wszystkimi wrogami Persji, zbombardowanie przez flote angielska Petersburga itp itp. , Szach odrzucil te propozycje angielskie i ratyfikowal traktat z Napoleonem.

Traktat z Francja wywolal entuzjazm wsrod Per-

sow i przyczynil sie do ugruntowania trwajacych po dzis dzien w Iranie nader silnych wplywow francuskich. Komunikujac Napoleonowi o ratyfikacji traktatu Szach pisal w liscie do niego typowo wschodnim stylem: — "kazda literka na tych szlachetnych kartach jest kropla ambry na czystej kamforze, czy tez puklem pachnacych wlosow na rozanych policzkach kobiety o piersiach jak lilie. Zapach ambry tego milego pisma, wypelnil alkowe naszej duszy, wrazliwej na przyjazn oraz wypelnil zapachem muskatu pokoj naszego serca pelnego stalosci i prawosci".

Niemniej poetycznie wyrazal sie o tym traktacie wielki wezyr Szacha w liscie do Talleyrand'a, wspominajac o "perlach chwaly i slawy, przyniesionych na brzeg morski przez nurka przyjazni, ktory je wydostal z morza szczerosci i stalosci", o "kwiatach czulosci i zyczliwosci, rozkwitlych na drzewie traktatu dobrej wiary, gdzie niewatpliwie przeksztalca sie one w owoce pod wplywem rozkosznego powiewu zefiru przymierza".

Niestety Napoleon, pochloniety innymi sprawami (Hiszpania), nie pamietal o swych zobowiazaniach wobec Szacha podczas przeprowadzanych z Aleksandrem rozmow na Niemnie w Tylzy, gdzie sprawy wschodnie nie byly wcale poruszane, a gdzie natomiast zawarty zostal traktat pokoju pomiedzy cesarzem Francuzow a Rosja.— Rozgoryczony tym szach Fath—Ali potraktowal w sposob bardzo ostry gen. Gardana, co spowodowalo wyjazd misji francuskiej z Teheranu. Niezwlocznie z tego skorzystali Anglicy, usilujacy caly czas odciagnac szacha od przymierza z Francja. Nazajutrz, po wyjezdzie gen. Gardana z Teheranu (14. 2. 1809 r.) staje tam wyslannik angielski, poprzedzony ogromna karawana podarunkow, w tym 20 ogromnych skrzyn z zwierciadlami. Po miesiacu zostaje tu podpisany preliminaryjny traktat wiecznego przymierza angielsko—perskiego, w mysl ktorego Persja zobowiazala sie do nieprzepuszczania przez swe terytorium wojsk panstw pragnacych zaa-

takowac Indie, Anglia zas obiecala Szachowi pomoc w wypadku napasci ktoregos z panstw europejskich.

Traktat angielsko—perski z 1809 r., potwierdzony 14. III. 1812 r., nie przyniosl jednak Persji zadnych realnych korzysci w toku wojny, prowadzonej przez nia z Rosja, w ktorej Anglia widziala wowczas nader cennego sprzymierzenca w walce z Napoleonem.

Po zawarciu traktatu tylzyckiego, zwolnione na zachodzie wojska rosyjsk e, zostaly przerzucone na Kaukaz, gdzie Persowie bronili sie dzielnie-szczegolnie garnizon Eriwani odpieral zwyciesko ataki rosyjskie,-jednakze przewaga rosyjska byla zbyt znaczna. Ostatecznie, dzieki posrednictwu Anglii, wojna rosyjsko-perska zostala zakonczona juz po klesce Napoleona w Rosji, a bezposrednio przed bitwa pod Lipskiem, traktatem w Gulistanie(12.10. 1813 r.), w ktorym byla ustalona zasada zatrzymania przez obie strony terenow, znajdujacych sie w ich faktycznym posiadaniu. W ten sposob traktat formalnie przekazal pod suwerennosc rosyjska kaukaskie prowincje Persji,a ponadto oddal w wylaczne posiadanie Rosji Morze Kaspijskie, oraz w jednym z artykulow posrednio upowaznil Rosje do interwencji w sprawy wewnetrzne Persji,a mianowicie do udzielania pomocy wyznaczanemu przez panujacego nastepcy tronu w wypadku kwestionowania jego praw z czyjejkolwiek strony. W tym postanowieniu traktatu w jaskrawy sposob znajdywala wyraz zasada przewagi interesow dynastycznych panujacej dynastii nad interesami narodowymi panstwa.

Traktat w Gulistanie okazal sie jednak w praktyce tylko zawieszeniem broni, ktore trwalo zaledwie lat 13. Iranczycy nie mogli zapomniec o zajetych przez Rosje prowinjach kaukaskich i pokladali nadzieje na swej swiezo zreorganizowanej na wzor europejski armii, oraz na nowym traktacie angielsko-perskim z 25.3.1814 r. ,w ktorym Anglia zobowiazala sie do udzielenia Persji pomocy w wypadku niesprowokowanej napasci na nia kto-

regos z panstw europejskich, Persja zas obiecala stawic zbrojny opor wszelkiej probie przemarszu przez jej terytorium wojsk pragnacych zaatakowac Indie, jak rowniez wywierac wplyw w tym kierunku na nawpol jej podporzadkowanych wodzow plemion turkiestanskich. W wypadku wojny Anglii z Afganistanem, Persja zobowiazala sie do udzielenia jej pomocy, Anglia natomiast miala pozostawac neutralna w razie wojny afgansko-perskiej.

Poniewaz nastepca Aleksandra-Mikolaj I. laknal rowniez laurow wojennych, drobny spor graniczny wywolal w 1829 r. nowa wojne, w ktorej Iranczycy po poczatkowych sukcesach poniesli ciezkie kleski od pozniejszego pogromcy Powstania Listopadowego generala Paskiewicza, ktory za zdobycie w pazdzierniku 1827 r. twierdzy Erywania uzyskal od cara tytul ksiecia Erywanskiego.

Pokonana Persja, nie otrzymawszy angielskiej pomocy (spor z czyjej strony byla agresja) zmuszona byla prosic o pokoj, ktory stanal w miasteczku na drodze z Tabrizu do Teheranu-Turkmanczaj (22.11.1828 r.). Pokoj ten stanowi punkt zwrotny w dziejach Iranu. Zmuszony on byl bowiem ustapic Rosji nietylko dwie dalsze prowincje kaukaskie—Chanaty Erywanski i Nachiczewanski, lecz nadto przyznac jej daleko idace koncesje ekonomiczne i polityczne, w ktorych rezultacie Iran okazal sie w znacznym stopniu uzaleznionym od Rosji. Traktat w Turkmanczaj uznal, w szczegolnosci wszystkich obywateli rosyjskich, przebywajacych w Persji za wyjetych z pod kompetencji sadownictwa iranskiego, zarowno w sprawach cywilnych, jak i karnych i poddal ich w praktyce sadownictwu rosyjskich wladz konsularnych, co posluzylo w dalszym ciagu za formalna podstawe dla t. zw. kapitulacji w stosunku do wszystkich cudzoziemcow, od ktorego to ograniczenia swej suwerennosci Iran zdolal sie oswobodzic dopiero przed kilkunastu laty.

Poniewaz Persja miala duze trudnosci z uiszczeniem nalozonej na nia przez traktat w Turkmanczaj kontrybucji w kwocie 80 milionow rubli, za udzielona jej przez

Anglie stosunkowo nieznaczna pomoc finansowa, zgodzila sie na formalne zwolnienie W. Brytanii od przewidzianego w traktacie 1814 r. obowiazku pomocy militarnej, pozostajac z nia w dalszym ciagu w stanie formalnego przymierza az do roku 1857.

Pomimo formalnego przymierza z Anglia, Persja w rzeczywistosci opierala sie w tym okresie wylacznie niemal o Rosje. Traktat w Turkmanczaj zakonczyl bowiem okres prob militarnego podboju Persji i odrywania od niej poszczegolnych prowincji, rozpoczal zas t. zw. polityke pokojowej penetracji, prowadzonej przez Rosje z duza zrecznoscia i powodzeniem. Uwzgledniajac w traktatach w Gulistanie i Turkmanczaj interesy dynastyczne panujacej dynastii, Rosjanie zapewnili sobie nader powazne wplywy na dworze nastepcow szacha Fath Ali, poglebione jeszcze dzieki umiarkowaniu, jakie wykazal rzad carski, po wymordowaniu, w kilka miesiecy po zawarciu traktatu w Turkmanczaj calego niemal personelu Poselstwa Rosyjskiego w Teheranie. ze znanym pisarzem rosyjskim Grybojedowym na czele.

Rosja, zaangazowana w owym okresie w walce z Turcja na Balkanach, oraz majac klopoty na Kaukazie, nie skorzystala z pretekstu, by przez nowa wojne podbic calkowicie Persje, lecz ograniczyla sie do przyjecia dyplomatycznych przeprosin rzadu perskiego i zazadala tylko banicji jednego z duchownych, uwazanego za glownego sprawce wywolania rozruchow oraz kary smierci dla jednego z bezposrednich sprawcow mordu. Szach, zdumiony takim stanowiskiem cara, wyslal do niego w specjalnej misji swego wnuka, ktory byl podejmowany w Petersburgu z wielkimi honorami, poniewaz zas jednoczesnie general Paskiewicz w liscie do nastepcy tronu perskiego wyraznie dal do zrozumienia,ze od dobrej woli Rosji zalezy, jesli nie utrzymanie niepodleglosci Persji, to w kazdym razie zatrzymanie na jej tronie dostatecznie uleglych sobie wladcow,dynastia Kadzarow-bardziej dbajac

o swe osobiste i dynastyczne interesy,niz o interesy publiczne,-zdecydowala sie mocno trzymac klamki laskawego petersburskiego dworu.

Anglicy zaniepokojeni wzrostem wplywow rosyjskich w Teheranie,zwrocili sie bezposrednio do Petersburga i zawarli w 1834 r. traktat z Rosja,gwarantujacy utrzymanie niepodleglosci panstwa perskiego i nienaruszalnosci jego terytorium.Z defensywnego stanowiska Anglii, pragnacej tylko uniemozliwic podsuniecie sie do granic indyjskich niebezpiecznego rywala,moglo to formalnie wystarczyc, nie zamykalo jednak drogi do „ pokojowej penetracji" i opanowywania w ten sposob calego Iranu przez wplywy rosyjskie.

Utrzymujac jaknajlepsze stosunki z nastepcami Fath-Alego,Mahomedem Szachem (1835-1844)—(trudnosci na Kaukazie z Szamilem i plany na Turkiestan), i Nasser-ed-Dinem (1848-1896), Rosja pokrywa Iran gesta siecia swych konsulatow,rozszerza handel,buduje drogi-zaklada szkoly,udziela pomocy sanitarnej podczas dosc czestych w Persji epidemii itp.itp. ,i w ten sposob rozszerza swe wplywy rowniez i na bardziej szerokie kola ludnosci perskiej.

Stosunki persko-angielskie natomiast ulegaja dalszemu pogorszeniu. W zwiazku z dlugotrwalymi walkami persko-afganskimi o pograniczna prowincje i miasto Herat, dochodzi w 1856 r. (wojna krymska) do wojny brytyjsko—,czy tez indyjsko-perskiej, zakonczonej traktatem w Paryzu z 4.3.1857 r., na mocy ktorego szach musial ustapic ze zdobytego miasta, uznac formalnie niepodleglosc Afganistanu i zobowiazac sie do arbitrazu angielskiego w wypadkach dalszych z nim sporow. Ponadto na mocy tego traktatu, gdzie umieszczona byla klauzula najwiekszego uprzywilejowania, Anglia uzyskala wszystkie formalne uprawnienia jakie przyznal Rosji traktat w Turkmanczaj i w szczegolnosci prawo do sadownictwa konsularnego—kapitulacji.

Po formalnym wyrownaniu sie stanowisk obu mo-

carstw, walka "pomiedzy niedzwiedziem a wielorybem" trwala w dalszym ciagu, wchodzac na terenie Persji w stadium walki przede wszystkim o wplywy ekonomiczne. Na innych natomiast plaszczyznach tarc, niedzwiedz w dalszym ciagu groznie atakowal. Po rozszerzeniu w latach 1860—1880 posiadlosci rosyjskich w Srodkowej Azji, zblizyla sie Rosja w sposob nader niebezpieczny do granic Indii od strony polnocnej. Czyz to tylko dla panowania nad kilkunastu oazami, Rosja wydaje dziesiatki milionow rubli rocznie na administracje Turkiestanu—zapytywal retorycznie wspolczesny autor zachodnio—europejski w pracy pod wymownym tytulem "Czy Indie beda rosyjskie czy angielskie"?

W rozpoczetej za panowania Nasser—ed—dina, rosyjsko—angielskiej "wojnie o koncesje" w Iranie pierwsze formalne sukcesy odniosla Anglia. W 1872 r. glosny finansista i czlowiek interesow swiatowych baron Juliusz de Reuter (z pochodzenia zyd niemiecki, lecz obywatel angielski), w calkowitej tajemnicy przed Rosjanami, zdolal uzyskac od szacha koncesje na budowe linii kolejowej od morza Kaspijskiego do Teheranu i dalej—do Zatoki Perskiej. Tekst umowy koncesyjnej szedl jednak znacznie dalej, niz budowa kolei, i dawal Reuterowi wylaczne prawo budowy w Persji innych linii kolejowych (odnog) i tramwajowych, udzielajac mu bezplatnie niezbednych terenow (rowniez na stacje, fabryki, mieszkania robotnicze itp., wraz z 4 kilometrowym obszarem dookola tych objektow, w razie ich wybudowania w terenach pustynnych), oraz materialow z domen panstwowych (kamienie, piasek itp) z prawem wylacznej eksploatacji wszystkich bogactw kopalnianych Iranu (z wylaczeniem zlota, srebra i drogocennych kamieni), bogactw lesnych, oraz gospodarki woda. Dalej akt koncecyjny przyznawal Reuterowi prawo pierwszenstwa w razie udzielania przez szacha w przyszlosci zezwolenia na utworzenie bankow lub instytucji kredytowych, na budowe drog i szos, inwestycje miejskie (bruki, kanalizacje), linie pocztowe i telegrafi-

czne, mlyny, fabryki itp. itp. Akt koncesyjny opiewal na na lat 70, podczas ktorych rzad perski gwarantowal 5% zysku od wylozonych kapitalow oraz od 1874 r. oddawal Reuterowi na okres 24 lat zarzad clami perskimi.

Uzyskanie takiego aktu, z ktorego prawa wynikajace mogly byc "oczywiscie" przeniesione w kazdej chwili na inna osobe, czynilo z Reutera "generalnego dzierzawce" calego niemal Imperium Iranskiego i oddawalo je w ten sposob w rece Anglii, ktora tym posunieciem na szachownicy perskiej wydawala sie dawac szacha i mata nietylko szachowi, lecz takze i carowi. Ten ostatni jednak potrafil sie bronic.

Minister rosyjski w Teheranie zakonczyl swoja kariere dyplomatyczna. Nasser—ed—din zas, ktory w 1873 r. udal sie poraz pierwszy w podroz do Europy, zostal przyjety w Petersburgu w taki sposob, iz po powrocie do kraju, skorzystal z formalnego powodu (niedostatecznie szybki postep prac koncesyjnych-Rosjanie zatrzymywali potrzebne materialy na granicy kaukaskiej), aby cala koncesje uniewaznic.

Dojscie liberalow do wladzy w Anglii zapobieglo zarysowujacemu sie na tym tle konfliktowi dyplomatycznemu angielsko—perskiemu. Opuszczony przez rzad angielski, Reuter po dlugich targach, zdolal jednak otrzymac odszkodowanie pieniezne oraz nowa koncesje w 1889 r. na bank emisyjny (monopol na 60 lat), po dzis dzien istniejacy Imperial Bank of Persia, ktory jednak w 1932 r. zrzekl sie swych praw emisyjnych na rzecz Narodowego Banku Iranskiego (Bank Mellie). Niefortunnie skonczyla sie rowniez udzielona Anglikom w 1890 r. koncesja na monopol tytoniowy. Wywolala ona ogromne niezadowolenie szerokich mas ludnosci i spowodowala wydanie przez jednego z najwiekszych autorytetow religijnych Hassana Schirazi formalnego zakazu palenia tytoniu przez Szyitow. Setki tysiecy ludzi zanie-

chalo naraz palenia kalianow, fajek i papierosow,— sam szach musial ulec nakazowi religijnemu— i w rezultacie po paruletnej walce z opinia publiczna, Anglicy zmuszeni byli skapitulowac. W 1892 r. koncesja zostala formalnie anulowana, za ustalonym po targach odszkodowaniem pol miliona funtow szt. (przy przewidzianej rocznej oplacie koncesyjnej 15 tys. funtow).

Najwieksze znaczenie ekonomiczne i polityczne posiadala uzyskana przez Anglikow koncesja na eksploatacje perskich zrodel naftowych. Poczatkowo uzyskal ja w 1889 r. Imperial Bank, ktory jednak, nie przywiazujac widocznie wiekszego znaczenia do majacej wowczas nader niewielkie zastosowanie nafty, nie rozpoczal w terminie prac eksploatacyjnych i utracil koncesje. Przemyslowiec perski, ktory ja nastepnie otrzymal, odstapil swe prawa milionerowi australijskiemu d'Arcy, az wreszcie w 1908r. powstala potezna "Anglo-Persian Oil Company", posiadajaca do 1961 r. wylaczne prawo eksploatacji zrodel naftowych oraz transportu nafty w calym Iranie, z wyjatkiem pieciu prowincji polnocnych (Azerbejdzan, Mazandaran, Gilan, Astrabad i Chorossan. Eksploatacja bowiem tam polozonych zrodel naftowych zostala zastrzezona dla Rosjan, ktorzy caly czas toczyli z Anglikami ukryta, lub jawna wojne o koncesje i przywileje w Persji, usilujac torpedowac i przeszkadzac w poczynaniach angielskich i uzyskiwac koncesje dla siebie.

W pare lat po powstaniu angielskiego banku imperialnego, zostal utworzony rosyjski bank pozyczkowy ktory nastepnie przybral nazwe perskiego banku dyskontowego i po przejsciu w 1899 r. wszystkich akcyj w rece rzadu rosyjskiego, stal sie faktycznie iranska ekspozytura rosyjskiego Banku Panstwa. Bank Dyskontowy nie posiadal wprawdzie praw banku emisyjnego, prowadzil jednak bardzo ozywiona dzialalnosc, skutecznie konkurujac z Bankiem Imperialnym. Ogromna rola i znaczenie polityczne tych bankow ujawnily sie w calej pelni

w zwiazku z udzielonymi przez nich rzadowi perskiemu pozyczkami.

Nastepca zamordowanego w 1896 r. Nasser-ed-dina Mozaffer-ed-din. malo interesujac sie sprawami publicznymi i losem swego kraju, poswiecal czas i publiczne pieniadze na osobiste przyjemnosci. Odwiedzal czesto Europe i wydawal tam bajonskie sumy, placac za apartament w hotelu paryskim po 40 tys. frankow dziennie. Potrzebnych zas na to pieniedzy szukal w zagran'cznych pozyczkach. Bankierzy francuscy i angielscy, obawiali sie ryzykowac, natomiast Rosjanie hojna reka pozyczyli w 1900 r.-z pozyczek francuskich, gdzie pozyczali na 3% po kursie emisyjnym 95 za 100-22 miliony rubli na 5% po 85 za sto. Podczas pertraktacji pozyczkowych Rosjanie zdolali ponadto uzyskac zobowiazanie, ze strony rzadu perskiego, splacenia dawniej zaciagnietej pozyczki w Imperial Banku i niezaciagania na przyszlosc zadnych pozyczek zagranicznych bez zgody rzadu rosyjskiego. Udzielona pozyczka zostala zabezpieczona na dochodach z cel (z wylaczeniem Zatoki Perskiej), ktore swiezo zostaly zreformowane i stanowily najwieksza pozycje zwyczajnych dochodow skarbu iranskiego.

Po potraceniu prowizji, splaceniu dlugu angielskiego i pokryciu kosztow podrozy szacha do Europy w 1900 r., z pozyczonych 22 milionow pozostalo zaledwie 6 i 1/4. Poniewaz zas Paryz necil w dalszym ciagu, w 1902 r. zaciagnieto na nowa podroz dalsze 10 milionow pozyczki. Nowe pozyczki zabezpieczano na dalszych zrodlach budzetowych: dochodach z telegrafu, z polowow rybnycb itp. itp. Bank dyskontowy udzielal rowniez hojnie pozyczek innych osobom i dygnitarzom perskim, zdobywajac w ten sposob coraz wieksze wplywy na zycie ekonomiczne i polityczne kraju.

Obok prerogatyw wyniklych z dzialalnosci banku dyskontowego, Rosjanie uzyskiwali takze rozne specjalne koncesje na budowe drog, na eksploatacje bogactw kopal-

nianych, lesnych itp. Szczegolne znaczenie ekonomiczne posiadala uzyskana w 1888 r. przez astrachanskiego kupca Ljazonowa koncesja na wylaczne prawo polowu ryb na perskim wybrzezu morza Kaspijskiego, ktora zapewnila Rosji swiatowy monopol kawioru.

Duze znaczenie dla rozszerzenia politycznych wplywow rosyjskich w Persji posiadala utworzona jeszcze za Nasr-ed-dina w 1879 r. specjalna brygada kozacka, zorganizowana i dowodzona przez oficerow rosyjskich, formalnie podleglych perskiemu ministrowi wojny i teoretycznie oplacanych ze skarbu perskiego. W praktyce oficerowie ci pobierali gaze w Banku Dyskontowym i wykonywali rozkazy swych faktycznych przelozonych. Wobec upadku sily wojskowej Persji, dobrze zorganizowana pod dowodztwem rosyjskim brygada, rozlokowana w wiekszych centrach miejskich, posiadala ogromne znaczenie w dalszych walkach domowych w Persji.

Jak z powyzszego wynika, Iran na przelomie XIX i XX, znajdowal sie w oplakanym stanie calkowitej dekadencji. W kraju, bezlitosnie lupionym przez owczesnego szacha i jego zausznikow, eksploatowanym przez kapital zagraniczny, szerzyla sie anarchia, podniecana jeszcze przez rywalizujace potencje zagraniczne. Niepodlegly byt Iranu wydawal sie byc powaznie zagrozony. Na zachodzie jeszcze w koncu XIX w. rozlegaly sie glosy odpowiedzialnych politykow (Curzon), przepowiadajacych Persji los Rzczypospolitej Polskiej z konca XVIII w. Przez dziwny paradoks w danym wypadku fakt wspolzawodnictwa sasiadow sprzyjal poniekad utrzymaniu niepodleglosci Iranu, Anglii bowiem bardzo zalezalo na niedopuszczeniu do granicy rosyjsko— indyjskiej. Napor jednak rosyjski w kierunku poludniowym byl coraz silniejszy, a opor szacha - minimalny.

Na poczatku XX w. Anglicy probuja jeszcze w oparciu o elementy mlodziezy, ktore odbyly studia w Europie, o kupcow i rzemieslnikow, rujnowanych przez kapital zagraniczny, oraz — czesciowo — o duchowiens-

two szyickie, — doprowadzic do zmian ustrojowych w w celu oslabienia wplywow rosyjskich. Nie bez posredniego przynajmniej udzialu Poselstwa Brytyjskiego rozpoczyna sie w 1904 r. ruch rewolucyjny, ktory poczatkowo powoduje tylko dymisje wielkiego wezyra oraz kilku ministrows, szczegolnie Rosji uleglych, nastepnie zas powolanie parlamentu i oktrojowanie ustaw konstytucyjnych. Niedlugo po zatwierdzeniu tych ustaw Mozaffer—ed—din umiera (26.27.1906 r.), nastepca zas jego Mohammed—Ali, w oparciu ciagle o Rosje, rozpoczyna walke z nowoproklamowanym ustrojem konstytucyjnym i jego zwolennikami. Po potegujacych w ciagu w 1907 r. anarchje w kraju rozruchach, dochodzi w 1908 r. do zbombardowania przez kozacka brygade p-lka Ljachowa Medzylisu (10.6.), do aresztowania i stracenia czesci deputowanych, oraz rozwiazania parlamentu i faktycznego zniesienia w ten sposob ustroju konstytucyjnego. Rewolucjonisci jednak, poparci przez poludniowe koczownicze plemie Bachtiarow, odnosza w walkach domowych zwyciestwo i w koncu czerwca 1909 r. zdobywaja Teheran. Mohammed—Ali broni sie w Poselswie Rosyjskim, poczem abdykuje i wyjezdza do Rosji. Konstytucyjny ustroj w Iranie zostaje przywrocony, na tron zas powolany mlodszy syn Mohammeda—Alego Il-letni Soltan Ahmed—Mirza, w imieniu ktorego sprawuje rzady regencja i rzad rewolucyjny. Carska Rosja nie daje jednak za wygrana. Udziela mniej lub wiecej jawnej pomocy eks—szachowi Mohammedowi - Alemu w jego probach odzyskania tronu. Okupuje wojskowo szereg polnocnych prowincji, torpeduje i uniemozliwia iniejowane z duza trudnoscia przez rzad rewolucyjny reformy.

Rzad konstytucyjny ma bardzo duze trudnosci wewnetrzne, potegowane jeszcze przez nader mu niechetne stanowisko bezposrednich sasiadow — carskiej Rosji i sultanskiej Turcji (przed obaleniem Abdul— Hamida) oraz Anglii, ktora poczatkowo przyczyniwszy sie

do wywolania ruchu rewolucyjnego, nastepnie zmienia w stosunku do niego dosc zasadniczo stanowisko. Tlumaczyc to nalezy nietylko roznica pogladow poszczegolnych politykow angielskich na sprawy iranskie, oraz obawa przed przeniesieniem zarazkow rewolucyjnych do Indii, lecz nadewszystko zasadnicza zmiana polityki angielskiej w stosunku do Rosji, w zwiazku z coraz bardziej wzrastajacym niebezpieczenstwem niemieckim, wobec ktorego niebezpieczenstwo rosyjskie stawalo sie stosunkowo blade.

Utworzona przez Bismarka, po pokonaniu Francji (1870—1871 r.), Rzesza Niemiecka ma coraz wyrazniejsza tendencje do prowadzenia imperialistycznej polityki swiatowej, domaga sie dla siebie "miejsca pod sloncem", zdobywa szereg kolonii w Afryce, Azji i na wyspach Oceanu Spokojnego i, zdradzajac coraz wiekszy apetyt, zaczyna powaznie zagrazac ekonomicznym i politycznym interesom angielskim w roznych czesciach globu, a w szczegolnosci na Bliskim i Srodkowym Wschodzie. Na tym bowiem odcinku geograficznym wplywy niemieckie przenikaja coraz glebiej, przyczym Niemcy przeciwstawiaja tu polityce angielskiej, opartej rzekomo na podstepie, oszustwie, przekupstwie i podniecaniu i wyzyskiwaniu antagonizmow wewnetrznych pomiedzy poszczegolnymi rasami, wyznaniami i narodami, swoja polityke tworzenia w ramach i wewnatrz panstwowosci panstw wschodnich "kolonii przyjazni", opartych na "dobrej wierze niemieckiej".

Marzac o objeciu w najblizszej przyszlosci spadku po "czlowieku starym" (Austro-Wegry) i "czlowieku chorym" (Turcja) i planujac utworzenie na terenach Bliskiego i Srodkowego Wschodu "Indii Germanskich",- podstawy ekonomicznej do swiatowego panowania Niemiec, Niemcy Wilhelma II wystepuja narazie w charakterze „przyjaciol", krzywdzonych przez imperializmy europejskie panstw muzulmanskich i obiecujac im swa bezinteresowna pomoc i poparcie. Taka jesr tresc glosnej

mowy Wilhelma, wygłoszonej w 1898 r. w Damaszku, podczas jego podrozy na Wschod, i odtad cesarz Niemiecki wystepuje coraz czesciej w charakterze protektora Islamu.—

Za ta ideologiczna zaslona kryje sie jednak "Realpolitik". Wyrazem jej jest slynny projekt kolei BBB (Berlin—B kareszt—Bagda), o ktorym kanclerz Rzeszy ksiaze Bülow w swej pracy p. t. "Deutsche Politik" pisal, iz o wiera on wplywom i duchowi przedsiebiorczosci niemieckiej, pomiedzy Morzem Sroczien nym a Zatoka Perska, jak rowniez w dorzeczach starych rzek historyczny h Eufratu i Tygrysu nieporownalne bezgraniczne mozliwosci z punktu widzenia ich owocnosci i nadziei na przyszlosc.

Poczynajac od 1899 r., Niemcy z zelazna konsekwencja i uporem przelamuja wszelkie wysuwane przez Anglie i Rosje przeszkody i stopniowo krok za krokiem realizuja swe plany kolei bagdadzkiej, ktora ma oddac w ich rece dawne imperium Semiramidy i Haruna—al—Raszyda. Rownolegle z wplywami niemieckimi w Turcji, rosna ich wplywy rowniez i w Persji.

Juz w 1873 r. Rzesza zawiera z Iranem wieczny traktat przyjazni,uzyskuje w nim prawa nawigacji i handlu,otwiera szereg konsulatow i zdobywa pewne uprawnienia polityczne,zastrzegajac w traktacie prawo interwencji (posrednictwa) w wypadku wojny Persji z jakims trzecim mocarstwem.

W miare rozwoju ekonomicznego Niemiec oraz ich handlu zagranicznego,na przelomie XIX i XX w., rosna wplywy niemieckie w Iranie, konkurujac coraz skuteczniej z wplywami rosyjskimi i angielskimi.

W 1895 r. Niemcy uzyskuja koncesje na budowe szosy Teheran Kermanszach, poczem, wyzyskujac swe wplywy w Turcji, urzadzaja nowy szlak handlowy do Iranu przez Trebizonde, z ominieciem tradycyjnych szlakow przez Batum, lub Zatoke Perska. Zreszta przystapienie Iranu na poczatku XX w. do miedzynarodowej

konwencji o wolnej przesylce "probek dez wartosci" pozwala im niedlugo ominac przeszkody, stawiane przez Rosje w tranzycie zagranicznym towarow do Iranu. Fala "probek" rosnie. W 1902 r. Niemcy przesylaja w ten sposob towary ogolnej wartosci 3 milj. kranow w 1912 r. juz prawie 10 milionow, w 1910 r. 75,5 tysiecy przesylek, w 1913 r. przeszlo 200 tysiecy ogolnej wagi powyzej 1000 ton.

Poczatkowo penetracja ekonomiczna Niemiec w Iranie nie spotyka sie z silniejszym sprzeciwem obu rywalizujacych na jej terenie mocarstw. Przeciwnie Anglia chetnie widzi towary niemieckie na polnocy Persji, Rosja zas na poludniu.

Dzieki temu Niemcy staja tu coraz mocniejsza noga i towary niemieckie powoli zaczynaja wypierac towary angielskie na poludniu, a rosyjskie na polnocy. Sa one przede wszystkim bardziej tanie dzieki umiejetnej polityce dumpingu i zrecznej polityce przewozowej. Uruchomiona stala linia okretowa Hamburg-Zatoka Perska za przewoz tonny towaru bierze 17 szylingow, podczas gdy przewoz na statkach angielskich z Europy do Iranu kosztuje 27—30 szylingow.

Apetyt przychodzi w miare jedzenia. Wplywy ekonomiczne przybieraja charakter coraz bardziej polityczny. Niemcy zrecznie podkreslaja swoj postulat calkowitej niepodleglosci Persji i otwarcia jej dla wolnego handlu na zasadach rownosci-ze wszystkimi panstwami europejskimi. Tego rodzaju haslo nie moze byc niepopularne wsrod Iranczykow, w rezultacie powstaje i rosnie na silach partia germanofilska z Kadzarem Ziulli-sultanem i innymi dygnitarzami i politykami iranskimi na czele.

Od 1906 r. Niemcy probuja uzyskac w Iranie szereg koncesji o charakterze juz wyraznie politycznym-na bank emisyjny (Medzilis projekt ten jednak odrzuca), na szose z Bagdadu do Kermanszachu, lub Hamadanu, na port, lub sklad wegla na wybrzezu Zatoki Perskiej dla stalej linii Hamburg-Iran. Proponuja Iranowi na dogod-

nych warùnkach 25 mil. marek pozyczki. Otwieraja w Teheranie wspaniale wyposazona niemiecka szkole dla Iranczykow. Zakladaja w innych punktach Iranu niemieckie szkoly, apteki itp.

Rosja i Anglia sprzeciwiaja sie temu, mniej wiecej skutecznie, jednakze dazenie Niemiec do zdobycia hegemonii swiatowej po demonstracjach w Marokku, proklamowaniu hasla "przyszlosc Niemiec na morzach" i rozbudowie floty niemieckiej-zarysowuje sie coraz wyrazniej.

W zwiazku z tym zarysowuja sie wielkie przemiany w ogolnej polityce swiatowej. Osamotniona po klesce 1870 r. Francja zawiera w koncu XIX w. przymierze z Rosja, w poczatkach zas XX w., po incydencie przy Faszodzie, dochodzi do wyrownania stosunkow francusko-angielskich i zawarcia przymierza pomiedzy dwoma historycznymi wrogami. Odtad dyplomacja francuska pracuje gorliwie nad zblizeniem dwoch azjatyckich rywali-Rosji i Anglii. Ta ostatnia-szczegolnie czula na punkcie Indii i dostepow do nich - po oficjalnym oswiadczeniu, zlozonym w Izbie Lordow przez sekretarza stanu Landsdowna w maju 1907 r., iz "rzad angielski uwaza ustanowienie w zatoce perskiej bazy morskiej lub umocnionego portu przez obce mocarstwo za powazne niebezpieczenstwo dla interesow W. Brytanii, ktoremu to niebezpieczenstwu przeciwstawi sie ona bez wahania wszystkimi w jej rozporzadzeniu srodkami" definitywnie przerzuca sie do obozu antyniemieckiego i 31. VIII. 1907 r. podpisuje w Petersburgu uklad z Rosja, regulujacy sporne pomiedzy obu panstwami sprawy na terenie azjatyckim, a mianowicie rozgraniczajacy interesy obu panstw w Persji, Afganistanie i Tybecie.

Odnosnie Iranu oba rzady zobowiazuja sie we wstepie wzajemnie do "respektowania integralnosci i niepodleglosci Persji" i, pragnac szczerze zachowania porzadku na calej przestrzeni tego kraju, jego rozwoju pokojowego oraz trwalego ustalenia rownych przywilejow dla handlu. i przemyslu wszystkich innych narodow, stwierdzaja

jednoczesnie, ze kazdy z nich ze wzgledow natury geograficznej i ekonomicznej ma specjalny interes w utrzymaniu spokoju i porzadku w niektorych prowincjach Persji, badz to przyleglych do Imperium Rosyjskiego, badz do Afganistanu i Beludzystanu. Z tych wzgledow w art. 1 W.Brytania uznaje za wylaczna sfere interesow rosyjskich polnocne prowincje Persji od Kanekinu (Kasriszirinu) przez Ispahan, Jezd, Kakh do zbiegu granic perskiej, rosyjskiej i afganskiej. Na tym terytorium Anglia zobowiazala sie nie dazyc, ani ani dla siebie, dla swych obywateli do zadnych koncesji, badz to natury politycznej, badz handlowej i nie sprzeciwiac sie uzvskiwaniu takich koncesji przez Rosje i jej poddanych.

Rosja ze swej strony przyjela analogiczne zobowiazania w stosunku do terytoriow Persji poludniowo-wschodniej, w granicach od granicy afgansko-perskiej przez Gazik Birdzand, Kerman do portu Bender-Abbas.

W rozgraniczajacej strefy interesow obu panstw strefie neutralnej Rosja zobowiazala sie (art. 3) bez uprzedniego porozumienia sie z Anglia, nie sprzeciwiac sie udzielaniu dowolnych koncesyj, obywatelom angielskim. To mialo w pewnym stopniu wyrownac „niesprawiedliwy“ podzial sfer interesow pomiedzy obu panstwami, gdyz Rosja uzyskiwala najbogatsze i najzyzniejsze prowincje polnocne z wiekszoscia miast iranskich Teheranem, Tabrizem, Ispahanem, Meszchedem, Jezdem, Kazwinem, Kaszanem, Hamadanem, Kermanszachem itp.— Anglia zas przewaznie pustynie bez wiekszych miast. Ponadto wymiana depesz po zawarciu ukladu zabezpieczala specjalne interesy Anglii w Zatoce Perskiej.

Pomimo wzmianki w ukladzie o integralnosci i niepodleglosci Persji i nie wprowadzaniu formalnym administracji zainteresowanych panstw w sferach ich interesow—moze on byc uwazany za akt ukrytego rozbioru Persji, traktowanej wylacznie jako objekt polityki miedzynarodowej i nie konsultowanej nawet w okresie zawieszania traktatu.

Uklad 1907 r. wywolal w Persji ogromne niezadowolenie i liczne oficjalne protesty. Anglia jednak zdezydowala sie poswiecic Persje dla pokoju Europy, czy swiata, t.j.dla uzyskania dobrych stosunkow z Rosja i jej poparcia w zarysowujacej sie rozgrywce z Niemcami. Dlatego tez odmawia dalszego poparcia odrodzenczemu ruchowi konstytucjonalistow i zamyka oczy na poczynania Caratu, ktory wbrew tekstowi nawet ukladu 1907r., wtraca sie do spraw wewnetrznych Iranu, okupuje szereg prowincji perskich i uniemozliwia przeprowadzenie zamierzonych przez rzad rewolucyjny reform.

W Rosji zreszta traktat 1907r. wywolal liczne glosy krytyki. Rozlegaly sie glosno opinie, ze jest on dla Rosji krzywdzacy, bo nie oddaje jej calej Persji.

W traktacie tym i po nim wystapily raz jeszcze wyraznie ofenzywno—imperialistyczne tendencje Rosji i defenzywne w stosunku do Persji—zamiary angielskie. Traktat 1907r.zostal przez Persje uznany—nie bez nacisku—dopiero w 1912 r.

W miedzyczasie jeszcze musimy zanotowac ciekawe posuniecia Niemiec, ktore nader niezadowolone z ukladu, usiluja w dalszym ciagu rozwijac swe wplywy w Iranie, prowokujac wystapienia tureckie w spornych prowincjach granicznych oraz czynia wszelkie starania, aby rozbic zarysowujacy sie front panstw przeciwstawiajacych sie ich planom w skali swiatowej.

W 1910 r.—w roku smierci Edwarda VII., ktory rozpoczal polityke t.zw. przez Niemcow „okrazania Niemiec„ i dymisji ros.min. S Z. Izwolskiego, ma miejsce spotkanie w Potsdamie (4.XI.1910 r.) dwoch kuzynow: rosyjskiego Niki z niemieckim Willi. Miedzy innymi sa tam rowniez poruszane sprawy iranskie. W rezultacie w sierpniu 1911 r.w Petersburgu staje traktat rosyjsko—niemiecki, w ktorym strony, wychodzac z zasady rownosci praw wszystkich narodow do handlu w Persji, uznaja, iz Rosja ma w tym kraju interesy specjalne, Niemcy zas

wylacznie handlowe. Za oficjalne uznanie przez Niemcy "strefy rosyjskiej" w Persji (z pewnymi poprawkami na wschodzie) Rosja oficjalnie uznaje tam niemieckie interesy handlowe i w szczegolnosci zaciaga pewne zobowiazania odnosnie linii kolejowych, majacych zwiazac Persje z koleja BBB.

Te posuniecia rosyjsko—niemieckie szachuja w pewnym stopniu Anglie, ktora zmuszona jest zamykac oczy na te lub inne kroki rosyjskie w Iranie, ktoreby w innych okolicznosciach musialy wywolac jej wyrazne niezadowolenie i sprzeciw.

Wojna 1914 r. zastaje Persje w stanie daleko posunietego rozprezenia i anarchii.

1. XI. 1914 r. Sultan Achmed szach proklamuje scisla neutralnosc Persji. W praktyce jednak wojska strony wojujacej—rosyjskie, zajmuja liczne prowincje, co sluzy za pretekst do napasci i wprowadzenia wojsk tureckich, po przystapienu Turcji do wojny. Na terytorium Iranu tocza sie walki rosyjsko—tureckie, a jednoczesnie w kraju rozwija sie silna agitacja antyrosyjska i antyangielska, wspierana i kierowana przez poselstwa niemieckie, austrowegierskie i tureckie w Teheranie. Wykorzystywane sa momenty religijne, niecheci do cudzoziemcow itp.— Niemcy zyskuja zwolennikow w roznych kolach. Tworza sie bandy partyzanckie, mowi sie nawet o zawarciu przymierza niemiecko—turecko—perskiego. Pogloski te wywoluja w listopadzie 1915 r. ostrzezenie, ze w razie ich potwierdzenia traktat 1907 r.. zaakceptowany przez Persje w 1912 r. i gwarantujacy integralnosc i niepodleglosc Persji, przestanie obowiazywac.

Wojska rosyjskie posuwaja sie z polnocy ku Teheranowi. 17. XI. 1915 r. opuszczaja go poslowie niemiecki i austriacki, oraz ambasador turecki, za nimi ciagna przynalezni tych panstw. Panstwa centralne nie daja jednak za wygrana-wyslannik Wilhelma ks. Reuss organizuje w Kumie "komitet walki za Islam" i pozy-

skuje organizowana przez oficerow szwedzkich zandarmerie iranska, ktora nie otrzymujac zoldu ze skarbu perskiego, bierze pieniadze niemieckie, zajmuje Hamadan oraz Sziraz, gdzie rabuje bank angielski.

Rosja wystapienie tej zandarmerii uwaza za casus belli, Anglia za wyczyny rozbojnicze, nie chcac doprowadzac sprawy do krytycznego rozwiazania i opanowania Persji przez Rosje. Anarchia i walki o Persje rosna, Rosjanie wypedzaja jednak Niemcow z Hamadanu, Anglicy zas, przy pomocy niewielkich sil przybylych w marcu 1916 r. z Indii do Bender Abbasu, w ciagu kilku miesiecy, przywracaja porzadek w poludniowych prowincjach. Dowodca malenkiego oddzialu anglo-indyjskiego sir Percy Sykes dochodzi do Teheranu, gdzie zostaje mile przyjety przez szacha, potem maszeruje do Jezdu, Ispahanu, Szirazu, wszedzie przywracajac spokoj i nawet pozyskujac dla swych stale rosnacych sil zbuntowana zandarmerie perska w Szirazie.

Zwyciestwo odniesione ostatecznie przez Anglikow w Mezopotamji ugruntowuje ich wplywy i uniemozliwia dalsze intrygi niemieckie w poludniowym Iranie.

Kleska militarna Rosji carskiej i triumf rewolucji, ktora po dojsciu do wladzy Lenina, przekreslila calokształt polityki carskiej w stosunku do ludow uciskanych i podbijanych przez Carat, wydaje sie usuwac z Iranu tradycyjnego rywala i rozwiazywac rece polityce angielskiej w tym kraju. Wojska angielskie posuwaja sie daleko na polnoc, na Kaukaz.

Po zakonczeniu wojny 1914—1918 r. Persja wysyla do Paryza delegacje, domaga sie dopuszczenia jej na Konferencje Pokojowa, przyznania odszkodowan za zniszczenia wojenne i zniesienia umownych ograniczen jej suwerennosci. Formalna jednak neutralnosc Iranu w wojnej uniemozliwia dopuszczenie delegacji na Konferencje Pokojowa.

Tymczasem Percy Sykes wyzyskuje swe ogromne

mozliwosci i wpływy w Teheranie oraz trudnosci rzadu iranskiego i 9. VIII. 1919 r. doprowadza do podpisania układu anglo—perskiego, w ktorym ze wzgledu na scisle wiezy przyjazni, jakie istnialy pomiedzy obu rzadami w przeszlosci i w przekonaniu, iz jest koniecznym dla wspolnych interesow obu rzadow, aby te wiezy w przyszlosci zostaly wzmocnione i aby bylo dane energiczne poparcie dla rozwoju dobrobytu Persji, rzad angielski powtarza w sposob najbardziej kategorycz y zobowiazania jakie dawal niejednokrotnie w przeszlosci calkowitego szanowania niepodleglosci i integralnosci Persji, a jednoczesnie dostarcza na koszt rzadu perskiego doradcow angielskich dla wszystkich dzialow administracji perskiej, instruktorow i sprzetu dla reorganizacji i uwspolczesnienia sily zbrojnej iranskiej (kozacy, zandarmeria, rekruci), udziela pozyczki dla przeprowadzenia niezbednych reform, budowy drog i srodkow komunikacji itp. Traktat 1919 r., poddajacy caly Iran przemoznym wplywom angielskim, wywolal zdziwienie i zastrzezenia Ameryki i Francji oraz oburzenie w Iranie. Autorzy perscy mowili wrecz o rozciagnieciu protektoratu angielskiego nad Persja i traktowaniu Szach—in — Szacha, jak radzy indyjskiego.

Mialy miejsca protesty i rozruchy, w szczegolnosci na polnocy, gdzie pod wplywem rewolucji rosyjskiej i zwyciestw, odniesionych przez wojska czerwone nad bialymi, ruch rewolucyjny w prowincjach iranskich (Gilanie, Mazandaranie, Azerbejdzanie) przybral szczegolnie duze rozmiary.

Lata 1919—1920 to lata szczegolnego zamieszania w Iranie. Z rewolucjonistami na polnocy walcza perscy kozacy, pod dowodztwem bialych oficerow rosyjskich, wywoluje to zastrzezenia Anglikow, ktorzy usiluja przeciwstawic sie rewolucjonistom wlasnymi silami, zadaja usuniecia bialych Rosjan od dowodzenia Kozakami, prowadza z czerwonymi pertraktacje w Londynie itp. Pertraktacje z Rosjanami w sprawie oczyszczenia

przez nich terytoriow iranskich prowadza rowniez Iranczycy.

W ogolnym zamieszaniu i pod naciskiem not angielskich i sowieckich zmieniaja sie gabinety. Medzilis nie chce ratyfikowac ukladu 1919 r., natomiast opinia publiczna w Iranie przychylnie przyjmuje sugestie Sowietow, ktore uznaja niepodleglosc Persji, przekreslaja wszystkie traktaty i przywileje uzyskane przez Rosje carska i domagaja sie tylko usuniecia Anglikow i wolnej propagandy w Iranie.

W 1921 r. nastepuje w Iranie rodzaj zamachu stanu. Stojacy, po usunieciu oficerow rosyjskich, na czele kozakow perskich gen. Reza Khan maszeruje na Teheran, zajmuje w lutym 1931 r. miasto i w porozumieniu z wybitnym dziennikarzem teheranskim, redaktorem pisma „Raad" Seyed Zia—ed—dinem obejmuje rzady, z tymze tymze Seyed Zia—ed—dinem jako prezesem ministrow, Reza Khanem jako ministrem wojny. Nowy rzad wypowiada traktat angielsko-perski 1919r. i 26 lutego 1921 r. podpisuje w Moskwie traktat z Rosja sowiecka. Traktat ten w 1922 r. zostaje ratyfikowany i wchodzi w zycie.

W traktacie tym Rosja sowiecka zrzeka sie wszystkich uprawnien i przywilejow (koncesji) w Iranie, darowuje wszystkie dlugi zaciagniete u Rosji carskiej, przekazuje caly majatek (szosy, koleje, linie telegraficzne, porty, kopalnie, bank pozyczkowo-dyskontowy itp.) na wlasnosc Iranu, z zastrzezeniem, aby nie byly one oddane zadnemu 3-mu mocarstwu. Przekresla traktat w Turkmanczaj i zrzeka sie sadownictwa konsularnego, uznaje rownosc rosyjsko-perska w nawigacji po morzu Kaspijskim, rosyjsko-perski polow ryb na tym morzu, wzajemna wolnosc tranzytu, likwidacje misji i stowarzyszen religijnych i przejecie ich majatku przez Iran.

Rosja zabezpiecza Iran przed inwazja od strony Kaukazu, lecz w wypadku, gdyby wrogie mocarstwo chcialo zaatakowac Rosje przez Iran, i ten nie mogl sie

temu sprzeciwic, zajac ma terytorium Iranu dla stawienia czola przeciwnikowi.

O wolnej propagandzie w traktacie niema mowy. Po zawarciu traktatu 1921 r. wojska sowieckie opuszczaja terytorium Iranu.

W maju 1921 r. Seyed Zia-ed-din zostaje usuniety, i wladza przechodzi w rece Reza Khana Pahlavi, ktory w 1923 r. zostaje mianowany przez wyjezdzajacego do Europy Soltan Achmed-Szacha, prezesem Rady Ministrow, a w 1925r., po destytuowaniu przez Medzilis dynastii Kadzarow, proklamowany Szach-in-szachem.

Reza Szach, po objeciu wladzy, przeprowadza liczne reformy, tworzy sile zbrojna, ukroca w kraju anarchie i wprowadza porzadek, doprowadza w 1928 r. do formalnego zniesienia kapitulacji, przedsiebierze radykalne srodki dla rozwoju przemyslu i ekonomiki Iranu. O wzmocnieniu sie miedzynarodowym Iranu swiadczy miedzy innymi zawarcie przezen szeregu korzystnych traktatow z obcymi mocarstwami, w szczegolnosci z Polska, na zasadach zupelnej rownosci 17.3.1927 r. i Ententy wschodniej t. zw. Paktu Saad-Abad· ukladu miedzy Persja, Trcja, Egiptem i Afganistanem 8.VII.1937.

Reza Szach niezbyt chetnie ustosunkowuje sie do Rosji i Anglii, opiera sie natomiast na innych niebezposrednio sasiadujacych z Iranem mocarstwach. Doradca finansowy Dr. Millspaugh-amerykanin-porzadkuje finanse i przeprowadza reforme walutowa. Tu jednak historia sie powtarza, prawa geopolityczne dzialaja.

Ukazuja sie znow silne wplywy niemieckie. Hitler kontynuuje polityke Wilhelma. Penetracja ekonomiczna Niemiec w Iranie, proba proniemieckiego zamachu stanu w Iraku,-powoduja niebezpieczenstwo opanowania Iranu przez Niemcy.

Radykalne posuniecia Rezy szacha wywoluja pewne niezadowolenie spoleczenstwa iranskiego. To tez, gdy obdykuje on w 1941 r. i przekazuje wladze synowi swemu, obecnie panujacemu w Iranie, spoleczenstwo przyjmuje to

z zadowoleniem, zwyciestwo zas odniesione nad agentami niemieckimi w Iraku i traktat przyjazni zawarty przez rzad nowego szacha z Anglia i Rosja Radziecka, zabezpiecza Iran przed niebezpieczenstwem opanowania go przez Niemcy.

Bibliografia

1. Afschar M. — La politique européénne en Prese, Berlin 1921
2. Ayn-Lam-Ber — La Perse et la Grande Bretagne, Genève, 1919
3. Bamberger Felix — Geschichte der Orientalischen Angelegenheiten im Zeitraum der Pariser u. Berliner Friedens, Berlin, 1920-
4. Berard Victor — Revolutions de la Perse, Paris, 1910.
5. Browne G. Edward — The Reign of Terror at Tabriz, Englands Responsability. London, 1912
6. Browne G. Edward — The Persian Revolution of 1905—1909, Cambridge 1910.
7. Browne G, Edward— The Persian Crisis of Decembre 1911. Cambridge, 1912.
8. Bayani K.— Les relations de l'Iran avec l'Europe occidentale a l'époque Safavide.— Paris, 1937
9. Darmsteter James — Coup d'oeil sur l'histoire de la Perse — Paris, 1885.
10. Demorgny G.- La question persane et la guerre- Paris, 1916
11. Driault E. — La question d'Orient — Paris, 1919.
12. Driault E. — La politique orientale de Napoleon — Paris 1904.
13. Dubeaux Louis M.— La Perse, L'univers Histoire et Description de tous les peuples Paris, 1881.
14. Entecham H. D. K. — La situation économique et historique de la Perse contemporaine - Montpellier, 1930.
15. Herbette Maurice—Une ambassade persane sous Louis XIV — Paris 1907.
16. Herford Bridge — The Dynastie od the Kajar- London 1833.

17. Feuvrier docteur— Trois ans à la cour de Perse Paris 1906
18. Krahmer — Die Beziehungen Russland zu Persien — Leipzig 1903
19. Curzon G.— Persia and the Persian Question— London, 1892.
20. Litten Wilhelm— Wer hat die persische Neutralitat verletzt? — 1920
21. Matine Daftary Dr. A.— La supression des capitulations en Perse, Paris, 1930.
22. Minorsky V.—La Perse au XVe siécle entre la Turquie et Venise — Paris, 1934
23. Rouire Dr.— La rivalité anglo - russe au XIXe siécle en Asie — Paris, 1908.
24. Siassi Ali Akbar — La Perse au contact de l' Occident — Paris 1931,
25. Schuster W. Morgan — The Strangling of Persia - 1920.
26. Sykes Percy — A history of Persia. Tome 1 1930, Tome II 1930.
27. Toynbee Arnold J. — Surwey of International Affairs Volume 1: The Islamic World since the Peace Settlement 1927.
28. Wilson Sir A.— Persia, London, 1932.
29. Zielke Barbara — Die orientalische Frage im politischen Denken Europas von Ausgang des 17 bis zum Ende des 18 Jahrhunderts — Leipzig
30. Le sort de la Perse. La politique anglaise devoilée,— Amsterdam 1917.
31. Englische Dokumente zur Erdrosselung Persiens-Berlin 1917.

RESUME

Antoni Dudryk-Darlewski.

GEOGRAPHIE DE L'IRAN.

I. Géographie physique. L'auteur décrit les frontières terrestres et maritimes, le territoire de l'Iran, ses rivières, sa flore et sa faune, ses richesses minérales, ainsi que le climat des différentes parties du pays.

II. Antropogeographie. L'auteur cite des données approximatives relatives à la population de l'Iran à sa densité et à sa composition au point de vue de la nationalité, de la langue et de la religion.

L'auteur décrit les principales tribus nomades et indique briévement les principales occupations de la population.

L'étude traite en detail les voies de communication de l'Iran et les villes qu'elles traversent, ainsi que les communications terrestres, fluviales, marines et aériennes, en faisant ressortir les progrés réalisés par l'Iran dans ce domaine.

Bronislaw Minc.

L'ETAT ECONOMIQUE DE L'IRAN ACTUEL.

L'auteur caractérise la structure économique de l'Iran contemporain, en distinguant la formation du capitalisme moderne, formation musulmane, provenant du Moyen-Age, dans l'économie agraire et finalement la formation, provenant de l'ancienne époque pastorale, representée par les tribus nomades. L'auteur caractérise l'Iran comme un pays d'agriculture et d'élevage, dont la vie économique est soumise à une forte influence de l'étranger. Il cite ensuite les différentes théories expliquant la décadence économique de la Perse et caractérise la politique initiée par le Chah Réza dans ce domaine en concluant que, malgré de nombreux progrès, elle n'a pas encore été en état de changer à fond la structure économique du pays.

L'auteur traite en détail l'agriculture en Iran à savoir les conditions générales de son développement, les dispositifs d'irrigation, la structure agraire, la technique et la méthode de travail dans l'agriculture, le probléme de la dépopulation rurale, ainsi que la production agricole.

L'étude décrit l'élévage et la production du bétail en Iran, l'exploitation des forêts, des richesses naturelles, l'extraction du pétrole avec l'industrie pétrolifère et l'artisannat.

L'auteur traite le commerce extérieur de l'Iran, indique les causes de l'introduction en 1931 du monopole du commerce avec l'étranger et donne une déscription de cette institution. Le travail contient une analyse des importations et des exportations de l'Iran,ainsi que de la part qu'y prennent les différents pays, en particulier la Pologne. L'auteur compare aussi le commerce de l'Iran au commerce mondial et à celui des divers pays.

Le travail traite ensuite les finances (le budget et le système des impôts) les banques, la monnaie et la question des communications en Iran.

Le travail dépeint l'ensemble des conditions économiques dans l'Iran d'aujourd'hui et contient 19 tableaux statistiques.

Prof. Dr.Wiktor Sukiennicki.

L'IRAN DANS LA POLITIQUE MONDIALE.

L'auteur traite les relations entre la Perse et les grandes puissances depuis le XVIe siècle jusqu'a 1941.

L'auteur décrit en détail les efforts des puissances européennes tendant à attirer la Perse dans l'orbite de leurs influences politiques et économiques et présente les rapports entre les événements et Europe en l'activité des puissances en Perse. En outre il mentionne également les efforts des rois de Pologne, au cours des siècles, tendant à nouer des relations amicales avec la Perse et envisageant une alliance entre les deux pays.

L'auteur traite en détail l'agriculture en Iran à savoir les conditions générales de son développement, les dispositifs d'irrigation, la structure agraire, la technique — la méthode de travail dans l'agriculture, le problème de la dépopulation rurale, et donne un aperçu de la production agricole.

L'étude décrit l'élevage et la production du bétail en Iran, l'exploitation des forêts, des richesses naturelles, l'extraction du pétrole avec l'industrie pétrolifère, et l'artisanat.

L'auteur traite le commerce extérieur de l'Iran, indique les causes de l'introduction en 1931 du monopole du commerce avec l'étranger et donne une description de cette institution. Le travail contient une analyse des importations et des exportations de l'Iran ainsi que de la part qu'y prennent les différents pays, en particulier la Pologne. L'auteur compare aussi le commerce de l'Iran au commerce mondial et à celui des divers pays.

Le travail traite ensuite les finances (le budget, et le système des impôts), les banques, le système monétaire, et la question des communications en Iran.

Le travail dépeint l'ensemble des conditions économiques dans l'Iran d'aujourd'hui et contient 19 tableaux statistiques.

Prof. Dr. Wiktor Sukiennicki.

L'IRAN DANS LA POLITIQUE MONDIALE.

L'auteur traite des relations entre la Perse et les grandes puissances depuis le XVIe siècle jusqu'à 1941.

L'auteur décrit en détail les efforts des pays européennes tendant à attirer la Perse dans l'orbite de leurs influences politiques et économiques et présente les rapports entre les événements en Europe et l'activité des puissances en Perse. En outre il mentionne également les efforts des rois de Pologne, au cours des siècles, tendant à nouer des relations amicales avec la Perse et envisageant une alliance entre les deux pays.

IRAN
GRANICE PAŃSTW
MIASTA PONAD 500.000 MIESZK.
200.000
100.000
50.000
MIEJSCOWOŚCI PONIŻEJ 50.000 M.
KUZ PROWINCJE
KOLEJE ISTNIEJĄCE
W BUDOWIE
PROJEKTOWANE
DROGI AUTOMOBILOWE
RUROCIĄGI NAFTOWE
RUINY DAWNYCH MIAST
Zag GÓRY
SKALA 1:5.000.000
0 50 100 150 200 250 300 350 KM
WYDANO STARANIEM TOWARZYSTWA STUDIÓW IRAŃSKICH W TEHERANIE 1943
Z. S. R. R.
Z. S. R. R.
MORZE KASPIJSKIE
TURCJA
IRAK
AFGANISTAN
INDJE
AZERBEJDŻAN
MAZANDERAN
CHORASAN
SEISTAN
LURISTAN
LARISTAN
BELUDZYSTAN
DASZT-I-KEWIR
SŁONA PUSTYNIA
DASZT-I-LUT
ZATOKA PERSKA
ZATOKA OMAN
CIEŚNINA ORMUZ
BAKU
Krasnowodsk
Erywań
Dżulfa
TABRIZ
Astara
Reszt
Pahlewi
Kazwin
TEHERAN
Semnan
Damgan
Aszchabad
Meszched
Herat
Mosul
Kirkuk
Hamadan
Kermanszach
Kum
Arak
Kaszan
Ispahan
Bagdad
Babilon
Basra
Abadan
Ahwaz
Dizful
Buszi
Sziraz
Persepolis
Jezd
Kerman
Bam
Zahedan
Zabul
Bender Abbas
Lar
Bampur
Nok Kundi

ERRATA.

Str.	Wiersz	Wydrukowano:	Powinno byc:
1	4 od dolu	niekore	niektore
5	1 " "	drugije	drugiej
11	5 " "	Kaspijskim i	Kaspiskim,
15	7 " gory	grzy	przy
18	11 " dolu	ludnoci	ludnosci
19	1 " "	nonadzi	nomadzi
29	16 " "	storozytnosci	starozytnosci
30	1 " gory	Achwaz	Ahwaz
30	10 " dolu	odlegloci	odleglosci
33	16 " gory	Bendr Szahpur	Bender Szachpur
35	12 " dolu	Szahpur	Szachpur
36	3 " gory	Tranu	Iranu
40	17 " "	samowystarczanosci	samowystarczalnosci
55	1 " dolu	Aserbejdzan	Azerbejdzan
59	2 " "	Aserbejdzan	Azerbejdzan
60	2 " "	Aserbejdzan	Azerbejdzan
61	16 " "	producja	produkcja
64	10 " gory	Kassrun	Kaserun
65	11 " "	nastep ie	nastepnie
66	16 " "	Isfahan	Ispahan
70	10 " dolu	Isfahanie	Ispahanie
71	15 " "	Isfahanie	Ispahanie
72	12 " gory	wiee	wiec
76	17 " "	refinerje	rafinerie
78	11 " dolu	Suzi	Sari
79	6 " "	polnocy	zachodzie
84	14 " "	wynikatze	wynika ze
88	17 " "	oraganizacyjna	organizacyjna
89	13 " gory	baronow	baranow
93	4 " dolu	fabyrczne	fabryczne
95	2 " gory	Angli,	Anglii,

Str.	Wiersz	Wydrukowano:	Powinno byc:
101	17 od gory	pierwsce	pierwsze miejsce
101	20 " "	1941/142	1941/42
102	15 " "	kaztaltowal	ksztaltowal
103	14 " dolu	Handlem	handlem
104	2 " "	byloto	bylo to
108	1 " "	gruntow	gruntowy
112	12 " gory	Iichwe	lichwe
113	9 " "	spowodowae	spowodowac
113	8 " dolu	wlascielom	wlascicielom
114	12 " "	Mobec	Wobec
118	9 " "	rebra	srebra
125	6 " "	Teheran, Hamadan, Dizful.	Teheran, Dizful.
126	13 " "	czyninkami	czynnikami
128	1 " "	komnnikacji	komunikacji
137	15 " gory	moskiewshich	moskiewskich
140	10 " "	projktowanego	projektowanego
140	10 " dolu	zatrrzymane	zatrzymane
143	11 " gory	1829	1826
146	5 " dolu	koncecyjny	koncesyjny
148	16 " "	Chorassan.	Chorassan).
149	9 " gory	zagran'cznych	zagranicznych
150	11 " dolu	Rzczypospolitej	Rzeczypospolitej
151	6 " gory	ministrows	ministrow
154	1 " "	dez wartosci	bez wartosci
157	3 " "	zdezydowala	zdecydowala
161	17 " "	z tymze tymze	z tymze
162	17 " dolu	Treja,	Turcja,
164	2 " gory	Prese	Perse

W mapie Iranu nazwa portu w Zatoce Perskiej winna brzmiec Buszir a nie Buszi.